ØKONOMI

POLITIK

Kvartalsskrift udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi . 42. Årgang . Nummer 3 . 1968

Munksgaards Forlag . København 1968

ØKONOMI OG POLITIK

42. ÅRGANG NR. 3 1968

INDHOLD

JACQUES BERG: Den franske maj 285

K. FRANCIS MADSEN: Den vesttyske nødretslovgivning 294

JØRN HENRIK PETERSEN: Økonomiske reformer i Tjekkoslovakiet – baggrund og indhold 303

STEN SPARRE NILSON: Økonomiske og politiske beslutnings-sekvenser 326

Den internationale økonomiske situation 343

Den danske økonomiske situation 359

Politisk kronik 378

KVARTALSSKRIFT UDGIVET AF
SELSKABET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI
MUNKSGAARDS FORLAG . KØBENHAVN 1968

FORFATTERNE

JACQUES BERG: Korrespondent for Danmarks Radio i Paris, cand. mag.

K. FRANCIS MADSEN: Lektor, cand. polit., Danmarks Journalisthøjskole.

JØRN HENRIK PETERSEN: Kandidatstipendiat, cand. oecon., Aarhus Universitets Økonomiske Institut.

STEN SPARRE NILSON: Universitetslektor, Institutt for Statsvitenskap. Universitetet i Oslo.

De løbende økonomiske oversigter udarbejdes af cand. polit. Peter Wendt, Danmarks Nationalbank og amanuensis, cand. oecon. Niels Christian Nielsen, Institut for Finansiering, Handelshøjskolen.

Eftertryk uden kildeangivelse ikke tilladt.

ØKONOMI OG POLITIK udkommer med et hæfte i hvert kvartal. Årsabonnement 32 kr. + moms. Enkelte hæfter 10 kr. + moms. Ansvarshavende redaktør: Amanuensis, cand. polit. H. THUSTRUP HANSEN. Redaktionsudvalg: Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN, professor, dr. polit. SV. AAGE HANSEN, professor, dr. polit. ANDERS ØLGAARD, amanuensis, cand. mag. OLE KARUP PEDERSEN og lektor, cand. polit. HANS BOSERUP. Redaktion: Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Rosenborggade 15, 1130 København K, tlf. (01) 11 41 53. Ekspedition og abonnement: Munksgaards Forlag A/S, Prags Boulevard 47, 2300 København S. telefon Asta 7030. Abonnement kan endvidere tegnes i alle boglader.

Printed in Denmark, Aarhuus Stiftsbogtrykkerie A/S.

Udsendt i boghandelen 16. december 1968.

DEN FRANSKE MAJ

JACQUES BERG

Den 1. maj 1968 forløb uden overraskelser. Arbejderdemonstrationerne samlede på skikkelig vis nogle hundrede tapre i hver by under organisationernes faner. I Paris marcherede man som sædvanlig til Père-Lachaise kirkegården, til de federeredes mur, hvor de sædvanlige kranse blev lagt for Pariserkommunens sidste ofre, og de sædvanlige taler om arbejderklassens solidariske kamp blev holdt. På hjemvejen stak man majdagens traditionelle liljekonval i knaphullet. Ellers blev det en fridag som alle andre.

Knap tre uger senere strejkede op mod ti millioner franske arbejdere. Fabriksbesættelser og massedemonstrationer understregede alvoren bag kravene om lønforhøjelser og garanterede fagforeningsrettigheder. Store dele af den private og offentlige sektor var lammet, kapitalflugten antog urovækkende dimensioner, i udlandet forberedte man sig på at bivåne den 5. republiks undergang. Frankrig var i løbet af ganske kort tid blevet kastet ud i en dybtgående social og økonomisk krise, der så ud til at skulle ende i en veritabel politisk omvæltning.

Godt nye tre uger senere gik *gaullisterne* overordentlig styrkede ud af det parlamentsvalg, som republikkens præsident efter nogen tøven og en del famlen efter andre udveje – en folkeafstemning af tvivlsom legalitet måtte afblæses – havde udskrevet. Hjulene drejede på ny i den franske økonomi, politiet og sikkerhedstropperne (CRS) havde kontrol over gaden, radio- og fjernsynsjournalisternes ugelange aktion for en redelig nyhedstjeneste i det statslige officin begyndte at smuldre, den jævne franskmand forberedte sin årlige deltagelse i den enorme interne migration – ferien. Samfundet var atter i lave, den ny regerings ministre gik i dækning bag deres skriveborde og forberedte en række reformer til efterårets lovgivning samtidig med, at de søgte at finde ud af, hvordan de skete økonomiske skader kunne udbedres.

Det er utvivlsomt endnu for tidligt at ville blotlægge den detaillerede baggrund for majbegivenhederne i Frankrig, ligesom det endnu er umuligt at sige, om disse begivenheder var en afslutning eller en begyndelse. Man kan blot konstatere, at det Frankrig, der ifølge Pierre Viansson-Pontés ar-

tikel fra *april* i Le Monde var i færd med at *kede sig til døde,* pludselig var på randen af borgerkrig. Lad os først i store træk erindre om begivenhedsforløbet. Derefter udpege nogle sandsynlige årsager.

De første spirer til, hvad man fejlagtigt skulle kalde *Majrevolutionen* – idet man overså revolutionsbegrebets hovedindhold, nemlig magtovertagelsen – dukkede frem blandt studenterne i Nanterre, hvor Sorbonnes filosofiske fakultet i et par år har haft et stort udflytteranneks liggende. Allerede i februar meldtes om »revolutionære« uroligheder i Nanterre. Et talmæssigt overpres på et lærer- og biblioteksmæssigt underforsynet fakultet kædet sammen med en efterhånden ulidelig samlebåndsatmosfære og en følelse af kulturel isolation gav sig udslag i boykot af forelæsninger og en mere og mere hektisk studenterpolitisk aktivitet. Med *22. marts-bevægelsen* fødtes også den skikkelse, hvis navn i et par måneder skulle holde hele landet i ånde: *Daniel Cohn-Bendit.* Sammen med studenterorganisationen UNEF's næstformand, *Jacques Sauvageot* og *Alain Geismar* fra en af den højere undervisnings lærerfagforeninger, SNEsup, anførte Cohn-Bendit den protestbevægelse, der hurtigt udviklede sig fra en aktion mod universitetets indre forhold til et mere eller mindre klart motiveret oprør mod den vesteuropæiske civilisations samfundsværdier og -normer. Der kan næppe være tvivl om, at studenterbevægelsen ville være forblevet en sådan, hvis ikke politiet den *3. maj* på rektors anmodning og indenrigsminister *Fouchets* ordre var trængt ind i Sorbonnes gård og havde opløst et studentermøde med magt. Billederne af de hjelmklædte betjente, der jagede studenterne ud fra Sorbonne, gik pressen rundt, og for første gang antog sammenstødene mellem studenter og yngre lærere på den ene side, størstedelen af de ældre professorer og statsmagten på den anden, nationale dimensioner.

Latinerkvarteret i Paris omdannedes i de følgende dage til en enklave i hovedstaden, hvor ordensmagten og de studerende vogtede på hinandens mindste bevægelse. Den *10. maj* brast det. I en timelang kamp forsvarede studenterne deres barrikader i rue Gay-Lussac og rue Saint-Jacques mod CRS'ernes tåregas og knipler.

Lignende gadekampe, hvor meget blod flød på begge sider, fandt sted flere gange i løbet af maj måned. Lukningen af Sorbonne efterfulgtes af besættelsen af Sorbonne. En *Studenterkommune* med en god del folklore og hen mod slutningen en vis uappetitlighed som ydre særpræg over sig, installerede sine komiteer og sit »overlevelsescentrum« i Sorbonnes lokaler og fra den *15. maj* tillige i det erobrede Théâtre Français på place de l'Odéon. Samtidig med disse begivenheder i Paris udviklede sig parallelle situationer i alle Frankrigs universitetsbyer. På adskillige gymnasier gennemførte eleverne, til tider med visse læreres og forældres støtte, lignende aktioner. Overalt efterfulgtes de mere spektakulære handlinger af seriøst

udvalgsarbejde, hvor reformer i undervisningssystemet blev gennemdiskuteret. Mange steder, således ved det medicinske fakultet i Paris, blev der virkelig leveret et dygtigt stykke arbejde af studenter og professorer i forening, men mange steder druknede det hele også i ord, som for eksempel på Kunstakademiet i Marseille.

Imidlertid var studenternes aktion forlængst sprunget over fra det relativt lukkede fakultetsmiljø til *arbejdsmarkedet*. Da de første spontane arbejdsstandsninger, der uden tvivl overraskede lederne i de tre store fagforbund, CGT, CFDT og FO, havde manifesteret sig i begyndelsen af den anden uge af maj, var signalet givet til den strejkebølge, der i løbet af ingen tid rullede ud over hele landet. Det kunne se ud, som om arbejderne i de store industrivirksomheder reagerede på studenterledernes appeller om »solidaritet mellem studenter og arbejdere«. I virkeligheden var der i højere grad tale om, at en *stemningsgnist* fra universitetsungdommens nu kropslige sammenstød med politiet havde antændt en længe næret misfornøjelse af konkret økonomisk karakter blandt industriarbejderne. Den senere udvikling afslørede en enorm afstand mellem studenternes ideologisk prægede motivering og arbejdernes fundamentalt materielle forventninger til udfaldet af en i grunden fuldkommen klassisk strid med staten eller den private arbejdsgiver. Sympatien med de maltrakterede unge i Latinerkvarteret blev kun i kampens hede og af ønskedominerede studenter og yngre arbejdere forvekslet med en regulær identitet mellem de to samfundsgruppers mål.

Den *13. maj*, nøjagtig på ti-årsdagen for officersrevolten i Algier, der førte til de Gaulles tilbagevenden til magten, fandt den første massedemonstration sted i Paris. Fagforbundene, studenterorganisationerne og repræsentanter for den politiske oppositions venstrefløj – fra det kommunistiske parti over PSU til socialdemokraterne og de radikale i Venstreføderationen – stod i mere eller mindre samlet flok bag demonstrationen, der viste, at protestbevægelsen nu var i færd med at få en rent *politisk* karakter. Det var Folkefrontens stemninger, der blev fremmanet. De ideologiske og de fagpolitiske krav var sammen med partioppositionens kritik af det gaullistiske styre blevet drevet op i et utvetydigt forlangende om de Gaulles tilbagetræden.

Premierminister *Pompidou* var den *11. maj* vendt tilbage fra et officielt besøg i Irak. Han indfandt sig i Paris på et tidspunkt, hvor indenrigsministeren og undervisningsministeren, *Alain Peyrefitte*, ved en række inkonsekvente handlinger havde bidraget til at sætte temperaturen på universitetet adskillige grader op. Tilsyneladende formåede den solide *auvergnat* Georges Pompidou gennem en habil give-and-take taktik at gyde olie på de oprørte vande. Præsidenten følte i hvert fald situationen tilstrækkelig afdæmpet til, at han kunne gennemføre sit planlagte statsbesøg i Rumænien. Man oplevede det groteske, at studenterne i Bukarest ombølgede den

franske præsident med en uforbeholden hyldest, samtidig med at studenterne i Paris forlangte hans øjeblikkelige afgang.

Men de Gaulle måtte alligevel forkorte besøget i Rumænien med en dag. Den *18. maj* var det en flok nervøse ministre, der i Orly lufthavn var mødt op for at modtage præsidenten.

Medens strejkebevægelsen tog til i omfang og gadekampene i voldsomhed, begyndte det *politiske system* at vibrere. Præsidenten meddelte, at han ville henvende sig til nationen den *24.*, og i Nationalforsamlingen fandt debatten om et mistillidsforslag sted den *21. maj* – afstemningen blev en sejr for regeringen. Forslaget opnåede 233 stemmer, det påkrævede flertal var på en god halv snes stemmer mere. I sin fjernsynstale gav præsidenten meddelelse om, at han havde besluttet at lade afholde en folkeafstemning den 16. juni vedrørende princippet om *medbestemmelse* (participation). I mellemtiden ville regeringen sørge for, at der kom forhandlinger i gang mellem arbejdsmarkedets parter, og de reformer, der skulle gennemføres inden for undervisningssystemet, ville blive forberedt. Forudsætningen for alt dette var naturligvis, at ro og orden snarest kom til at herske på ny.

Forfatningsrådet nåede at udtale, at den påtænkte folkeafstemning ikke var i overensstemmelse med forfatningens regler. Den vedrørte ikke de offentlige institutioners indretning. Men da var det allerede klart, at den hverken rent praktisk (strejke i statens trykkerier) eller politisk ville kunne gennemføres.

Medens fagforeningslederne sad i forhandlinger i en lang week-end – *25.–27. maj* – med regeringen og arbejdsgiverne, tog den politiske kamp en udvikling, som endelig vakte præsident de Gaulles velkendte kampinstinkter og handlekraft til live. Det var »den gamle de Gaulle«, der tog sagerne i sin hånd. Han inspireredes så meget kraftigere til at gøre det, som de såkaldte *Grenelle-overenskomster* på arbejdsmarkedet den 27. maj blev afvist af blandt andre arbejderne på Renaultfabrikkerne, og strejkerne fortsatte.

Den 29. maj nåede krisen sit politiske højdepunkt. Dagen forinden havde *François Mitterrand* i sin egenskab af Venstreføderationens leder på en pressekonference udtalt, at venstreoppositionen var rede til at træde til, og at han forestillede sig selv som republikkens præsident og *Pierre Mendès France* som premierminister i en foreløbig regering. Da ministrene den 29. mødte op til det ugentlige regeringsmøde i præsidentpaladset blev det meddelt dem, at mødet var aflyst. De Gaulle havde kort forinden forladt Paris med ukendt bestemmelsessted.

Det blev en forvirret dag. Rygterne svirrede. Havde præsidenten sluppet tøjlerne? Var han taget tilbage til Colombey-les-Deux-Eglises, hvor man i 1958 havde hentet ham efter de 12 bitre år »i ørkenen«? Venstreoppositionens ledere, Mitterrand, Mollet, Defferre og den radikale Billères mød-

tes klokken 18, men kort forinden havde Agence France Presse kunnet oplyse, at præsidenten efter et kortvarig besøg i Vesttyskland var ankommet til Colombey. Det blev senere opklaret, at han havde kontaktet officererne i hovedkvarteret for de franske tropper, der er stationeret i Vesttyskland. Der, i Baden-Baden, havde han forvisset sig om, at hærens loyalitet over for den 5. republik var til at regne med. Som de Gaulle senere, det vil sige, da valgkampen begyndte i juni, fortalte i et fjernsynsinterview med Figaro Littéraires chefredaktør Michel Droit, havde han i døgnet mellem den 29. og 30. maj overvejet sin stilling meget grundigt i Colombey-les-Deux-Eglises. Overvejelserne var resulteret i, at han forblev på sin post – selv om fristelsen til at gå som så mange gange tidligere havde været stor.

Det var den besked, franskmændene fik over radioen den *30. maj* om eftermiddagen. Republikken ville ikke abdicere. Alle forholdsregler ville blive taget for at sikre ro og orden. På det politiske plan ville det umiddelbare skridt blive opløsning af Nationalforsamlingen og udskrivning af valg til den *23. og 30. juni.*

I timerne efter de Gaulles radiotale – han havde insisteret på at benytte transistorkulturens medium, så alle franskmænd i og uden for hjemmet hørte ham – oplevede Paris så gaullisternes moddemonstration på Champs Elysées. Mellem 200.000 og 1 million mennesker (så stor er forskellen mellem de fremførte skøn over demonstrationens omfang) marcherede arm i arm fra søjlen på place de la Concorde til Triumfbuen med alle gaullisternes dignitarer i spidsen.

De Gaulles tale og demonstrationen på Champs Elysées markerede vendepunktet i »Majrevolutionen«. Fra den dag skiftede gadebilledet. I alle Frankrigs byer gennemførtes pro-gaullistiske demonstrationer, nationalfølelsen og troskabsforholdet over for generalen blev fremhævet i ord og handling som det frelsende modstykke til en truende »totalitarisme«, der ville sende Frankrigs frihedselskende befolkning lige lukt ind i diktaturet, hvis *kommunisterne* og deres naive politiske kolleger i det ikke-kommunistiske venstre fik magt, som de havde agt.

Et af de afgørende træk ved kræfternes fordeling under majbegivenhederne var utvivlsomt, at de igangsættende studenter og de påspringende arbejderorganisationer i virkeligheden slet ikke trak på samme hammel. Kortest fortalt var studenternes modstand mod overflodssamfundet i direkte modstrid med arbejdernes ønske om at få en større andel i dette samfunds materielle goder. Men dernæst gjorde det sig stærkt gældende, at den moralske indignation blandt studenterne og de håndgribelige økonomiske krav blandt arbejderne var et meget udpræget byfænomen, og da navnlig et parisisk. Da provinsen uden for de større byer endelig kom i bevægelse, viste det sig, at denne bevægelse først og fremmest var en reak-

tion *mod* »revolutionen«. Det var denne reaktion mod »de vilde«, regeringen så behændigt spillede på under valgkampen.

Politisk blev det bestemmende for det i første omgang overraskende udfald af krisen, at oppositionen simpelt hen blev taget på sengen af studenteroprøret og strejkebevægelsen. *Centrum* slikkede endnu sårene efter valget i marts 1967, hvor tendensen havde været en udvikling hen imod en blokdannelse med den regerende gaullisme og venstreoppositionen i nogenlunde klart afgrænsede positioner over for hinanden. *Venstreoppositionen,* der siden præsidentvalget i december 1965 havde bestræbt sig på dels at styrke de ikke-kommunistiske partiers sammenhold inden for Føderationen, dels at fremme kontakterne mellem kommunistpartiet og det øvrige venstre, lå i virkeligheden hen i krummer, da der netop opstod et meget aktuelt behov for enig optræden. De godt to år, der var forløbet siden præsidentvalget, havde ikke været tilstrækkelige til at finde et fælles programgrundlag. Mendès France blev chokeret, da Mitterrand midt under krisen fejede ham af med et »nu gælder det magten, programmet bliver vi nok enige om senere«. Venstreoppositionen var i maj 1968 som tidligere ikke *en* opposition, men flere oppositio*ner*. Som de uforudseende piger i lignelsen om brudejomfruerne var det franske venstre ikke rede, da øjeblikket kom.

Det eneste af venstrepartierne, der helt og fuldt gik ind for studenteroprørernes anliggende og aktivitet, var venstresocialisternes PSU. Kommunistpartiet PCF tabte i sidste ende på sin tvetydige holdning og sine mere eller mindre klodsede herresving under krisens forløb. Ved at fordømme studenteroprørerne som uansvarlige »eventyrere« – *l'Humanité* var desuden et af de første blade, der gjorde bemærkninger om Cohn-Bendits jødiske afstamning – og i det hele taget stemple alle ikke-partidirigerede handlinger som farlige smågruppers vanvid, satte kommunisterne en del til blandt sine ærligt revolutionære vælgere, der havde troet, kommunismen stadig stod yderst til venstre. Ved at kaste sin politiske vægt ind i strejkesituationen og gøre turen med, da de faglige krav afløstes af kategorisk modstand mod de Gaulle og ved samtidig at tilslutte sig Venstreføderationens linie, mistede kommunisterne klientel blandt de vælgere, der med en socialdemokratisk grundindstilling hidtil havde støttet det kommunistiske parti for dets »hårdere vilje til forandring«, men som nu måtte anse det for lige så formålstjenligt at lade hjernens reaktioner følge hjertets og forsone sig med det ikke-kommunistiske venstre.

På regeringssiden reddede *Giscard d'Estaings* uafhængige republikanere i første omgang gaullisterne. De undlod at stemme for mistillidsforslaget. Men naturligvis havde gaullisterne aldrig glemt Giscards kritik af »enestyret«. Da valgresultatet gjorde regeringen uafhængig af de uafhængige republikanere, var ikke mindst dette medvirkende til gaullisternes store tilfredshed.

Baggrunden for majbegivenhederne er allerede delvis berørt gennem beskrivelsen af deres forløb. Tilbage bliver, at det dog var et chock for de fleste franskmænd, at krisen kunne få så omfattende og voldsom en karakter. I den strøm af artikler og bøger omkring majkrisen, som i de sidste måneder har set dagens lys i Frankrig, finder man mange plausible forklaringer på *studenteroprøret, strejkerne* og den akutte *politiske kamp*. Det er for eksempel hævet over enhver tvivl, at det eksplosivt voksende studentertal ved de franske universiteter havde skabt en situation, der uundgåeligt måtte ende med en forskrækkelse. Det er lige så sikkert, at socialpolitikken – navnlig regeringsdekreterne vedrørende socialforsikringsordningerne – og boligpolitikken havde fremelsket en latent utilfredshed, der en skønne dag måtte få et stærkere udslag end de godmodige demonstrationer, der hidtil næppe havde kunnet forstyrre en regeringsleders nattesøvn (»des sous, Pompidou, des sous« = janter, Pompidou, janter, sunget på en populær børnesangs melodi!). Og det er endelig klart, at ti års gaullisme havde fremkaldt en lede og afmagtsfølelse hos oppositionen, som hånd i hånd med en uundgåelig slidtage på regeringspartiets folk havde nærmet Frankrig mod det tidspunkt, hvor behovet for forandring ligefrem lå i luften. Men det er, som om ingen af forklaringerne eller analyserne alligevel rækker. Man har stort set nægtet at tage Frankrigs *revolutionære tradition* alvorligt. Det er også en meget uhåndgribelig størrelse. Bedst kan den vel lignes med de *maquis-brande,* der hver sommer hærger de sydfranske departementer. Den franske befolkning er på den ene side en meget tålmodig og meget traditionshægende, for ikke at sige reaktionær, befolkning. På den anden side let antændelig. Det var meget tydeligt i maj, at mange franskmænd – uden fra begyndelsen at have gjort sig klart, hvad der var under optræk – greb fat i lejligheden til at *udfolde sig*. Lige så lidt som angrebet på Bastillen i 1789 var noget velovervejet anslag mod statsmagten, lige så lidt opfattede størsteparten af de studerende og de strejkende den egentlige, og eventuelle, rækkevidde af deres handlinger. Men endelig skete der noget. På den måde havde Viansson-Ponté ret, når han skrev, at Frankrig kedede sig. Blot duede hans forudsigelse af, at man var i færd med at kede sig ihjel, ikke.

Den revolutionære tradition i Frankrig bør tages alvorligt. Det nuværende regime eksisterer på en revolution, der kun er ti år gammel. Med en lidt anden drejning i maj havde omverdenen kunnet se et nyt eksempel på den revolutionære tradition. Det bliver i virkeligheden mindre væsentligt at spørge: hvordan kunne det ske? Det rette udgangspunkt er: hvorfor lykkedes revolutionen ikke, hvorfor blev der ingen revolution? Hvorfor »kom den av sig«, som svenskerne siger.

Studenterne og deres ledere var for tidligt ude. Sigtet mod overflodssamfundet er forkert i et land som Frankrig, så længe overfloden ikke ligefrem

er anmassende for den brede befolkning. Strejkekravene dementerede akademikerungdommens analyse af samfundssituationen. På en paradoksal måde er studenterne både dette samfunds feterede gruppe – det er dog immervæk behageligere at læse end at svinge hakken – og dets noget oversete eller umyndiggjorte mindretal. Lokalemanglen er således kun en penibel ting, *fordi* de nyder det privilegium at være studenter. De kan give rollen som samfundets vågne kritikere, netop *fordi* dette samfund trods alt har råd til at lade dem studere. I denne tvetydige situation befinder studenterungdommen sig for langt fra realiteternes verden, eller rettere sagt, de sanser måske den realitet, der bliver klar for alle om ti–tyve år.

Det er tidligere set, at Frankrig har vist vejen til en udvikling, som det ikke selv var modent til.

EFTERSKRIFT

Det foranstående om den franske maj er skrevet, medens luften i Frankrig endnu var tyk af forbavselse og forargelse, af rystelsens og den efterfølgende rekreations virkninger. Med nu et halvt års afstand til begivenhederne i maj-juni er man ikke synderlig klogere på studenternes og arbejdernes motiver og metoder, men derimod nok på det *politiske efterspil* til »den umulige revolution«.

Venstrefløjen er så at sige udslettet. Ikke alene parlamentarisk, men tillige på sine indre politiske og ideologiske linier. *Venstreføderationen* er gået op i limningen, dens leder fra 1965, François Mitterrand, har afskediget sig selv og synes ikke at ville deltage aktivt i arbejdet med at skabe et nyt demokratisk og socialistisk parti. Det er navnlig PSU og det franske socialdemokratis venstrefløj, der med enkelte af klubberne sætter ind på at få dannet et helt nyt politisk parti. Efter socialdemokraternes kongres i begyndelsen af november er der dog ikke meget der tyder på, at det nye parti kan få SFIO's velsignelse med mindre det i virkeligheden bliver et slags retoucheret socialdemokrati. Men SFIO's generalsekretær i over tyve år, Guy Mollet, har dog antydet sin tilbagetræden til næste år, så måske vil det gamle partiapparat alligevel vige pladsen for nye strukturer.

De radikale, der var Venstreføderationens tredie element, har taget afstand fra samarbejdet med socialdemokraterne og klubberne, idet de påstår, at det var Føderationens tilnærmelse til kommunisterne, der fik læsset til at tippe over. De radikale ser sig nu om efter nye og knap så urovækkende partnere i fransk politiks centrum – og de har med uskrømtet glæde foreløbig taget parti for de Gaulles (oprindeligt) radikale undervisningsminister, Edgar Faure, hvis reformer på uddannelsesområdet har været regeringens svar på universiteternes og de højere læreanstalters kritik.

Frankrigs kommunistiske parti trues af splittelse siden den sovjetiske indmarch i Tjekkoslovakiet den 21. august, som partiledelsen i Paris forbløffende hurtigt fordømte. En hård kerne af ortodokse er ked af kritikken mod Moskva, medens partiets intellektuelle med Roger Garaudy som fløjmand ønsker at gå videre fra den tjekkoslovakiske krise til en moderne *fransk* socialisme, der er inspireret netop af »det tjekkiske forår«. Om PCF's ledelse holder til de modstridende træks rivninger, kan kun fremtiden vise. Men den åbning af fransk kommunisme ud til de øvrige venstrekræfter, der var kommet i gang efter præsidentvalget i 1965, er i hvert fald foreløbig lagt på is. Og omvendt kan man naturligvis sige, at Moskvapolitikken har mindsket det ikke-kommunistiske venstres appetit på at videreføre tilnærmelsen til PCF.

Således har maj-juni begivenhederne i hvert fald foreløbig ført til en meget vanskelig situation for det politiske venstre i Frankrig. Gaullisterne samler sig om reformpolitikkens tre store områder: de allerede nævnte *uddannelsesreformer,* en omfattende *administrativ strukturændring* i Frankrig med afskaffelsen af Senatet som det politisk iøjnefaldende og den forandring af relationerne på arbejdsmarkedet som begrebet *medbestemmelse* skulle resultere i. Der er tale om reformer, som vil gøre Frankrig til et ganske andet og ukendeligt land. Gaullisterne har i hvert fald fire års politisk ro foran sig – med mindre en ny maj dukker op. De skulle have gode muligheder for at reformere.

Men sker det? Under den nyligt afsluttede budgetdebat om udformningen af næste finansårs indtægter og udgifter sporedes ingen ny vilje til at *betale prisen* for reformerne.

Frankrigs storslåede kulturpolitik kører på 0,42 % af det samlede nationalbudget – det er oven i købet blevet skåret ned denne gang. Vil de sociale og økonomiske reformer blive båret oppe af en lige så kraftig finansiel underbygning?

Jacques Berg

DEN VESTTYSKE NØDRETSLOVGIVNING

K. FRANCIS MADSEN

Beretninger om krigs- og krisetilstand, undtagelsestilstand og belejringstilstand taler gennem hele verdenshistorien deres tydelige sprog om særret og nødret i faretruende situationer. Lige så vel som hver enkelt borger under fredelige tilstande kan udøve nødret for at redde menneskeliv ved at ofre, hvad andre ejer, uden derved at pådrage sig erstatningsansvar, således kan også en demokratisk regering, når samfundet er truet, ofre borgernes materielle goder og derudover suspendere de personlige frihedsrettigheder, hvis det er nødvendigt for at opnå det vigtigste af alt, at befolkningen, eller så stor en del af den som muligt, overlever.

Ofte vil der i farens stund blive handlet efter uskrevne love, som f. eks. i Danmark under den tyske besættelse 1940–45, mens der i andre lande, f. eks. i Tyskland, findes en tradition for nødretslovgivning, hvilket vil sige en lovgivning for en tænkt fremtidig nødsituation.

Et blik på de forskellige landes forfatninger viser, at der i dag både i Øst og Vest, i Europa som uden for Europa, findes nødretsbestemmelser, der i virkeligheden suspenderer enhver frihedsrettighed for borgerne, når befolkningen skønnes i overhængende fare.

Der er derfor intet bemærkelsesværdigt i, at også de to Tysklande har hver deres sæt nødretsbestemmelser. Alligevel har den vesttyske forbundsdags vedtagelse af en ny nødretslovgivning den 30. maj 1968 vakt opmærksomhed og skabt uro både i og uden for Vesttyskland. Det er derfor naturligt, at vi i Danmark, som nabostat til Vesttyskland, interesserer os lidt for den vesttyske nødretslovgivning og dens mulige konsekvenser i og uden for den vesttyske forbundsrepublik.

Vurderingen må tage sit udgangspunkt i den europæiske politiske situation, hvori tysklandsproblemet indgår med den største tyngde. Det tyske problem er særligt kompliceret, fordi vi endnu ikke, 23 år efter afslutningen af 2. verdenskrig, har fået en egentlig tysk fredsordning. Det er derfor det tyske folk, der må føle den største usikkerhed som følge af Øst-Vest-spændingen, der i det hele taget gør tilværelsen for de europæiske folk utryg.

De fire besættelsesmagter, England, Frankrig, USA på det vesttyske område og USSR på det østtyske, vil sikkert hver for sig kunne finde folke-

retlig begrundelse for at være medbestemmende om en fredsordning, der omfatter både Øst- og Vesttyskland. Denne situation gøres yderligere kompliceret ved, at de to Tysklande er tilsluttet hver sit militærbloksystem, fra 1949 Nato-pagten i Vest og fra 1955 Warszawa-pagten i Øst.

Der består således en spænding i Europas hjerte, en spænding der kan nærme sig det eksplosive ved militære opmarcher i Øst- og Vesteuropa. Europas sikkerhed er til stadighed i fare, kun ved at erkende det, er der håb om, at det vil lykkes at reducere Øst-Vest-modsætningerne i Europa og derved mindske faren for væbnet konflikt.

Der er nok af foruroligende tegn, f. eks. at det græske militærdiktatur støttes med våbenhjælp fra USA, blot fordi Grækenland betragtes som en stabiliserende faktor inden for Nato, og at Sovjettropper på ny rykkede ind i Czekoslovakiet for at sikre sammenholdet i Warszawa-pagten. Kuppet i Grækenland hindrede dog ikke Sovjet i at være blandt de første lande, der anerkendte militærjuntaen, og USAs reaktioner på begivenhederne i Czekoslovakiet virkede ikke ophidsende. Det er blot to af mange iagttagelser i europæisk politik, der synes at vise, at hverken Sovjet eller USA er interesseret i at ændre magtbalancen i Europa, som den kommer til udtryk i de to modstående militærblokke.

Warszawa-pagten blev ikke styrket ved en besættelse mod det czekiske folks ønske, og hvad angår Grækenland, sætter befolkningens modvilje mod diktaturet og landets beliggenhed forholdsvis snævre grænser for, hvor meget militærdiktaturet øger krigsfaren. Men når det er muligt at etablere militærdiktatur i Grækenland, oven i købet ved et kup gennemført efter den hemmelige Nato-mobiliseringsplan, kan noget lignende da ikke ske i andre Nato-lande, f. eks. i Vesttyskland? Sådan tænker mange mennesker i Øst som i Vest, og netop dette spørgsmål giver den vesttyske nødretslovgivning sin særlige kolorit.

Da nødretslovgivningen fremtræder som en udbygning af grundloven, vil det være nødvendigt først at se på, hvordan demokratiet fungerer under normale forhold og dernæst at undersøge, hvad der ændres heri i tilfælde af nødretstilstand.

Den vesttyske borger er ifølge forfatningen sikret alle demokratiske frihedsrettigheder i vesteuropæisk forstand. Forbundsrepublikkens øverste myndighed er *forbundsdagen* (*Bundestag*), der er valgt for 4 år ad gangen og tæller 521 medlemmer, hvoraf 22 uden stemmeret er udpeget af det vestberlinske bystyre. Valgretsalderen er 21 år, valgbarhedsalderen 25 år. Det er blandt andet forbundsdagens opgave at vælge en *kansler* (*Bundeskanzler*), der sammensætter sin *regering* (*Bundesregierung*). Forbundsdagen kan fælde forbundskansleren og dermed i realiteten forbundsregeringen ved et konstruktivt mistillidsvotum, hvorved forstås, at der både forlanges et flertal mod den hidtidige forbundskansler og et flertal for en ny.

Forbundsrepublikken er geografisk opdelt i ti *enkeltstater* (*Länder*), hvortil kommer det vestberlinske område, der indtager en særstilling. Hver enkeltstat har eget *parlament* (*Landtag*), der ligesom forbundsdagen vælges ved lige og almindelig valgret. Antallet af parlamentsmedlemmer i hver af enkeltstaternes landdage varierer omkring 100. Landdagen vælger enkeltstatens ministerpræsident, der sammensætter *regeringen* (*Landesregierung*). Hver enkeltstats-regering udpeger af sin midte fra 3–5 medlemmer, alt efter enkeltstatens størrelse, til *forbundsrådet* (*Bundesrat*), der består af 41 medlemmer, hvortil kommer 4 uden stemmeret fra det vestberlinske område.

Forbundsrådets medlemmer stemmer efter instruks fra den enkeltstatsregering, de er medlem af, og derfor ikke nødvendigvis efter personlig overbevisning. Dette hænger sammen med, at forbundsrådets funktion er at varetage enkeltstaternes interesser i lovgivningsarbejdet, og ingen er nærmere til at udtale sig herom end enkeltstaternes regering. Forbundsrådets sammensætning kan ændres efter hvert landdagsvalg i en enkeltstat. Derved sikres automatisk og kontinuerlig fornyelse, hvilket forklarer, at der ikke findes bestemmelser om forbundsrådets opløsning og nyvalg. Forbundsrådet er således en særdeles stabiliserende faktor i det vesttyske samfundsliv.

Forbundsdagen og et tilsvarende antal repræsentanter valgt af enkeltstaternes landdage danner tilsammen *forbundsforsamlingen* (*Bundesversammlung*), hvis eneste opgave er at vælge *forbundspræsidenten* (*Bundespräsident*), der skal have valgret og være fyldt 40 år.

Forbundspræsidenten har alle de repræsentative opgaver, som svarer til kongens i et demokrati, og han skal på samme måde som kongen foretage de nødvendige embedshandlinger i forbindelse med regeringsskifte. Derudover kan den tyske forbundspræsident gribe ind i en regeringskrise, hvis det ikke lykkes forbundsdagen at vælge en kansler. Forbundspræsidenten kan i så fald udskrive valg til forbundsdagen. Hvis regeringskrisen desuagtet fortsætter, kan han i henhold til grundloven af 23. maj 1949 erklære en speciel nødretstilstand for en periode af op til 6 måneder. I den tid er forbundsdagen sat ud af spillet, dog bortset fra de lovforslag, den er parat til at godkende. Den specielle nødretstilstand bortfalder, så snart en kansler er valgt.

Forbundsdagen og forbundsrådet vælger hver halvdelen af medlemmerne til *forfatningsdomstolen* (*Bundesverfassungsgericht*), der skal sikre, at alle love er grundlovsmedholdige og tillige afgøre eventuelle fortolkningstvister mellem forbund og enkeltstater. Enhver borger kan indanke sin sag for forfatningsdomstolen, hvis han mener, at hans grundlovssikrede rettigheder er overtrådt. Hvis foreninger eller politiske partier arbejder på at omstyrte det bestående demokratiske samfund, kan sagen indbringes for

forfatningsdomstolen, der kan forbyde foreningers og politiske partiers virksomhed, dersom den skønner, at de udgør en fare for samfundsordenen. Med denne begrundelse har forfatningsdomstolen ikke blot forbudt nazistisk, men også kommunistisk politisk aktivitet i Forbundsrepublikken.

Den lovgivning, der angår forbundsdagen, kan deles op i 3 hovedgrupper, *grundlove* (*Grundgesetze*), der skal vedtages med 2/3 majoritet i både forbundsdag og forbundsråd, love om fælles vesttyske anliggender, herunder udenrigs- og forsvarspolitik, der alene angår forbundsdagen (einfache Gesetze) og love, som angår både forbundsdag og forbundsråd (Zustimmungsgesetze). Vedtagelse af almindelige love kræver simpelt flertal i de pågældende forsamlinger.

De ti enkeltstater er som hovedregel suveræne, hvad angår den lovgivning, der alene angår enkeltstatens område. Da langt de fleste love, der gives i Vesttyskland, angår både forbundsstaten og enkeltstaterne, vil det være naturligt kort at beskrive, hvilken lovgivningsprocedure der i så fald anvendes.

Forbundsregeringen pålægger centraladministrationen at udarbejde lovforslag efter de af den pågældende fagminister angivne retningslinier. Forslaget forelægges derefter forbundsrådet til udtalelse og eventuel ændring, inden det forelægges i forbundsdagen i Bonn. Det er en praktisk bestemmelse, idet forbundsrådet på et senere tidspunkt skal godkende det af forbundsdagen vedtagne lovforslag, inden den kan blive lov. Forbundsrådet har med andre ord *absolut vetoret*.

Hvis lovforslagets behandling i forbundsdagen medfører ændringer, der ikke kan godtages af forbundsrådet, kan der, hvis det er påkrævet, nedsættes et *mæglingsudvalg* (*Vermittlungsausschuss*) på 22 medlemmer, 11 fra forbundsdagen og 11 fra forbundsrådet. Når enighed er tilvejebragt, er der håb om, at både forbundsdag og forbundsråd vil godkende lovforslaget. Sker det, *skal* forbundspræsidenten forsyne det med sin underskrift, hvorefter loven skal offentliggøres i *lovtidende* (*Bundesgesetzblatt*).

Den lovgivning, der efter grundloven alene vedrører forbundsdagen, f. eks. udenrigs- og forsvarspolitikken, følger en meget tilsvarende procedure, idet forbundsrådet også her skal have forslagene forelagt. Forskellen består i, at den før beskrevne absolutte vetoret her er erstattet af en *suspensiv vetoret* (*Einspruch*). Hvis forbundsrådet således gør indsigelse, betyder det, at forbundsdagen på ny må tage stilling til lovforslaget, men den behøver *ikke* at rette sig efter forbundsrådets mening. Dersom forbundsrådets protest mod lovforslaget er vedtaget med et flertal på mindst 2/3, forpligtes dog forbundsdagen til også at afvise protesten med mindst 2/3 flertal. Sker det ikke, medfører det, at forslaget falder, selv om det principielt alene angår forbundsdagen. Den her beskrevne lovgivningsprocedure kan virke tung. Under normale forhold er der sikkert langt flere fordele end

ulemper ved en så grundig behandling, men man kan ikke se bort fra, at det i en krigs- og kristetilstand kan blive vanskeligt at træffe hurtige beslutninger på lovens grund.

Dette synspunkt var også et af hovedargumenterne for nødretslovgivningen, som den 30. maj 1968 blev vedtaget af forbundsdagen med 384 stemmer mod 100, mens et medlem undlod at stemme. Spørgsmålet bliver nu, hvornår denne lovgivning kan bringes i anvendelse. Her skelner man mellem *ydre fare* og *indre fare*. Den ydre fare rubriceres igen i to grupper, et væbnet angreb på forbundsrepublikkens område, der altid vil medføre omgående proklamation af *forsvarstilstand* (*Verteidigungsfall*), og en umiddelbar trussel om et væbnet angreb, der kan føre til proklamation af *forhånds-forsvarstilstand* (*Spannungsfall*).

Ved indre fare kan nødretslovgivningen bringes i anvendelse i det omfang, situationen måtte kræve det til og med indførelse af forsvarstilstand, der er den højeste grad af nødret. Men hvornår består en trussel om væbnet angreb på forbundsrepublikken? Det har været ivrigt debatteret, uden at det har været muligt at definere det. Det er og bliver en skønssag for de ansvarlige politikere, der som regel vil være bedst informeret. Det synes at stå fast, at nødretslovgivningen kunne være anvendt under Berlin-krisen i 1948 og under Cuba-krisen i 1962 for blot at nævne to højdepunkter i Øst-Vest-spændingen, men heri er intet bevis for, at den ville være anvendt, hvis den havde eksisteret dengang.

Også mulighederne for at anvende nødretslovgivningen i tilfælde af indre fare i forbundsrepublikken har sat sindene i bevægelse hos mange vesttyskere, også her fordi vi står over for fortolkningsspørgsmål, hvad forstås ved en indre fare, og når man ved det, hvordan konstaterer man da, om en sådan fare består? Kan en sådan tænkt faresituation bruges som påskud til at indføre et totalitært styre? altså det modsatte af, hvad lovgivningen tilsigter?

Forhåbentlig ikke, men den efter vesttyske forhold betydelige uro i befolkningen, der blandt andet manifesterede sig i omfattende protestdemonstrationer mod hele nødretslov-komplekset, tyder på stor usikkerhed i det tyske folk, en usikkerhed, der stort set deles af de 100 forbundsdagsmedlemmer, hvoraf halvdelen socialdemokrater, der stemte imod.

Nødretstilstand kan iværksættes på forskellig måde, alt efter situationen, men hovedlinien i lovgivningen er, som følger: Hvis forbundsrepublikkens område udsættes for et militært angreb, eller regeringen skønner, at der er overhængende fare derfor, kan der straks erklæres forsvarstilstand, men så længe angrebet ikke er begyndt, vil man sikkert nøjes med forhånds-forsvarstilstand. Det er forbundsdagens og forbundsrådets opgave at erklære forsvarstilstand, og der kræves hertil 2/3 majoritet i begge forsamlinger. Denne vedtagelse forenkler straks hele lovgivningsproceduren, idet lovfor-

slag, der haster, men ikke andre, nu skal forelægges samtidig i forbundsdag og forbundsråd. Det tidligere beskrevne mæglingsudvalg på 22 medlemmer forsvinder samtidig ud af billedet, og det før nævnte suspensive veto ophæves, hvorefter forslag, der i princippet alene angår forbundsdagen, f. eks. forslag vedrørende udenrigs- og forsvarspolitik, nu også i praksis alene angår forbundsdagen, idet de ikke længere skal forelægges forbundsrådet til godkendelse. Derimod skal de forslag, der både angår forbundsrepublik og enkeltstater, fortsat godkendes af forbundsrådet ved almindeligt flertal.

Dersom forbundsdagen under forsvarstilstand er forhindret i at træde sammen eller ikke er beslutningsdygtig, overtager et *fællesudvalg* (*der Gemeinsame Ausschuss*) både forbundsdagens og forbundsrådets opgaver.

Fællesudvalget er en art *nødparlament,* der ud over de praktiske opgavers løsning også har til formål at overvintre det vesttyske demokrati i en tid, hvor forbundsrepublikkens demokratiske grundvold kan blive udsat for rystelser. Denne tankegang har været et andet hovedargument for gennemførelse af nødretslovgivningen.

Fællesudvalget består af 33 medlemmer, 22 valgt af forbundsdagen i forhold til partiernes repræsentation og 11 valgt af forbundsrådet. Den nyetablerede forsamlings karakter af parlament understreges også af, at de af forbundsrådet valgte 11 medlemmer skal stemme i parlamentet efter deres overbevisning, og ikke som under normale forhold i forbundsrådet efter instruks fra den enkeltstats-regering, hvoraf de hver for sig er medlem. Nødparlamentet kan vedtage alle arter af love, men kan *ikke* ændre grundloven og kan *ikke* afgive national suverænitet til mellemstatlige organer.

Love vedtaget af nødparlamentet ophører automatisk at have gyldighed 6 måneder efter afslutningen af forsvarstilstanden, hvis de ikke forinden er ophævet. Nødparlamentet kan vedtage et konstruktivt mistillidsvotum til forbundskansleren, men til forskel fra den normale procedure i forbundsdagen kræves i nødparlamentet 2/3 majoritet for at fælde kansleren og vælge en ny.

På en række områder overføres den politiske magt fra enkeltstat til forbundsstat, men der åbnes også mulighed for, at enkeltstaterne overtager forbundsstatens opgaver, dersom forbundsrepublikken skulle være forhindret i at udøve sin myndighed.

Såvel forbundsdagens medlemmer som medlemmerne af enkeltstaternes landdage får automatisk deres valgperiode forlænget, så længe forsvarstilstanden vedvarer, men ikke ud over 6 måneder efter ophævelse af nødretstilstanden. Det er forbundsdag og forbundsråd, der skal ophæve nødretstilstanden, og disse to forsamlinger kan, hvis de er enige, til enhver tid ophæve såvel forhånds-forsvarstilstand som forsvarstilstand ved simpelt flertal i hver forsamling for sig.

Forbundsdag og forbundsråd *skal* ophæve undtagelsestilstanden, når forudsætningerne for nødretstilstanden ikke længere findes. Det er tydeligt, at de vesttyske lovgivere har ønsket at holde de demokratiske funktioner i gang længst muligt. Det kan derfor virke opsigtsvækkende, at den vesttyske forbundsregering efter anmodning af Nato kan proklamere forhåndsforsvarstilstand uden formel godkendelse af forbundsdag eller forbundsråd, men også en sådan beslutning kan til enhver tid ophæves med almindeligt flertal i forbundsdag og forbundsråd.

Nødparlamentet kan aldrig træde i funktion, før forhånds-forsvarstilstanden er afløst af forsvarstilstand, men nødparlamentet har ret til allerede på det forberedende stadium at blive holdt underrettet om alt, hvad der har betydning for undtagelseslovgivningen.

Til imødegåelse af de mulige indre farer, der måtte true forbundsrepublikken, findes nødretsbestemmelser, der gør det muligt for forbundsregeringen at bistå hver af enkeltstaterne, der måtte anmode derom, med politi og grænseværn. Når faren er drevet over, kan forbundsrådet til enhver tid *alene* ophæve de ekstraordinære bestemmelser. Anderledes, hvis den indre fare breder sig til flere af enkeltstaterne eller dem alle. I så fald bliver sagen et forbundsanliggende, og forbundsregeringen kan nu, ud over at rokere med politi og grænseværn fra den ene enkeltstat til den anden, også indsætte regulære tropper mod befolkningen, dog kun til bekæmpelse af organiserede og militært bevæbnede oprørere. Også om dette punkt gik bølgerne højt i den offentlige debat forud for vedtagelsen af nødretslovgivningen. Ville f. eks. studenteruroligheder i Bonn i forsommeren 1968 være tilstrækkelig tilskyndelse til at erklære nødretstilstand? Uroligheder, der var velorganiserede, udartede ved enkelte lejligheder til kast med brosten og andet kasteskyts, er der i så fald tale om bevæbnede oprørere? Ingen kan sige det med bestemthed, for her er vi igen på et område, der helt er overladt til de ansvarlige politikeres skøn. Man må være forberedt på, at der i sådanne tilfælde kan ske indgreb i form af nødretstilstand. Men sådanne muligheder havde man allerede i Frankrig under arbejder- og studenteruroligheder sommeren 1968, idet den franske forfatnings artikel 16 om nødret kunne være anvendt. Det blev den blot ikke, og det er da muligt, at også en tysk regering i en lignende situation vil handle med sindsro og fornuft.

Det vesttyske ønske om en ændring af forholdet til de tre besættelsesmagter, England, Frankrig og USA var et tredje, og uden for Vesttyskland ofte overset, hovedargument for indførelse af nødretslovgivningen af 30. maj 1968. Indtil da havde hver af besættelsesmagterne, der nu alle er Vesttysklands Nato-allierede, en ret til at erklære undtagelsestilstand inden for deres område, når de anså deres soldaters sikkerhed for truet, og der eksisterede en aftale mellem Vesttyskland og de tre lande herom. Denne aftale

blev man enige om at annullere med vedtagelsen af nødretslovgivningen, idet England, Frankrig og USA nu mener deres tropper på vesttysk grund tilstrækkeligt sikret, som følge af den nye nødretslovgivning, der nu er indarbejdet i forbundsrepublikkens grundlov. For det tyske folk at se er der hermed strøget endnu en ubehagelig påmindelse om krig og efterkrigstid, og dermed er foretaget endnu et skridt henimod, hvad ethvert folk tilstræber, at være herre i sit eget hus.

Men hvordan er den vesttyske borgers stilling under en nødretstilstand? Der bliver ingen problemer med stemmeafgivningen, da enhver valghandling er udelukket, så længe de ekstraordinære forhold vedvarer. Men derudover må hver borger alt efter situationens alvor være indstillet på at opgive frit bopælsvalg og frit beskæftigelsesvalg, ligesom retten til arbejdsstandsning som hovedregel kan ventes suspenderet, og censur af post, telegraf og telefon m. m. kan bringes i anvendelse uden varsel, og uden at de pågældende får underretning derom.

Det er dog ikke blot de personlige frihedsrettigheder, der i vidt omfang kan suspenderes, hver enkelt borger kan pålægges ekstra forpligtelser over for samfundet, så længe de ekstraordinære forhold vedvarer. Der kan indføres en alt omfattende værnepligt, eller anden samfundstjeneste til erstatning for værnepligt, og lovgivningen er så rummelig, at også de hjemmegående husmødre kan mobiliseres til forskellige tjenestegrene, hvis der viser sig behov for det. På grundlag af nødretslovgivningen kan borgerne endvidere forpligtes til at deltage i uddannelsesforanstaltninger, og man kan blive stavnsbundet til sin arbejdsplads og meget mere, alt sammen karakteristisk for en nation, der stilles på krigsfod.

Alt dette bør dog ikke overskygge, at hovedformålene med nødretslovgivningen er i givet fald at kunne skærme befolkningen bedst muligt og samtidig at overvintre det vesttyske demokrati. Det kommer vel tydeligst til orde i nødretsbestemmelsen om modstandsret, hvori det siges, at enhver borger har ret til modstand mod en hvilken som helst, der søger at tilsidesætte det retsgrundlag, på hvilket forbundsrepublikken bygger, dersom det ikke er muligt på anden måde at afværge tilsidesættelsen af lov og orden.

En vurdering af de mulige konsekvenser af nødretslovgivningen i og uden for Vesttyskland støder på vanskeligheder, der allerede er berørt. Set udefra er den vesttyske nødsretslovgivning, der nu er gennemført, kun en brik i den mosaik, som hele den europæiske situation danner. Tager vi den vesttyske nødretslovgivning efter dens bogstav, vil den forblive et indre vesttysk anliggende og bør respekteres som sådan af omverdenen, herunder også af Østtyskland, der har mulighed for at erklære nødretstilstand på det østtyske område, hvis statsrådet, der består af 24 medlemmer, hvis funktioner nærmest svarer til den vesttyske forbundsregerings, finder det påkrævet.

Men ånd og bogstav er ikke altid det samme i politik, enhver lov kan bruges og misbruges både af myndigheder og borgere og i ethvert land. Derfor er der ikke grund til at møde den vesttyske nødrets-lovgivning med forhånds-mistillid. Alene fremtiden kan vise, om det vesttyske demokrati er stærkt nok til at bære denne lovgivning i demokratisk ånd, og det vil i realiteten sige stærkt nok til at modstå fristelserne til at benytte den bortset fra yderste nødsfald.

Først i det øjeblik, nødretslovgivningen benyttes til etablering af et autoritært tysk styre, f. eks. efter græsk mønster, er der fare på færde for Vesttysklands naboer, men så skifter også problemet karakter fra at være et indre vesttysk anliggende til at blive et alment europæisk sikkerhedsproblem, og i den europæiske koncert er der andre instrumenter end den tyske violin, hvilket blandt andet ses af sovjettroppernes genopdukken ved den tysk-czekiske grænse. For det tyske folk må frihed og genforening af Øst- og Vesttyskland være de højeste mål. De kan kun nås gennem en stadig forbedring af Øst-Vest-forholdene i og uden for Europa. Deri ligger de håndfaste realiteter, der taler for at afdramatisere den vesttyske nødretslovgivning, men kun en fælleseuropæisk politik kan sikre, at der aldrig bliver brug for den.

K. Francis Madsen

ØKONOMISKE REFORMER I TJEKKOSLOVAKIET — BAGGRUND OG INDHOLD

JØRN HENRIK PETERSEN

I. UDVIKLINGEN I DEN TJEKKOSLOVAKISKE ØKONOMI I EFTERKRIGSTIDEN

1. Tjekkoslovakiet var det af de østeuropæiske lande, som efter 2. verdenskrig fik kommunistisk styre, der havde de bedste forudsætninger for en økonomisk udvikling. Böhmen og Mähren kunne allerede tidligt måle sig med de vesteuropæiske lande i industriel udvikling. Den moderne industrielle teknik introduceredes i samme takt som i Vesteuropa. (Wessily p. 162).

Derimod var Slovakiet oprindelig et underudviklet område; men med dannelsen af en selvstændig slovakisk stat i 1939 lagde man grunden til en industriel udvikling. Specielt må den voksende tekstilindustri fremhæves.

Med udvisningen af et meget stort antal sudetertyskere mistede man i 1945 en højt kvalificeret arbejdskraft i industrien. Dette førte til en økonomisk omstrukturering, der endnu ikke var tilendebragt i 1948. Den må derfor tillige ses i sammenhæng med den traditionelle sovjetiske planmodel, som Tjekkoslovakiet fra dette tidspunkt skulle tilpasses.

Omstruktureringen resulterede i en tilbagegang for den lettere industri og en forskydning over mod svær- og produktionsmiddelindustrien, der i mindre grad ramtes af ændringen i arbejdstyrkens sammensætning. Samtidig svarede denne forskydning til den sovjetiske planmodels intentioner. Omstruktureringen skyldes således to af hinanden uafhængige årsager.

2. Tjekkoslovakiet gik forholdsvis uskadt ud af verdenskrigen. Dette, sammen med eksistensen af den højt udviklede industri og et velordnet landbrug samt en betragtelig økonomisk støtte udefra, forklarer, at Tjekkoslovakiet allerede i 1947 havde nået førkrigstidens produktionsniveau.

I 1948 overtog det kommunistiske parti magten i Tjekkoslovakiet. En ændring af det økonomiske system i retning af en centraldirigeret struktur efter sovjetisk forbillede påbegyndtes. Den sovjetiske planmodel antoges at have generel gyldighed, og institutioner og organisatoriske rammer skulle

svare til de i Sovjet udviklede. Dette indebærer, at markedsrelationerne mellem forbruget og produktionen afbrydes. De værdirelationer goderne imellem, der tidligere fastlagdes på markedet, erstattes af en central fastsættelse af de enkelte behovs rangorden. Den grad, hvormed disse behov skal tilfredsstilles, og den produktionsfaktorindsats, dette implicerer, fastlægges centralt. På baggrund af de centralt fastlagte behov og den via materialebalancer foretagne afstemning mellem produktionens krav og de eksisterende ressourcemængder pålægges det de enkelte virksomheder at producere en given produktsammensætning i en given mængde. Virksomhedernes målsætning består i at realisere plantallene.

Alle virksomheder med mere end 50 ansatte blev nationaliseret. (En stor del var dog allerede nationaliseret i 1945, jf. Survey of Europe 1953). Nationaliseringen er senere fortsat, så der i dag praktisk talt ikke eksisterer privat ejede virksomheder inden for industrisektoren, mens der fremdeles er enkelte private håndværksvirksomheder.

3. Tilpasningen til den sovjetiske planmodel stødte på mange hindringer. Landbrugets kollektivisering var, som i de fleste østeuropæiske lande, en svær belastning. Forceringen af sværindustrien var særdeles uhensigtsmæssig, da man ikke iagttog de enkelte økonomiske ressourcers knaphed. Som følge af den ekstensive økonomiske udvikling (hvorved vi vil forstå en udvikling, hvor produktionsforøgelsen er betinget af en fortsat forøgelse af produktionsfaktorindsatsen uden nævneværdige produktivitetsstigninger) udtømte man råstof- og arbejdskraftreserverne.

Indpasningen i den sovjetiske protoplanmodel resulterede i høj kapitalintensitet (da man ikke beregnede en pris på kapitalanvendelsen), ringe produktivitet, dårlig produktkvalitet, tilsidesættelse af konsumenternes præferencer og manglende initiativ blandt virksomhedslederne. Shaffer nævner p. 32, at i 1963 var en »værdi« af 1.5 mld. kcs. varer af en så inferiør kvalitet, at de ikke kunne sælges. Totalværdien af usælgelige lagre vurderer samme forfatter til at udgøre ca. 1/4 af nationalindkomsten. Disse træk er karakteristiske for udviklingen op til reformernes påbegyndelse.

4. Omstruktureringen af den tjekkoslovakiske økonomi blev yderligere forstærket gennem den vestlige embargo politik. Den tjekkoslovakiske produktion indrettedes med stor vægt på våbenproduktion til selvforsyning og til eksport til andre østeuropæiske lande. De reelle omkostninger herved må naturligvis opgøres som den produktion i andre sektorer, man gik glip af som følge af våbenproduktionen. Selv om det er vanskeligt at opgøre det konkrete tab, er der næppe tvivl om, at det var betydeligt.

Også maskiner og investeringsgoder skulle Tjekkoslovakiet fremstille til eksport til de øvrige lande inden for Comecon. Afsætningen af disse varer

fandt ofte sted til ugunstige priser dels som følge af en egentlig udnyttelse dels som følge af de socialistiske landes almindelige vanskeligheder ved at fastsætte relevante priser for deres samhandel. Som det er udtrykt af en fremtrædende Comecon-embedsmand, må socialismen, når den har erobret hele verden, fremdeles tillade et kapitalistisk land at eksistere, thi hvordan skulle de socialistiske lande ellers vide, til hvilke priser deres udenrigshandel skulle finde sted ?

Den metalforarbejdende industris andel af bruttoindustriproduktionen steg kraftigt i perioden, mens konsumgodernes andel var faldende. Wessily anfører p. 164, at den metalforarbejdende industris andel af bruttoindustriproduktionen i 1937 udgjorde 16,6 pct. og i 1965 38,2 pct. Samtidig steg produktionsmidlernes andel (gruppe A) af den samlede industriproduktion fra 40,3 pct. til 61,8 pct. Denne udvikling er overensstemmende med den sovjetiske planmodels intentioner.

I embargo perioden knyttedes interessen ensidigt til bruttoproduktionens størrelse. Omkostningerne og en rationel ressourceallokering spillede en mindre eller slet ingen rolle. »Det bliver vanskeligere at sikre en optimal produktionsudvikling, når ledelsesorganer og de økonomiske enheder ikke interesserer sig derfor, ja, når de tværtimod satser på en ensidig, ikke-optimal udvikling. Det administrative ledelsessystem stimulerede en sådan ensidig, kvantitativ udvikling.« (Ota Sik: Plan und Markt p. 163). Resultatet var en disharmonisk økonomisk udvikling og et stort spild i form af økonomiske potentialiteter, der ikke realiseredes.

Man vil da også se, at selv om den første femårsplans planmål langt overstiges, skydes årene 1954 og 55 ind, inden den anden femårsplan udformes. Disse to år skulle anvendes til at afhjælpe de opståede disproportioner, ligesom man formentlig ville overveje situationen efter Stalins død i 1953.

II. ØKONOMISK STAGNATION I 60'ERNE

5. 1954, hvor akkumulationsraten faldt betragteligt og gav plads for et større aktuelt forbrug, var imidlertid kun et intermezzo, idet akkumulationsraten allerede året efter forøges, og derefter er konsekvent stigende gennem perioden. Efter Wessily udgjorde akkumulationsraten i 1951 11,8 pct. for i 1953 at stige til 16,7 pct. Derefter indtræder faldet i 1954 til 9,5 pct., hvorefter den stadig stiger, til den i 1964 udgør 21,8 pct. Disse tal harmonerer ikke med de af Ota Sik anførte tal. Han anfører lavere akkumulationsrater, men udviklingstendensen er den samme. Forskellen skyldes formentlig anvendelse af forskellige prisvægte.

Denne udviklings konsekvenser for befolkningens forbrug vakte naturligvis utilfredshed. Man vil erindre fra Oskar Langes »On the economic

theory of socialism«, at netop planlæggernes arbitrære fastlæggelse af akkumulationsraten uafhængig af befolkningens præferencer betragtedes som en af modellens svagheder. (Lange p. 108). Når dertil kommer, at de uafsluttede investeringer udgjorde en stor andel af totalinvesteringen (Ota Sik: Plan und Markt), og at en rationel investeringskalkule reflekterende kapitalens knaphed ikke anvendtes, er utilfredsheden med dette system så meget mere forståelig.

Det karakteristiske for perioden siden 1954–55 er, at produktionsvæksten er betinget af en yderligere indsats af produktionsfaktorer, og at forholdet mellem produktions- og faktortilvækst bliver stadig dårligere. (Sik: Plan und Markt p. 41 ff.).

Femårsplanen 1956–60 er knap så ambitiøs som den første. Industriplanens tal overskrides betragteligt, hvorimod landbrugssektoren fremdeles volder store problemer. Under den første femårsplan skulle landbrugsproduktionen øges 37 pct. Det faktiske resultat blev 18 pct. De tilsvarende tal for den anden femårsplan var 27 og 11 pct. (Wessily). Konsekvensen af den fejlslagne landbrugspolitik var, at befolkningens levnedsmiddelforsyning lod meget tilbage at ønske, og tillige at importen forhøjedes i en sådan grad, at det medførte en kraftig økonomisk uligevægt.

På trods af at plantallene i industrien overskrides, stod økonomien i 1960 på betydelig svagere fødder end nogensinde tidligere. Dog fortsatte man den hidtidige tendens med høj prioritering af industrien og specielt produktionsmiddelindustrien i den tredje femårsplan 1961–65. Resultaterne var så ringe, at planen opgives i 1962. (Sik: Plan und Markt p. 80).

I 1963 konstateredes et direkte fald i nationalindkomsten og industriproduktionen. Nationalindkomsten faldt fra 175.400 mill. kcs. i 1962 til 171.399 mill. kcs. i 1963, dvs. et fald på 2,2 pct. Industriproduktionen faldt med 0,6 pct. i forhold til 1962. I 1964 og 65 steg nationalindkomst og industriproduktion på ny, men den oprindelige plans tal blev langt fra realiseret.

6. Der er indtrådt en klar afmatning af væksten i forhold til 50'erne jf. Goldman og Flek. Baggrunden for afmatningen ligger i 50'ernes uforholdsmæssigt store forbrug af råstoffer, energi og arbejdskraft. Videre må baggrunden søges i den tilbagestående landbrugsproduktion og i en langsom teknisk udvikling. Disse forhold er snævert sammenhængende med planmodellen. (Kozusnik). De nævnte forholds retarderende effekt på den økonomiske udvikling kompenseres i 50'erne ved eksistensen af overordentlige vækstkilder, f. eks. indkorporering af kvinder i arbejdsstyrken, der medvirkede til den økonomiske udviklings ekstensive karakter. Den centrale planmodel har ikke vist sig hensigtsmæssig på længere sigt i et land af Tjekkoslovakiets økonomiske struktur. (Goldman og Flek p. 226–27).

Når virksomhederne tildeles endelige produktionstal, er det i deres interesse at søge disse fastsat så lavt som muligt. Videre er det i deres interesse at ekspandere anvendelsen af produktionsfaktorer – specielt kapital – da anvendelsen ikke begrænses gennem knaphedsbestemte priser. De centrale myndigheder kan ikke kontrollere, om produktionsfaktorerne anvendes effektivt. Planmodellen er endvidere en væsentlig hindring for nye produkters opståen, da nye produkter ofte fordrer en omstilling af produktionsprocessen. Denne omstilling kan beslaglægge tid og være årsag til, at bruttoproduktionsmålene ikke realiseres, hvorfor virksomhedens succesindikator udviser ringere resultater. Der er derfor intet incitament til dynamik i udbudet. Ota Sik karakteriserer i Plan und Markt p. 87 modellens virkninger: »Virksomhedsegoisme, der kun sigtede på kvantitativ produktionsstigning og ofte kun på en fiktiv bogholderimæssig stigning, hæmmede produktionens kvalitative udvikling og forøgede den tekniske udviklings disproportioner. Ikke alene var virksomhederne ikke interesserede i den højeste nytteeffekt af investeringerne, men de søgte ved falske informationer til de centrale myndigheder at opnå tildeling af yderligere realkapital.«

Det er derfor indlysende, at den centrale planmodel må bære en væsentlig del af ansvaret for stagnationen, idet den først betingede en ekstensiv økonomisk udvikling og på det relevante tidspunkt hindrede, at udviklingen antog intensiv karakter. Denne modeltype kan have sin berettigelse i et samfund, hvor alle midler skal sættes ind på at nå visse mål, der er givet høj prioritet. Under visse økonomiske forudsætninger kan de fordele, der opnås herigennem, kompensere ulemperne. Dette gælder f. eks., hvis der er ledige ressourcer, og produktionen kan ekspanderes ved at anvende disse. Inden for produktionsmulighedsgrænsen spiller effektivitetsovervejelser knap så stor en rolle, som når man befinder sig på denne grænse.

Den ekstensive økonomiske udviklings muligheder, hvor man kun tænkte i bruttoproduktionstermer, var udtømt. Med udtømningen af de ekstensive økonomiske udviklingsmuligheder vil et langsommere udviklingstempo indtræde uafhængigt af plandirektiverne, og samtidig vil spændingen mellem de stadig voksende behov og den langsommere stigende produktivitet forøges. De økonomiske kriser demonstrerede til fulde, at man ikke kunne fortsætte ad den hidtidige vej, men måtte finde nye midler. At dette var et prestigenederlag for den traditionelle økonomiske politik og havde politiske implikationer, hvis udløbere man har kunnet følge i den senere tid, nævnes kun en passant, jf. punkt 22.

7. De politiske magthavere betragtede de uønskede resultater som konsekvensen af en for vidtgående decentralisering i 1958, hvor man i nogen grad løsnede virksomhederne fra det ministerielle formynderskab.

1958 reformen samlede virksomhederne i truster. Disse udarbejdede pla-

ner baseret på kundeordrer og videresendte dem til det ministerium, de sorterede under. Ministeriet skulle kun sikre konsistensen med de eksisterende ressourcemængder. Virksomheder og truster fik andel i den profit, de indtjente, for at sikre incitamentet til reformens gennemførelse. Den andel, de måtte tilbageholde af profitten, var større, hvis resultaterne svarede til den plan, de selv havde formuleret. Overopfyldelse af planen blev således relativt straffet. (Nove p. 258).

Magthavernes reaktion på den fejlslagne økonomiske politik blev i første omgang en fornyet centralisering, der gennemførtes i 1962. Dette kunne kun gøre forholdene værre, men diskussionen standsede da heller ikke her.

III. REFORMDISKUSSIONEN I TJEKKOSLOVAKIET

8. Udgangspunktet for de økonomiske reformatorer i Tjekkoslovakiet er de erfaringer, man havde gjort under den industrielle udvikling i førkrigstiden. I lyset af disse erfaringer søgte man at etablere en sammenhæng mellem planlægning og markedsmekanisme under bibeholdelse af socialistiske ejendomsforhold.

»Metoderne til udformning af planerne må ændres. Tidligere blev planerne konstrueret på baggrund af subjektive ønsker og mål, ligesom man sigtede på opnåelse af de højeste kvantitative produktionsmål. Planerne skal nu udformes under hensyn til de alternative muligheder for økonomisk udvikling med det for øje at opnå den største effektivitet og tilfredsstille det voksende forbrug.« (Sik p. 9).

Den tjekkoslovakiske reformdiskussion bliver derfor et opgør med den centrale planøkonomiske model, som alle socialistiske lande – Jugoslavien undtaget – har kopieret efter sovjetisk mønster.

Den første tilbundsgående kritik af det hidtidige system fremkom i 1962/63, hvor Selucky i »Gegen den Dogmatismus für eine schöpferische Entwicklung der ökonomischen Wissenschaft« rettede et skarpt angreb mod »plankulten«. »En virkelig videnskabelig teori, der analyserer kendsgerninger og reelle fænomener, kan ikke underordnes subjektive ønsker og ideer, der går på tværs af de objektivt eksisterende relationer. At teorien måtte underkaste sig de subjektive ønsker, var et af de værste karakteristika ved plankulten.« (Sik p. 8).

I første omgang lykkedes det de daværende magthavere at føre diskussionen ind på et sidespor. Efter forskellige politiske transaktioner tilkendegav centralkomiteen, at den ville have sin opmærksomhed henvendt på den tjekkoslovakiske økonomis struktur og kvalitet og ville nedsætte en kommission til undersøgelse af forudsætningerne for en langsigtet økonomisk planlægning. Centralkomiteen formulerer opgaven »des Überganges von

einer bisher überwiegend extensiven Entwicklung zu einer intensiven wirtschaftlichen Entwicklung.« (Kozusnik).

Et seminar i november 1963 arrangeret af centralkomiteens økonomiske tidsskrift kom til den konklusion, at planlægning under socialisme er et middel til at styre økonomien og ikke et mål i sig selv. Planlægningen må være fleksibel og tilpasse sig de eksisterende forhold til enhver tid. Denne klare erkendelse af nødvendigheden for en afvigelse fra den sovjetiske planmodel åbnede virkelig for reformdiskussionen.

9. I oktober 1964 forelagde den af centralkomiteen nedsatte kommission under ledelse af Ota Sik sit reformprogram. Udgangspunktet var en skånselsløs diagnose af vanskelighedernes oprindelse i Tjekkoslovakiets økonomiske udviklings ekstensive karakter. (jf. Sik: Plan und Markt p. 41;ff.).

Reformprogrammet, der accepteredes af centralkomiteen i januar 1965, tog udgangspunkt i, at planlægningen burde suppleres af en egentlig markedsmekanisme. Denne tanke rækker langt ud over de øvrige østeuropæiske landes reformprogrammer, idet der bortses fra den i 1968 påbegyndte reform i Ungarn.

En forløber for den egentlige reform trådte i kraft i 1966, men da reformens resultater ville være pauvre under det eksisterende prissystem, ønskede reformatorerne ikke at standse hermed. (Holesovsky p. 545).

Produktionsmiddelpriserne undergik en mindre reform i 1964, men var på ingen måde relevante for et prissystem, under hvilket virksomhedernes indtjening skulle kunne overtage rollen som vigtigste incentiv og styringsmekanisme for produktionsbeslutningerne. Priserne var løsrevne fra verdensmarkedspriserne, så udenrigshandlen havde ikke mulighed for at øve tryk på de indenlandske producenter og derved fremme den tekniske udvikling og produktionskvaliteten i indlandet.

En virkelig rekalkulation af priserne efter visse konsistente økonomiske principper var under overvejelse med introduktion i 1968 for øje. Denne prisreform får reformatorerne rykket frem til januar 1967, ligesom det i 1966 lykkes dem at få gennemført omfattende forordninger: »Framework conditions of the economic Management of Enterprising.« Denne ramme skal introduceres i perioden 1967–70. Disse to resultater danner baggrund for den nye økonomiske model, der skal puste nyt liv i den stagnerende økonomi.

10. Reformens centrale opgave er en ombygning af plan- og styringsmetoderne og en nedbrydning af de kvantitative index, man tidligere har baseret sine økonomiske overvejelser på. Hovedelementet i reformen bliver derfor et nyt prissystem. Mens man hidtil har bygget sine priser i overensstemmelse med arbejdsværdilæren (med visse afvigelser), skal det nye system bygge

på begreber som fuld omkostningsdækning, kapitalrente og gevinst. Priserne skal reflektere knaphedsrelationerne i samfundet, da offeret i en given anvendelse må måles med prisdifferencen i forhold til de alternative anvendelser, thi gør de ikke det, kan man ikke vurdere den økonomiske effektivitet, hvilket medfører et betragteligt spild. Knaphedsrelationerne skal bestemmes via markedet.

Holesovsky sammenfatter i Soviet Studies p. 546 den nye økonomiske styringsmekanisme som »in effect, steering by means of an incomes policy, i. e. influencing the distribution and redistribution of income among individual spheres and different interest groups for the purpose of securing the development of all aspects of society. These processes of distribution and redistribution take place on the market and through the medium of the market; the market is the platform on which producers and consumers confront each other with their economic interest and conflicts. Central regulation utilizes the market in a planned way for the solution of general social tasks.«

11. Introduktionen af markedsbegrebet og den centrale plans mere beskedne placering i forhold til tidligere betyder en omvæltning af alle hidtidige forestillinger i den kommunistiske verden uden for Jugoslavien. En grundtese i den marxistiske økonomi har netop været planlægningens uforenelighed med markedsmekanismen. Denne teses rigtighed er ikke blevet anfægtet, så længe dens anvendelse har medført en konstant økonomisk vækst; men når der, som i Tjekkoslovakiet i 60'erne opstår forstyrrelser i udviklingen, bringer dette tesens rigtighed i tvivl, og man påbegynder en analyse af udviklingen.

Når tesen ikke længere accepteres, vil dette tendere mod ændringer i den økonomiske struktur, hvilket igen vil betyde, at de østeuropæiske lande ikke længere vil kunne behandles som ét system, da de udvikler en strukturdifferentiering, der vil være bestemt af det enkelte lands specifikke omstændigheder. Den centraldirigerede økonomis væsentligste træk opgives, den statslige indflydelse formindskes, og en række økonomiske beslutningsbeføjelser overlades til de enkelte økonomiske enheder.

Reformen berører derimod ikke det kommunistiske partis position i samfundet. Partiet må blot regne med markedets og konsumenternes medindflydelse. Heller ikke socialstrukturen med offentlig ejendomsret til produktionsmidlerne anfægtes. De økonomiske reformatorer er kommunister, der har erkendt en række svage punkter i deres hidtidige økonomiske system og udogmatisk søger at udbedre disse. Det er i enhver henseende forkert at betragte reformtankerne som en tilbagevenden til et kapitalistisk system. Der er snarere tale om en rationalisering af den socialistiske planlægningsteknik.

12. 1958 reformen har betydet en hel del i reformdiskussionen. Ota Sik skriver i »Probleme der sozialistischen Wirtschaftsplanung«: »Diese Reformen scheiterten, weil wir damals auf halbem Wege stehengeblieben sind, als wir versuchten z. B. die Freiheit und Initiative der Betriebe zu erweitern, gewisse ökonomische Hebel anzuwenden und materielles Interessen in den Betrieben durch die sog. Normative zu schaffen. Wenn ich also die neue Grunderkenntnis formulieren soll, dann besteht sie darin, dass wir sehen, dass wir ohne Ausnutzung des Marktmechanismus innerhalb einer neu begriffenen sozialistischen Planung nicht vorwärtskommen.«

Alec Nove sammenfatter (p. 258) årsagerne til, at 1958 reformen slog fejl, i tre punkter. 1) De centrale planlæggeres investeringsplan var fejlagtig, hvilket skabte uligevægtssituationer og resulterede i flaskehalse. 2) Manglende balance mellem de decentraliserede investeringer og de til rådighed værende investeringsressourcer. Virksomhedernes efterspørgsel kunne ikke tilfredsstilles, hvilket i nogen grad skyldtes manglende kommunikation virksomhederne imellem. 3) Reformen var ikke ledsaget af nogen forbedring af prissystemets arbitrære karakter. Uden en sådan forbedring kunne en markedsmekanisme ikke fungere.

Prisernes betydning fremhæves også hos Anton Klas, der i kybernetisk udformning drøfter problemet om økonomiens styring. Han fastslår (p. 87), at i en markedsdirigeret økonomi får producenterne en stadig strøm af informationer om samfundets behov. Disse informationer udtrykkes gennem priserne. Hvis en vares pris afviger fra dens tidligere relationer til andre priser, har producenterne et økonomisk incitament til at ændre produktionen af den pågældende vare. Priserne er således en styringsmekanisme baseret på en enorm mængde data om individernes behov. Denne styringsinformation fremkommer for hver enkelt vare. Markedsmekanismen løser et ligningssystem i et meget stort antal ubekendte. Det er uden for ethvert administrativt systems kapacitet at løse en så kompliceret opgave.

13. Det bør måske her indskydes, at det er vanskeligt af den tilgængelige litteratur at se, hvad der allerede er gennemført, og hvad der skal gennemføres. Det egentlige reformprogram skulle træde i kraft i januar 1967, men endnu er ikke alle reformer introduceret. Der vil derfor hengå nogen tid, før de nye tankers resultater bliver tydelige. Denne fremstilling kan derfor i sagens natur kun være foreløbig. Konkrete resultater vil fremkomme efterhånden, men der består vel fremdeles en mulighed for, at Tjekkoslovakiet vender tilbage til den gamle struktur – ikke mindst efter den senere tids begivenheder. (Dette er skrevet 17. august 1968).

14. Skulle det af det kommunistiske styre forfatningsmæssigt etablerede økonomiske system ikke helt opgives, måtte de økonomiske reformatorer

etablere en organisk forbindelse mellem planlægningen og markedsmekanismen. Denne forbindelse etableres via begrebet »den socialistiske virksomheds specifikke marked«, der også anvendes for produktionsmidler.

Forskellen mellem en socialistisk og en kapitalistisk økonomi består ikke deri, at produktionen under kapitalisme følger markedet, mens dette overhovedet ikke sker under socialisme. Den socialistiske planmæssige produktion må tværtimod konsekvent følge det mål at tilfredstille markedets efterspørgsel. Omsætningen på markedet må være det afgørende kriterium for den samfundsmæssige nytte af det i produktionsprocessen anvendte arbejde. Også produktionsmidlerne må gøres til genstand for køb og salg på markedet, og det må kun undtagelsesvist i bestemte perioder pålægges virksomheder at producere specificerede mængder af visse mangelprodukter til tilfredsstillelse af presserende behov. (East European Economics p. 6). Det gælder ikke blot om, at planen forudser markedets fremtidige udvikling og på denne baggrund fastlægger sine produktionstal. Den faktiske vareomsætning må indvirke korrigerende på planen bestemt af, om efterspørgslen er tilfredsstillet eller ej. Har produktionen ikke tilfredsstillet en reel efterspørgsel, har det ikke været en samfundsmæssig nyttig produktion uanset om plantallene er realiserede. (Ota Sik i East European Economics).

Produktionsmidlerne placeres altså helt på linje med andre goder, hvilket er et afgørende brud med den traditionelle opfattelse i kommunistiske lande, at gruppe A (producers good) skal forøges hastigere end gruppe B (consumers goods), og at A , dvs. producers goods anvendt i produktionen af producers goods skal have en specielt høj vækstrate. (Jvf. Nove p. 274 ff.). »Produktionen må først og sidst tjene det ikke produktive konsum og dettes vækst og ikke blive en produktion, der har produktionen selv som formål.« (Sik: Plan und Markt p. 105).

Professor Kocanda udtalte i 1964 (citered efter Holesovsky p. 552), at »the only economic system which is managed in a planned manner is one under which one attains more or less the intended results.« Man kan derfor ikke tale om planlægning, hvis et lands økonomi styres efter en plan af ringe kvalitet og udvikler sig i en retning, der er totalt afvigende fra planens intentioner. Denne situation forelå i Tjekkoslovakiet i 60'erne. Man benægter altså simpelt hen planlægningens karakter af planlægning, såfremt den tvinger økonomien til at udvikle sig i en ugunstig retning. »Denne planmæssighed bliver kun virkelig planmæssig, når det, der planlægges, i det store og hele er overensstemmende med de foreliggende behov og den eksisterende økonomiske udviklingstrend. Uden en sådan overensstemmelse kan man ikke tale om planlægning. Man vil da kun formulere fromme ønsker.« (Sik: Plan und Markt p. 104).

Reformatorernes mål er først og fremmest en tilfredsstillelse af konsumen-

ternes efterspørgsel, som den ytrer sig på markedet. Plan og marked betragtes som en helhed, idet en videnskabeligt konstrueret økonomisk plan ikke kan eksistere uden et marked. (At en plan ikke kan konstrueres uden et marked hænger sammen med, at man ikke uden et marked kan komme frem til adækvate udtryk for enkeltprodukternes værdi – med mindre man vil anvende en endnu ikke i praksis realisabel programmeringsprocedure). Markedets funktion er at bestemme planens »korrekthedsgrad« ved at konfrontere den med konsumenternes ønsker. Hvis planen er optimal, vil den give samme resultater som et marked styret efter et profitmaximeringsprincip. (Soviet studies april 1968 p. 353).

15. Efter reformen skal de centrale myndigheder træffe beslutninger angående visse forhold såsom: de grundlæggende produktionsproportioner, investeringernes andel af nationalindkomsten, levestandardens udvikling, hovedretningerne for produktivkræfternes udfoldelse, den internationale arbejdsdeling, anvendelse af pris-, løn-, finans- og kreditpolitik. Disse forhold, der er formuleret af centralkomiteen, synes at falde noget uden for de øvrige reformintentioner. De grundlæggende produktionsproportioner kan vel kun meningsfyldt opfattes som relationerne mellem investeringer og konsum, og når dette ses i forhold til, at man centralt skal fastlægge »hovedretningerne for produktivkræfternes udfoldelse«, må centralkomiteens opfattelse gå ud på, at man centralt skal fastlægge investeringernes retning og deres fordeling mellem gruppe A og B. Dette harmonerer ikke med det under punkt 14 anførte. Hvis det er rigtigt, at produktionsmidlernes fordeling skal være underkastet central planlægning, betyder dette en væsentlig indskrænkning i reformens indhold. Man vil i øvrigt se, at de sidstnævnte midler, man skal anvende, er de traditionelle keynesianske økonomiske midler kombineret med et indkomstpolitisk. Når man taler om prispolitik, kan dette kun have mening i forhold til reformens øvrige indhold, hvis man med dette begreb forbinder anvendelse af beskatning på konsumvarer, altså anvendelse af den hidtidige turn over tax. Man kan ikke sigte på direkte indgreb i priserne, som man tidligere har kendt det, thi i så fald er det meningsløst at tale om en prisreform.

Efter centralkomiteens udsagn skal de centrale myndigheder fremdeles øve en betydelig indflydelse på investeringerne; men det står ikke helt klart, hvorledes denne influens skal udøves. Investor skal påtage sig det fulde ansvar for tilbagebetaling af eventuelle lån, ligesom han i almindelighed selv må vurdere den samfundsøkonomiske nytte af pågældende investering. Det sidste må forstås således, at det er virksomhederne selv, der foreslår givne investeringer gennemført, mens de centrale myndigheder afgør, hvorvidt der skal stilles kredit til rådighed. Dette kan kun opfattes som en reminiscens fra tidligere tider. Såfrem den del af reformen, der består i, at virk-

somhederne skal drives efter et profitsystem, gennemføres, kan man blot lade virksomhederne gå til banksektoren og opnå de fornødne lån. Når virksomhedernes beslutninger om deres produktion skal konfronteres med forbrugernes ønsker via et marked, vil de ikke have ønske om at foretage urentable investeringer, såfremt man har en relevant afstraffelsesmekanisme for uønskede dispositioner. En sådan skulle efter reformen foreligge i den mindskede profit, der igen vil resultere i ringere aflønning til ledelse og arbejdere jf. senere. Tilbagebetaling og forrentning af lån sker via virksomhedernes overskud.

Virksomhederne skal tilstræbe en optimal plan (hvilket de automatisk vil stræbe efter, da deres aflønning afhænger af de opnåede resultater). De centrale myndigheder har ved en fleksibel anvendelse af de forskellige økonomiske instrumenter mulighed for at bringe overensstemmelse mellem samfunds- og enkeltinteresser.

Virksomhedsfonden til belønning af de ansatte (og til afholdelse af virksomhedernes øvrige sociale udfoldelse) afholdes af virksomhedens overskud. De ansattes aflønning bestemmes af det individuelle arbejde og i forskellig grad tillige af virksomhedens og den enkelte produktionsenheds indsats. Det sidste sker gennem virksomhedsfonden og er udtryk for en art udbyttedeling.

Virksomhederne får betydelig større frihed ved ansættelser og fastsættelse af arbejdsvilkår – herunder afskedigelser og lønninger. Arbejdskraften skulle som følge heraf blive mere mobil. Dette skal yderligere understøttes gennem ændring af de arbejdsretlige regler.

Virksomhedsautonomi er en naturlig ting under reformen. Uden en sådan autonomi er det meningsløst at ville lade produktionsbeslutninger dirigeres af markedets betingelser. På dette område er der store hindringer at overvinde, jf. Holesovsky p. 550. Virksomhederne er som nævnt blevet kartelliseret i associationer, hvis ledelse udøver en betragtelig indflydelse på de enkelte virksomheder. De kan udstede ordrer til enkeltvirksomhederne og redistribuere overskuddet virksomhederne imellem. De er ledende i den »pooling« af finansielle ressourcer til investeringsprojekter, virksomhederne foretager som et skridt henimod dannelsen af et egentligt kapitalmarked. Enkeltvirksomhederne kan ikke bryde ud af associationen. Associationernes funktioner skal naturligvis uddø med reformen, men der næres en sikkert ikke ubegrundet frygt for, at det administrative monopol vil være overordentligt vanskeligt at nedbryde. Nedbrydningen af associationerne er nødvendig for at sikre virksomhederne fuld autonomi, men den er tillige nødvendig for at hindre, at et fremtidigt kapitalmarked vil blive opdelt efter brancher, og derfor ikke fungere efter sin hensigt.

Ifølge de skriftlige fremstillinger, der ligger til grund for denne fremstilling, er det ikke tanken at kopiere den jugoslaviske selvforvaltning, da man

betragter denne som udgangspunkt for udvikling af virksomhedsegoisme med den deraf følgende monopolistiske adfærd; men ifølge et fjernsynsinterview med en tjekkisk økonom 14. 8. 1968 påtænker man nu at lade virksomhedernes medarbejdere få større indflydelse for derved at føre demokratiseringen fuldt igennem. Dette er formentlig inspireret af den politiske udvikling, der har gjort det nødvendigt for de tjekkoslovakiske ledere at mobilisere en folkelig støtte til demokratiseringsreformerne såvel politisk som økonomisk.

Statsbanken får under det nye system en væsentlig funktion, idet den skal yde kredit efter et rentabilitetsprincip. Det samme gælder det øvrige banksystem. Dette understreger det mærkelige i centralkomiteens udtalelse om, at de centrale planlæggere fremdeles skal øve betragtelig indflydelse på investeringerne.

De her skitserede reformer sigter på industri og byggesektoren samt på indenrigshandlen, mens landbrugets forhold reguleres ved andre reformer. Det centrale i landbrugsreformerne er dog også en betoning af den enkelte bedrifts autonomi. Bedrifterne er blevet befriet for planer og produktionspålæg. Inputtildelingen skal bringes til ophør, og den enkelte bedrift må herefter selv købe sine produktionsfaktorer på markedet.

Sammenfattende kan reformens centrale elementer beskrives således, at det ved salg på markedet frembragte overskud skal styre produktionsbeslutningerne. Ingen er længere administrativt tvunget til at købe eller sælge. Kun økonomiske relationer bestemmer de enkelte enheders adfærd. Virksomhedslederne vil tilstræbe maximal disponibel nettoprofit efter afholdelse af en value added flat rate tax, betaling af kapitalrente, renter på lån og forskellige fondshenlæggelser. Forudsætningen for, at det overhovedet kan have nogen mening at lade profitten være styringsinstrumentet, er naturligvis en ændring af prissystemet. Får man ikke et markedsbestemt prissystem, kan profitten naturligvis gøres stor eller lille ad libitum ved ændringer i produkt- og inputpriser.

Kapitalrenten skal tilsikre økonomisering med den knappe kapital, mens lånerenten skal sikre virksomhedernes økonomisering med arbejdskapitalen. At virksomhederne stræber efter maximal nettoprofit skulle i sig selv være tilstrækkeligt incitament til sikring af økonomisering med arbejdskraften, men man har alligevel suppleret denne automatik med en afgift, når lønomkostningerne overstiger en vis grænse. Man kan naturligvis undre sig over, hvordan man vil fastsætte en sådan grænse for de enkelte virksomheders optimale anvendelse af arbejdskraft; men kildematerialet besvarer ikke dette spørgsmål.

Også i henseende til den skabende forsknings-, udviklings- og konstruktionsvirksomhed i de enkelte virksomheder, der skal danne grundlag for en kvalitativ produktionsudvikling, er produktionsstyring ved profitmaxime-

ring væsentlig. Ingen centrale plantal kan sikre denne aktivitet. Kun indbyrdes konkurrence og en fri udenrigshandel jf. punkt 19 kan incitere virksomhederne til introduktion af ny teknik, nye produkter og bedre kvalitet. Disse forhold er væsentlige elementer i en dynamisk udviklingsproces. Det gælder så meget mere, når efterspørgselsstrukturen er stationær (hvad den også er hos os). Dynamikken må da indgå via udbudet, og det er dette dynamiske element, man hidtil har savnet i de østeuropæiske lande.

En logisk følge af reformen er naturligvis, at de statsbudgetfinansierede investeringer bringes til ophør og afløses af lange bankkreditter og selvfinansiering. Statsapparatets økonomiske transaktioner skal også finde sted over markedet dog med en vis præferencestilling i visse henseender.

Det helt fundamentale brud med den traditionelle planmodel ligger i fastlæggelsen af samfundets præferencer. Disse har naturligvis karakter af en værdidom. I Tjekkoslovakiet skal denne værdidom ikke længere (hvis reformerne realiseres) fældes af politikere og planlæggere: »Formuleringen af de sociale præferencer er overordentlig vanskelig ... Hvad er sociale interesser, og hvilke relationer har de til individuelle interesser? Er sociale interesser blot en aggregering af individuelle interesser, eller er de deres transmutation, eller er de fuldstændig uafhængige af individuelle interesser? I så tilfælde, hvordan kan de formuleres? Vi betragter den demokratiske metode som den mest hensigtsmæssige, dvs. vi forudsætter, at man kan aflede sociale interesser af individuelle interesser gennem deres stadige åbne konfrontation ... Vi benægter ikke muligheden af, at nogen mennesker på grund af deres viden, evner og position bedre kan vurdere sociale interesser end andre, men vi betragter ikke denne metode som hensigtsmæssig under vore betingelser.« (jf. Holesovsky p. 555).

IV. ÆNDRINGER I DET ØKONOMISKE SYSTEM

17. Reformens indflydelse på den økonomiske forvaltning må ses på baggrund af det hidtidige system med central styring.

Den ministerielle kompetence i forhold til virksomhederne, som stadig eksisterede på trods af 1958 reformen, opgives, og fagministerierne nedbrydes i vidt omfang. Ministerierne kan ikke i fremtiden gribe ind i virksomhedernes ledelse og kan i almindelighed ikke udstede pålæg.

Den centrale plan skal fremtidigt indskrænkes til kun at beskæftige sig med de makroøkonomiske proportioner. Dette forudsætter dybtgående økonomiske analyser og erkendelse af sammenhænge, som virksomhederne ikke kan være i besiddelse af. Virksomhederne kan imidlertid på baggrund af deres kendskab til disse makroøkonomiske proportioner formulere deres udviklingsplaner.

Såfremt dette realiseres, vil den tjekkoslovakiske planlægning få betyde-

lig lighed med den art planlægning, der praktiseres i nogle vestlige lande. Vi skal ganske kort se på dens lighed med den franske planlægning, der er et af de væsentlige eksempler på en planlægning, der har fundet sted inden for en struktur bestemt af markedsøkonomi og privat ejendomsret, idet det dog bemærkes, at offentlig ejendomsret er mere fremtrædende i Frankrig end i de fleste øvrige vestlige lande.

Den franske planlægnings intentioner er beskrevet af M. Monnet som en økonomisk koncert. Den bygger på en økonomi bestående af autonome virksomheder, hvoraf en stor del er privat ejede. Individerne har frit beskæftigelsesvalg, og konsumenternes præferencer er den standard, de økonomiske aktiviteter må tilpasse sig. Dette atomiserede samfund bringes ikke desto mindre til at tjene sociale formål ved at influere på enkeltvirksomhedernes beslutninger, så de gøres konsistente med den vækstrate, outputniveau eller outputsammensætning, der betragtes som ønskelig eller acceptabel for økonomien som helhed. Det er en økonomi, der arbejder mod samme mål ved overtalelse og samarbejde. (Mitchell p. 181).

Den franske plan er anvendelig ikke blot for den offentlige administration og dens udøvere, men også for alle andre franskmænd, som i den vil finde de hovedkendsgerninger om den givne situation, der kan lede dem i deres udfoldelse af det private initiativ. (ibid. p. 182).

»The method consisted in assembling in a collective working group—administration, industry, agriculture, workers organizations, and experts—and consulting continually, in order to gather facts pertinent to each branch, and bringing out the overall picture, kept up to date, and known to all, thus enabling each person to integrate his objectives with the general objectives.« (ibid. p. 187).

Det er ikke stedet her at gå nærmere ind på den franske planlægnings nærmere udformning. Men det er af stor interesse at se, at der er megen lighed mellem den franske og den nye tjekkoslovakiske planmekanisme. Netop en plan for de fremtidige makroøkonomiske proportioner og en analyse af komplicerede sammenhænge, der vil lette virksomhedernes beslutningstagen, er karakteristisk for begge systemer. Det er forbindelsen mellem plan og marked, mellem enkeltinteresser og samfundsinteresser, der her er etableret.

Effektivitetskriteriet skal efter reformen ikke alene være afgørende for den økonomiske grundstruktur. De fra virksomhederne kommende forslag og deres varianter må samles og undersøges centralt, så virksomhederne kan gøres bekendt med den mest optimale variant. Dette skulle for så vidt være overflødigt, idet virksomhederne, når de drives efter et nettoprofitmaximeringsprincip og er stillet over for et på markedet determineret prissystem, selv skulle kunne bestemme den optimale faktoranvendelse i den ønskede produktion. Dette gælder så meget mere, såfremt man antager, at virksom-

hederne i et socialistisk samfund ikke vil »holde på forretningshemmeligheder«. Dickinson har engang sagt, at den socialistiske økonomi fungerer i et glashus, hvorved han netop tænkte på, at alle relationer var kendte af alle. Det kan naturligvis diskuteres, hvorvidt en sådan forudsætning er rimelig, og der kan argumenteres for, at virksomhederne vil forholde sig monopolistisk til hinanden og søge at bevare nye tekniske fremskridt for sig selv; men dette kan de formentlig også, selv om de skal indsende forslag til de centrale myndigheder. Den mest effektive bremse på denne tendens ligger formentlig i en udvidet udenrigshandel, specielt hvis man antager, at det meste af den nye teknik importeres. Reformens samspil mellem virksomhederne og de centrale myndigheder er formentlig en rest fra det »gamle« plansystem med gentagne konsistenskorrektioner gennem en feed back procedure.

Den centrale plan skal ikke længere omfatte bindende produktionsmål for de enkelte virksomheder, men kun angive orienterende tal, der kan angive virksomhederne den ønskede udviklingsretning. Der er altså tale om en overgang fra en imperativ til en indikativ planlægning, idet man dog fremdeles går noget videre end franskmændene gennem fastsættelse af de orienterende tal. At materialebalancesystemet bliver overflødigt siger sig selv, da knapheder og excesser automatisk vil reflekteres af priserne.

I en overgangsperiode skal ca. 70 konkrete produkter planlægges centralt. Denne centrale planlægning vil dog antage karakter af en bestilling fra de centrale myndigheder hos virksomhederne. De konkrete produkter må ikke i noget tilfælde omfatte en hel virksomheds produktionsprogram.

Herudover skal planen kun omfatte en aggregeret produktionsstørrelse og aggregerede allokationstal, der fremkommer som følge af virksomhedernes handel eller afledes af deres intentioner, som man bestemmer ved en samplingteknik. Opfattet i lighed med den franske økonomiske koncert, er et sådant forecast, som grundlag for enkeltvirksomhedernes adfærd og for den økonomiske politik særdeles relevant.

Der vil imidlertid i nogen tid formentlig være en tilbøjelighed til at opfatte de indikative plantal som bindende tal, ligesom der vil hengå nogen tid, før virksomhedsledelserne har indstillet deres adfærd på, at virksomheden nu drives under markedets betingelser.

18. Den centrale planlægnings hovedopgave vil da i fremtiden være at influere på den økonomiske udvikling gennem generelle midler. Den økonomiske strukturs langtidsudvikling fastlægges i planerne og søges virkeliggjort gennem de langsigtede investeringer. Hermed tænkes formentlig på investeringer i infrastrukturen. Hertil kommer, at man centralt disponerer over fonds til finansiering af væsentlige forsknings- og udviklingsplaner. Det sidste sigter overvejende på udviklingen af Slovakiet.

Planlægningen skal sikre korrekte (hvad man så skal forstå ved det?) proportioner ved anvendelsen af nationalindkomsten og fastlægge investeringskvoten. Opfattet venligt kan det forstås således, at den økonomiske politik skal anvendes på en sådan måde, at man sikrer anvendelsens overensstemmelse med de politiske mål. Det lyder såre traditionelt, men det nye er, at opgaven skal løses gennem generelle midler såsom beskatning og ikke ved specifikke indgreb i produktionsprocessen.

Relationerne mellem indenrigshandel, udenrigshandel og produktion skal frigøres, således at man etablerer frit leverandørvalg. En national handelsmesse er introduceret med dette mål for øje.

Prisreformen udgør det centrale element i den nye økonomiske struktur. Industriens arbitrære producentpriser skal ophæves, så priserne kan opfylde den allokeringsfunktion, en direkte administrativ fordeling ikke kan opfylde uden at undergrave de økonomiske stimuli. Nyfastsættelsen af priserne er imidlertid en vanskelig opgave og skal i en overgangsperiode ske ved anvendelse af visse koefficienter. Opnår virksomhederne gevinster ved prisernes nyvurdering, vil disse blive bortbeskattet. I forhold til intentionerne lader prisreformen meget tilbage at ønske. Priserne er endnu ikke – og bliver ikke i nærmere fremtid – givet gennem markedsrelationerne. Den i 1967 gennemførte prisreform, som kun er en forløber, opererer med tre priskategorier, nemlig faste priser, grænsepriser med maximal- og minimalgrænser samt frie priser bestemt på markedet. Flere af kilderne anfører frygten for inflation som en medvirkende årsag til opretholdelse af en forholdsvis stærk priskontrol. Denne frygt kan imidlertid kun være begrundet, såfremt man nærer ængstelse for ikke at kunne styre lønudviklingen, når virksomhederne har opnået autonomi.

Det centrale i prisreformen er, at priserne ikke alene baseres på en omkostningskalkulation. Ideen er, at priserne ved at variere inden for visse grænser skal kunne reflektere midlertidige knapheder og excesser. Prisbevægelserne knytter produktion og efterspørgsel sammen og opfylder en markedsbalancerende funktion. Det må videre nævnes, at man er opmærksom på, at det er væsentligt, at prisen på nye produkter sættes højt, således at man skaber en tilskyndelse i udbudet, jf. punkt 15.

19. Som nævnt under punkt 9 var priserne under den gamle prisstruktur løsrevet fra verdensmarkedspriserne. Dette ændres under det nye system. Tanken er at anvende udenrigshandlen som en forholdsregel mod virksomheder, der måtte ønske at hæve priserne eller mindske kvaliteten ud over det acceptable. Der skal etableres en forbindelse mellem virksomhederne og eksportaktiviteterne i den forstand, at konkurrencens pres fra verdensmarkedet må influere på virksomhedernes indkomster og derigennem på deres produktionsbeslutninger.

Importen skal ikke alene sikre, at de væsentlige produkter, landet har behov for, fremkommer på markedet, men skal medvirke til at øge produktionsspecialiseringen og som følge deraf produktiviteten. Videre skal importen via den konkurrence, den påfører de hjemlige producenter i henseende til produktionsomkostninger, priser, kvalitet og andre parametre, sikre en dynamisk udvikling.

Dette indebærer naturligvis afskaffelse af de administrative importmetoder. Virksomhederne må selv sammenligne udbudet ude og hjemme og afgøre, hvor de mest hensigtsmæssigt skal placere deres køb. Virksomhederne skal i et vist omfang have mulighed for selv at importere i sammenhæng med en stigning i deres eksport. Dette betyder naturligvis ikke, at en nødvendig import ikke finder sted til virksomheder, der ikke selv eksporterer.

Denne importret, når eksporten er forøget i en vis grad, er en mærkelig konstruktion, som man ikke kan vurdere endeligt uden at kende dens nærmere udformning. Man kan naturligvis betragte en sådan ret som en præmiering af en god indsats, men i dette tilfælde vil den kun kunne få virkelig betydning, hvis retten tildeles en pris og gøres omsættelig mellem virksomhederne.

V. REAKTIONER PÅ REFORMEN

20. Den »wait and see« attitude, der karakteriserer de fleste fremstillinger af reformen, har formentlig sin baggrund i en tvivl om den menneskelige faktors reaktion. (Holesovsky p. 547 og Urbanek). Reformens langsigtede virkninger synes fjerne og usikre. På kort sigt føler mange, at de nu skal arbejde for udbedring af økonomiske skavanker, de ikke selv er ansvarlige for. Arbejderne er bange for afskedigelser, og det nye incentive lønsystem forekommer dem blot en perfektion af tidligere tiders akkordsystem, når plantallene skulle realiseres i periodens sidste del. Ligeledes føler de, at man gennem udbyttedelingen vil gøre dem ansvarlige for virksomhedens resultater.

Virksomhedslederne på deres side frygter, at tiden med manglende personligt ansvar nu er forbi og nærer ængstelse for ikke at kunne slå til. Ængstelsen er sammenhængende med, at det nye system indebærer en mekanisme, der automatisk straffer forkerte økonomiske dispositioner på en relevant måde, nemlig ved mindsket profit. En sådan mekanisme er en væsentlig forudsætning til sikring af økonomisk dynamik i et økonomisk system. Det er i denne relation sagt, at fallitten er kapitalismens sjæl. Det står ikke helt klart, hvorledes reformen forholder sig til fallit begrebet, men den må vel indebære, at virksomhedsledere, der ikke driver deres virksomhe-

der økonomisk, vil blive afskediget. Dette system vil fungere helt analogt med det, man kender inden for store koncerner med flere undervirksomheder. Man lader disse undervirksomheder konkurrere indbyrdes, og i de af dem, der ikke kan klare sig i konkurrencen, udskiftes ledelsen.

Indbyggerne i de østeuropæiske lande har i løbet af få år oplevet mange omorganiseringer af det økonomiske liv, og det kan ikke undre, at reformen fra mange sider blot betragtes som en ny omorganisering. Videre nærer man frygt for, at reformen, såfremt den ikke relativt hurtigt får de ønskede økonomiske virkninger, vil blive standset, da fristelsen til at vende tilbage til de fra gamle tider kendte specifikke produktionsindgreb, der tidligere har sikret høj vækstrate, vil være stor. (jf. den fornyede centralisering i 1962). Denne frygt er så meget mere begrundet, som man i overgangsperioden har bibeholdt en vidtstrakt administrativ kontrol med reformen.

Ideologi er blevet afløst af økonomi. Dette medfører store vanskeligheder for de mange virksomhedsledere, der ved mere om metoder til at opnå lave produktionstal i den centrale plan og de nødvendige manøvrer til at sikre planens realisering end om økonomisk adfærd. Det er kendt fra sociologiske undersøgelser, hvorledes dette meget let vil resultere i verbal tilslutning til reformen, mens den praktiske virksomhedsledelse foregår som hidtil.

VI. DE VÆSENTLIGT NYE TRÆK I DEN ØKONOMISKE STRUKTUR

21. Vi skal sluttelig kort belyse visse af de nye træk i økonomien, der vil medføre skabelse af sådanne forhold, der er en betingelse for en dynamisk udvikling. De fleste af disse forhold er allerede omtalt, men skal rekapituleres.

For det første indfører man markedsøkonomi på visse områder og lader produktionsfaktorerne indgå på lige fod med andre produkter, der omsættes. En markedsøkonomi vil kun resultere i en dynamisk udvikling, hvis der indgår et dynamisk element i enten efterspørgslen eller udbudet. Da efterspørgselsstrukturen i det store og hele er stationær, dvs. efterspørgslen er i høj grad traditionelt bestemt, må dynamikken indgå via udbudet. Et sådant dynamisk udbudselement har man hidtil savnet i de østeuropæiske lande. Men med den nye prisfastsættelse, hvor man lader nye produkter afkaste en forholdsvis høj pris, er der skabt en tilskyndelse i udbudet. Dette gælder tillige skabelsen af innovationer. Man har hidtil nok kunnet frembringe resultater fra forskningsinstitutter, men det mere generelle initiativ til at starte ny produktion og skabe nye tekniske veje har ikke eksisteret. Når virksomhederne imidlertid drives under et profitsystem, skulle der være skabt et betydeligt incitament til udbredt initiativ. Dette så meget mere som man agter at introducere et egentligt kapitalmarked, hvor virksomhederne kan henvende sig med deres nye ideer og projekter og få stillet fi-

nansielle ressourcer til rådighed uden først at skulle gå den besværlige vej over de centrale myndigheder.

Det afgørende nye er imidlertid, at produktionen skal foregå under konkurrencens betingelser. Dette er meget væsentligt. Konkurrencen er en smidig mekanisme til ubevidst koordination gennem et system af priser og markeder. Den skaber en kommunikation mellem den viden, der eksisterer blandt og de handlinger, der udføres af et stort antal enkeltindivider og organisationer. Den løser et meget komplekst problem, nemlig løsning af et utal af ligninger. Det er en meget mærkelig foreteelse, idet ingen har udtænkt konkurrencen og dens konsekvenser. Den er bare opstået og er under bestandige ændringer. Den synes i stand til at overleve – hvilket er en særdeles acceptabel test på et socialt systems eksistensberettigelse. Den bygger på efterspørgsel og knaphed på produktionsfaktorer – men ikke på privat ejendomsret. Når de enkelte virksomheder gives autonomi, vil konkurrencen kunne tjene som incitament til økonomisering. Konkurrence har været et tabu i de fleste østeuropæiske lande op til i dag – og derfor er der grund til at følge de tjekkoslovakiske reformer (og i øvrigt også de øvrige kommunistiske landes reformer) med megen opmærksomhed, idet de vil kunne kaste lys over, hvorvidt det er rimeligt at antage, at konkurrencen er afhængig af bestemte institutionelle forhold.

VII. ADDENDUM

Denne oversigt over de tjekkoslovakiske økonomiske reformer blev skrevet, mens der herskede en betydelig spænding omkring Tjekkoslovakiet jf. punkt. 13. Natten til 21. august fandt den tragiske intervention sted, hvor tropper fra Sovjetunionen, Polen, DDR, Ungarn og Bulgarien rykkede ind i Tjekkoslovakiet. Redaktøren har bedt mig kommentere, hvilken indflydelse de dramatiske begivenheder vil få på mulighederne for at fortsætte arbejdet med de økonomiske reformer. Det er på nuværende tidspunkt (24/10) vanskeligt at sige noget endeligt herom, men vi kan dog pege på forskellige punkter til overvejelse, idet vi udelukkende beskæftiger os med de principielle muligheder for at kunne føre reformerne videre. Den problematik, der følger af de store ødelæggelser ved invasionen og den uregelmæssighed i det økonomiske livs rytme, der er opstået, skal ikke omtales.

Ser vi først på årsagerne til, at invasionen fandt sted, er der næppe nogen, der er af den opfattelse, at den skyldtes de økonomiske reformer alene. Baggrunden må snarere søges i en udbredt skepsis over for »januar-kursen« taget under ét. Som jeg fremhævede i punkt 11, er en af virkningerne af de økonomiske reformer i de østeuropæiske lande en strukturdifferentiering, hvor de enkelte lande mere eller mindre går deres egne veje. Begyndelsen til denne differentiering er for så vidt allerede lagt med Jugoslaviens selv-

stændige politik fra 1947 og fremefter. Denne kunne dog formentlig bedre accepteres på grund af landets noget mere afsondrede beliggenhed og dets økonomiske udviklingstrin, hvorimod en heldig gennemførelse af »liberaliseringsreformen« i Tjekkoslovakiet kunne tænkes at få en afsmittende effekt på de omkringliggende lande, især Polen, DDR og Sovjetunionen selv. De økonomiske reformer er af partibürokraterne (herunder planlæggerne) blevet følt som en trussel mod deres eksistens, da en decentral ledelse i betragtelig grad ville overflødiggøre disse bürokrater. Strategiske grunde har formentlig også influeret på Kremls beslutning, men hvad enten den egentlige årsag skal søges i strategiske, ideologiske, økonomiske eller andre faktorer, er de alternativer, man var stillet overfor, udmærket formuleret af Wolfgang Wagner i »Europäische Politik nach der tschechoslowakischen Krise« (Europa Archiv 25/9 1968): »Damit stand die sowjetische Staats- und Parteiführung vor einer folgenschwere Alternativen: Entweder musste sie eine weitgehende innere Wandlung ihres Machtbereich zulassen, bei der sich die hegemoniale Position der Sowjetunion auf eine sozusagen paternalistische reduzierte, oder sie musste mit Gewalt den status quo ante wiederherstellen.«

Man valgte status quo ante widerherstellen; men hvad dette betyder for de økonomiske reformer, er det vanskeligt at udtale sig konkret om. De offentliggjorte kommunikeer fra de sovjetisk-tjekkoslovakiske forhandlinger siger ikke så meget om disse forhold. I september undertegnede ministerpræsident Cernik en aftale af økonomisk karakter, men dens enkeltheder kendes ikke. I Prag hed det, at Sovjetunionen havde accepteret at levere råstoffer til Tjekkoslovakiet herunder en betydelig mængde naturgas. Til gengæld skulle Tjekkoslovakiet levere materialer til og selv bygge en rørledning fra Sibirien til Mellemeuropa, dvs. Tjekkoslovakiet skal betale med højtudviklet industriel produktion, som man altid har gjort, og som tidligere nævnt til ringe priser, hvorfor Tjekkoslovakiet fremdeles skal være tvunget til at være Comecon landenes store kreditorland. Dette synes at være det sovjetiske svar på Tjekkoslovakiets anmodning om et stort lån i konvertibel valuta. Et dagblad i Bratislava skrev om denne aftale i sin overskrift: »Vor kredit – sovjetgas«. De håb, man i Tjekkoslovakiet havde, om optagelse af lån i verdensbanken og andre vestlige kreditkilder er udslukt.

Sideløbende med forhandlingerne førtes i de 5 okkupationslandes presser en kraftig kritik mod den økonomiske model, som tjekkoslovakerne havde sat deres lid til. Ledende artikler i Pravda allerede 22. og 23. august tager afstand fra de tjekkoslovakiske reformer, der gennem kritik af den centrale planlægning søger at berede grunden for en omorientering af den økonomiske udvikling i vestlig retning. Men konsekvenserne af denne kritik kan man kun gætte om.

Min fornemmelse er, at Sovjetunionen ikke er interesseret i at sætte Tjekkoslovakiet helt tilbage til Stalintidens primitive planlægningsmetoder, men på den anden side nok vil søge reformen modificeret på væsentlige punkter. Specielt er det tvivlsomt, hvor langt man får lov at gå med den liberalisering af udenrigshandlen, man ønsker. Et udvidet handelssamkvem med Vesten vil blive lagt hindringer i vejen. Årsagen hertil er formentlig i første række politisk motiveret, men dertil kommer, at reformerne ville have vanskeliggjort plankoordinationen inden for Comecon. Dette gælder så meget mere, som man på længere sigt næppe vil kunne undgå også at liberalisere samhandelen med Vesten i de øvrige østlige lande på grund af den produktionsspecialisering, liberaliseringen af udenrigshandlen i Tjekkoslovakiet ville medføre.

Den del af de økonomiske reformer, der refererer til indenlandske relationer, er jeg meget usikker overfor. På den ene side vil russerne formentlig søge at modificere reformen i retning af deres egen mere konservative libermanisme. Dette understøttes af, at man har sendt økonomiske rådgivere til Tjekkoslovakiet, jf. citatet fra dagbladet Politiken nedenfor. Neue Zürcher Zeitung skriver 20. 10. 1968: »Eine Orientierungshilfe bieten allenfalls die eingangs angedeuteten Ansichten der sowjetischen Staathalter zum komplex Wirtschaftsreform. Sie verleiten nicht eben zu Optimismus.« På den anden side taler accepten af de lige så liberale ungarske reformer, der er påbegyndt januar 1968, for, at man ikke vil gribe nævneværdigt ind i reformerne. Hvor meget denne faktor betyder, er det svært at vide.

Den pågældende artikel i Neue Zürcher Zeitung understøtter i det hele taget de synspunkter, der 7. september formuleredes i dagbladet »Politiken« af dettes østeuropæiske korrespondent Peter Hoffer: »Med få undtagelser udtrykker de tjekkoslovakiske regeringsorganisationer tvivl med hensyn til deres fremtidige udenrigshandel, specielt vedrørende langsigtede investeringsprojekter med vestlige firmaer. På nuværende tidspunkt kan de ikke sige noget om, hvilke modifikationer »Sik-modellen« vil gennemgå under pres fra Kremls »økonomiske rådgivere«, som hævdes indsat i ministerierne.« Peter Hoffer nævner i samme artikel, at der i særdeleshed hersker tvivl i tjekkoslovakiske handelskredse om, hvorvidt fabriksledelsernes tidligere uafhængighed i stedet for de centraliserede planer vil blive opretholdt. Det er selve kærneelementet i reformen – den vidtgående decentralisering – der udtrykkes tvivl om.

Den tjekkoslovakiske regering har kun udtalt sig meget svagt om de økonomiske reformers fremtid. Neue Zürcher Zeitung skriver: »Es mehren sich Gerüchte, wonach unter massiven Druck der Okkupationsmächte ein neues Aktionsprogramm der KP der Tschechoslowakei mit ökonomischen Ordnungsverstellungen vorbereitet werde, die das »Neue Wirtschaftsmodell« trotz »reformfreudigen« Stilübungen via facti abschreiben sollen.«

De tjekkoslovakiske økonomer har taget klar stilling for en fortsættelse af reformerne. 16/9 offentliggjorde »Rude pravo« et svar på den sovjetiske kritik af Siks model. Svaret var underskrevet af 30 kendte økonomer, der understregede, at det ikke var Siks model personligt, men KPCs officielle politik, der yderligere efter deres mening måtte anses for den eneste løsning på tjekkoslovakiske problemer. 24/9 offentliggjorde »Rude pravo« en deklaration fra 50 økonomer, der meget eksplicit tog stilling til fordel for reformerne. De understregede forskellen på mikro- og makroøkonomi, konstituering af arbejderråd, anvendelse af økonomiske stimuli, udarbejdelse af planvarianter, overførsel af udenrigshandelsinitiativ til enkeltvirksomhederne, en forbedring af kreditorlandet Tjekkoslovakiets stilling i Comecon etc.

Konklusionen på dette addendum må være, at der ingen konklusion er. Informationerne er endnu for usikre, og man ved ikke, hvad de ikke offentliggjorte aftaler indeholder. Interventionen har afbrudt et interessant økonomisk eksperiment – men på længere sigt er det min opfattelse, at alle østeuropæiske lande af de økonomiske forhold vil blive tvunget til at ændre den økonomiske styringsmekanisme – ideologisk modstand og planbürokraternes »stritten imod« kan kun gøre denne proces langsommere, men ikke forhindre den.

Anvendt litteratur:

Eastern European Economics vol. IV nr. 1 1965.
Economic Survey of Europe 1964 og 1966.
Goldman og Flek: Economic growth in Czekhoslovakia, Economics of Planning nr. 2 1966.
V. Holesovsky: Planning Reforms in Czechoslovakia, Soviet Studies vol. XIX, april 1968.
V. Holesovsky: Problems and Prospects, Problems of communism 1965 nr. 5.
A. Klas: Economic and administrative steering, Economics of Planning nr. 1–2, 1965.
C. Kozusnik: Die Entwicklung der sozialistischen Wirtschaftssystem in der Tschechoslovakei, im Wirtschaftsfragen zwischen Ost und West, Düsseldorf 1966.
J. Mitschel: Groundwork to economic planning, London 1966.
Alec Nove: The Soviet Economy, London 1965.
J. Rybackova: Der Marktmechanismus in der Dogmengeschichte der Oekonomie des Sozialismus, i samme som Kozusnik.
H. G. Shaffer: Czechoslovakias new economic model, Problems of communism nr. 5 1965.
Ota Sik: Plan und Markt im Sozialismus, Wien 1965.
Ota Sik: Problems of the new system of planned management, Czechoslovak Economic Papers, nr. 5 1965.
L. Urbanek: Some difficulties in implementing the economic reforms in Czechoslovakia, Soviet Studies vol. XIX april 1968.
F. Vlasak: For further expansion of the economy, Economics of planning nr. 1–2 1965.
K. Wessily: Wirtschaftsreformen in der Tschechoslovakei, i Wirtschaftsreformen in Osteuropa, Köln 1968.

ØKONOMISKE OG POLITISKE BESLUTNINGS-SEKVENSER

STEN SPARRE NILSON

I.

Spørsmålet om å undersøke beslutningsprocessen og å måle de faktorer som der gjør sig gjeldende, har i senere tid vært drøftet ut fra forskjellige synspunkter. Blant annet har det vært pekt på likheter mellom økonomi og politikk. George Modelski avslutter sin bok om teorien for utenrikspolitikkk med å foreslå, som det beste middel til å komme videre, at det forsøkes satt opp en politisk status eller balansekonto for statene i analogi med private firmaers årlige status, hva han kaller »a balance sheet of foreign policy«[1]). I rent billedlig tale blir det ofte brukt en slik analogi, sier han. Det snakkes for eksempel om at den og den nasjons status er blitt bedret eller forverret i løpet av en bestemt periode. Gjennom analyse av utenrikspolitikk måtte det være mulig å gi mer presist uttrykk for slike forestillinger, antyder Modelski.

Det har også vært gjort enkelte forsøk på en presisering av denne art, spesielt i en artikkel om USA og utviklingslandene av Charles Wolf i tidsskriftet *World Politics* for juli 1963[2]). Han stiller spørsmålet: hva kan sies å utgjøre verdien for USA av bestemte områder som f. eks. Sørøst-Asia, Cuba eller Vest-Berlin? Han er klar over at et slikt spørsmål langt fra kan besvares helt presist, men han peker på et par viktige verdi-komponenter, den militære og den økonomiske, som langt på vei lar seg kvantifisere. Han gir følgende eksempel på utregning av den militære verdi: anta at f. eks. Laos går over på Nord-Vietnams side, hvilket vil gjøre det nødvendig å bygge opp betydelige styrker i de tilstøtende områder for at sannsynligheten for å holde Sør-Vietnam fortsatt skal være like god som før »tapet« af Laos. Den militære verdi av Laos for USA kan da regnes lik de ekstra-utgifter som det ville koste å bygge opp slike styrker. Den økonomiske verdi anser Wolf for å bestå av tre ulike komponenter: verdien av amerikanske borgeres investeringer i vedkommende område eller land, verdien av amerikansk eksport dithen, og verdien av amerikansk import derfra (eller noe mer presist, »produsent-utbyttet« av utførelsen fra USA og

[1]) Modelski: *A Theory of Foreign Policy,* London 1962, s. 152.

[2]) "Some Aspects of the 'Value' of Less-Developed Countries to the United States", *World Politics,* v. XV, s. 623–635.

»forbruker-overskuddet« av innførselen til USA; Wolf illustrerer disse to begrepene ved grafiske figurer.)

Imidlertid er det slett ikke bare slike økonomiske og militære faktorer som må tas med i betraktningen, når utenrikspolitiske beslutninger skal fattes. Selv i et land som USA, der hensynet til private borgeres og selskapers økonomiske interesser tradisjonelt har spilt en stor rolle, vil ikke-målbare momenter ofte bli tillagt større vekt enn både de økonomiske og de militære. Wolf selv understreker sterkt den psykologiske betydning som f. eks. tapet af Laos ville ha, og han har her særlig i tankene virkningen på andre staters tiltro til og innstilling overfor USA. Resultatet av hans forsøk på kvantifisering blir at de kvalitative sider ved oppgjøret av en utenrikspolitisk status til syvende og sist er minst like viktige som de kvantitative.

Har det da noen interesse å sammenligne bedriftsøkonomiske og utenrikspolitiske beslutninger? Tross alt er det kanskje ikke utelukket. Riktignok kan man si at et selskaps balanseskonto inneholder eksakte tall, utregnet på basis av håndgripelige størrelser som varemengder, priser, rentesatser osv. Men går vi nærmere inn i saken, vil vi snart oppdage at eksaktheten for en stor del beror på en illusjon. Hvordan er verdien av varebeholdninger ansatt? Hva ligger til grunn for vurderingen av maskinpark og faste eiendommer? Hvor gode er debitorene? Hvor konjunkturømfintlig skal firmaets bransje ansees for å være? Med hvilket beløp skal man anslå firmaets goodwill? Så mange usikkerhetsmomenter gjør seg gjeldende at det undertiden hevdes: man kan aldri lese noe av et regnskap. Dette er selvsagt en overdrivelse, men sikkert er det at en forretnings status, hvor eksakt den så ser ut, for en god del må bygge på skjønnsmessige anslag som i virkeligheten ikke lar seg nøyaktig tallfeste. Som et tilfeldigt valgt eksempel kan nevnes noen sifre fra siste års regnskaper for et større norsk treforedlingsselskap, Greaker Cellulosefabrikk. Styret har foretatt en oppskrivning som det hevder er berettiget i dagens situasjon: en stor papirmaskin er skrevet opp med 1,6 millioner kroner, og det er dessuten foretatt en oppløsning av skjulte reserver i varelagre på 1,5 mill. kr. Dermed er det regnskapsmessige underskudd for året 1967 redusert til et beløb på *kr. 810.896,–* Om man skal si at dette siste tallet er »riktig«, beror selvsagt i høy grad på skjønn. Ulikheten mellom bedriftsøkonomiske og utenrikspolitiske vurderinger er med andre ord kanskje mindre enn det ved første blikk kunne synes.

Det forekommer imidlertid flere ulike former for bedriftsøkonomisk vurdering. Ikke minst har det været hevdet at en ganske betydelig forskjell er å finne mellom mindre bedrifter, som særlig ønsker å oppnå størst mulig pengemessig fortjeneste, og de moderne kjempefirmaer, som mer tar sikte på å oppnå maksimum av omsetning (forutsatt at en viss profittrate blir opprettholdt). Det er vel især disse omspennende konserner det ligger nær å tenke på, hvis vi skal prøve å foreta en sammenligning med stormaktenes utenrikspolitikk.

Det blir da et spørsmål hvilket utgangspunkt bør velges. De verdi-komponenter som Charles Wolf har pekt på, er kanskje ikke de viktigste, i hvert fall kunne det også tenkes andre tallmessige kriterier for en beregning. Man kunne ta for seg det amerikanske statsbudsjett og sammenligne de beløp som brukes til støtteprogrammer for ulike land. En slik jevnføring ville unektelig gi en viss pekepinn. Imidlertid er det langt fra alltid så, at størrelsen av bevilgningene gjenspeiler den amerikanske regjerings vurdering av landenes relative viktighet. Mange land kan ha stor betydning som allierte, men vil likevel få liten eller ingen finansiell hjelp, ganske enkelt fordi de er godt i stand til å klare seg selv.

Meget taler for å velge et annet utgangspunkt for beregningen, nemlig de forskjellige lands nasjonalprodukt. Det er en størrelse som det i politiske dokumenter ofte blir referert til, og i den forbindelse synes det å gjøre seg gjeldende en tanke på hva man kunne kalle politiske »markedsandeler«. Et tilsvarende moment vil store firmaer som nevnt legge vekt på i sin økonomiske vurdering. Ser vi for eksempel på siste årsberetning fra Den norske Creditbank, et av oligopolene på finansmarkedet i Norge, vil vi finne en oversikt over markedsandelene for de enkelte innskuddsformer pr. 30. november 1967: termininnskudd, folioindskudd osv. i Creditbanken, i andre forretningsbanker, i sparebanker, i postgiro og i Postsparebanken. Dermed ser man at Creditbankens andel er så og så mange prosent av det norske markedet. På samme måte med et amerikansk milliardfirma, som f. eks. kan selge en fjerdepart av alle de vaskemidler som overhodet brukes i USA. Denne markedsandel på 25 pct. vil det være i høy grad om å gjøre for ledelsen å bidra til at firmaet beholder.

En prinsipielt lignende tankegang kan vi finne i en utenrikspolitisk rapport som nylig er utgitt fra amerikanske senatsforhandlinger. Publikasjonen er kommet i bokform med titelen *The Atlantic Alliance* (New York 1967), og utgiveren, senator Henry M. Jackson, gir i innledningen en oppsummering av det resultat hans komité kom til: »Det nord-atlantiske område er det mest avgjørende for De Forente Staters fremtid«. Slutningen er trukket på grunnlag av hva man kunne kalle en sammenligning mellom de forskjellige lands »markedsandeler« i verden, målt ved deres nasjonalprodukter. Her refereres blant annet til størrelsen av det årlige nasjonalprodukt for USA, ca. 750 milliarder dollar, nasjonalproduktene for de øvrige NATO-land, tilsammen ca. 500 milliarder dollar, og på den annen side nasjonalproduktene for samtlige kommunistiske land, anslått til vel 550 milliarder dollar (derav ca. 335 milliarder på Sovjet-Unionen alene).

Det sørøst-asiatiske område, som Charles Wolf refererte til i sine beregninger, har temmelig liten verdi ut fra den synsmåte som anlegges i senatskomiteens rapport; også etter Wolfs egen beregningsmåte blir forøvrig resultatet, at Sørøst-Asia ikke kan veie særlig tungt i en utenrikspolitisk sta-

tus for De Forente Stater. Av strategiske grunner vil Latin-Amerika veie tyngre ved sin geografiske nærhet; Midt-Østen må tillegges betydning p. g. a. sin veldige oljeproduksjon; Europa med sin industrielle kapasitet er og blir et hovedområde. Mot risikoen for hva som kan skje som følge av en tilbaketrekning fra Vietnam, må stilles risikoen for hva som kan skje andre steder mens store amerikanske styrker er bundet i Vietnam (f. eks. en forbedring av Sovjets stilling i Midt-Østen ved en eventuell ny arabisk/israelsk konflikt hvor USA holder seg passiv).

Hos Charles Wolf kan man finne en direkte tall-oppgave, idet han antyder at han mener det ville være verd en utgift for USA på vel 200 millioner dollar årlig å hindre tapet av Laos. Hvor mange penger det ville være verd å bruke for å holde Sør-Vietnam sier han ikke; men han gir klart uttrykk for at selv hele Sørøst-Asia sett under ett ikke kan sies å høre til de viktigste områder i verden. Det betyr selvsagt ikke at regionen er uten betydning for USA, og det synes også klart at de amerikanske beslutningstagere, da det i sin tid ble avgjort å gi støtte til Sør-Vietnam, måtte gjøre seg opp en mening om den relative verdi av de forskjellige land der ute. Vietnams egen verdi ble ansett som liten, men på grunn av konsekvensene for andre stater ble det regnet for å være av en viss betydning å hindre en kommunistisk overtagelse av landet.

Imidlertid har USA etter hvert kommet til å sette inn større og større verdier, både i form av materiell og menneskeliv, i dragkampen om denne etter tallmessige beregninger temmelig ubetydelige statsdannelse. Det synes å ha foregått en forskyvning, slik at det som opprinnelig var et middel kom til å bli noe av et mål i seg selv. Løfter var gitt og amerikansk prestisje engasjert, slik at Sør-Vietnam fikk en egenverdi for amerikanerne som det tidligere ikke hadde hatt: Det ligger da nær å spørre om vi ikke her ser et eksempel på, at beregningen av verdier foregår på en helt annen måte i politikken enn i økonomien? Jeg tror likevel ikke det er riktig å svare ja på spørsmålet. Teoretiske bedriftshusholdnings-kalkyler er ett, konkrete økonomiske beslutninger kan være noe ganske annet. Spesielt er det grunn til å nevne at man kan stå overfor avgjørelses-sekvenser, slik at en bestemt beslutning blir retningsgivende for avsjørelsene på senere tidspunkter, den ene vokser så å si ut av den andre. Prosessen fortsetter riktignok ikke automatisk, med tvingende nødvendighet. Men selve det at den er satt i gang, kan utvilsomt utgjøre en faktor som i høy grad påvirker grunnlaget for senere verdiberegninger. Der kan gis eksempler fra både politikk og økonomi.

II.

Som eksempel på en utenrikspolitisk beslutnings-sekvens skal her forsøkes skissert noen hovedtrekk i utviklingen av USA's politikk overfor Vietnam.

Den første beslutning om å gi militær støtte til Sør-Vietnam ble truffet av Eisenhower under hans presidentperiode i 1960-årene. Det dreide seg den gang bare om levering av våpen og utstyr og sending av et mindre antall spesialister som rådgivere for regjeringen i Sør-Vietnam. John F. Kennedy fortsatte å følge denne linjen etterat han tok over som president etter Eisenhower i 1961. Det viste seg imidlertid at Saigon-regjeringen fikk behov for hjelp av stadig flere militære rådgivere, ettersom geriljakrigen tiltok i intensitet. Litt etter litt begynte disse amerikanere å ta del i krigen, riktignok bare slik at de skjøt tilbake hvis de selv ble beskutt. Men deres antall var steget fra noen hundre i begynnelsen av 1961 til omtrent 16.000 i november 1963, da president Kennedy ble myrdet[3]). Stigningen fortsatte i 1964, og det ble mer og mer tydelig at det ikke lenger kunne snakkes om ren rådgivnings-virksomhet. Mot slutten av februar 1965 var tallet på »rådgivere«, inklusive personell ved flybaser o. lign., kommet opp i 23.500. I mars landet den første amerikanske avdeling av regulære stridskrefter i Sør-Vietnam; deretter steg antallet stadig og med stor fart. I mai utgjorde de amerikanske styrkene omtrent 45.000 mann, mot slutten av året var tallet oppe i 181.000. I løpet av 1966 kom det opp i mellom 350.000 og 400.000, i begynnelsen av 1968 var det steget til 485.000.

Det er vanskelig å angi nøyaktige tidspunkter for de forskjellige avgjørelsene om økning av den amerikanske innsatsen i Vietnam. Hensikten var til å begynne med bare å yte Saigon-regjeringen en begrenset hjelp til selvhjelp. Eisenhower ga tydelig uttrykk for det, og Kennedy gjorde det samme da han erklærte i september 1963 at krigen var og ble vietnamesernes egen sak: »Vi kan hjelpe dem, gi dem utstyr, sende våre folk dit som rådgivere, men det er de selv som må vinne krigen.« Den 2. oktober 1963 ble det kunngjort fra Det hvite Hus at i løpet av tre måneders tid ville det amerikanske programmet for trening av sør-vietnamesere være kommet så langt at ett tusen mann militært personell skulle kunne sendes tilbage til USA; og deretter skulle tilbagetrekningene fortsette. Dette kan neppe tas som bevis for at presidenten og hans rådgivere var sikre på at regjeringen i Saigon snart kom til å klare seg selv. Visse tegn kan tyde på stille forberedelser fra Kennedys side til en tilbagetrekning under alle omstendigheter, en definitiv avvikling av USA's engasjement i Sør-Vietnam. Flere av hans rådgivere skal ha gått inn for dette, særlig fordi de manglet tillit til det sør-vietnamesiske regimes levedyktighet[4]). Kennedy ble imidlertid myrdet, og det er umulig

[3]) *Keesing's Contemporary Achives,* London (b. XIV, 1963/64, s. 20018). Opplysningene nedenfor er fra samme kilde.

[4]) Jfr. Philip Geyelin: *Lyndon B. Johnson and the World,* New York 1966, s. 186. De argumenterte med at det hjalp ikke om legen brukte aldri så mange medikamenter, hvis pasienten selv ikke hadde tilstrekkelig motstandskraft (den såkalte »good doctor, sick patient theory«).

å se om han ville ha slått inn på en slik inje, hvis han hadde fortsatt som president.

Derimot er det enighet om at ingen, hverken Kennedy eller Johnson eller deres fremste rådgivere, på forhånd hadde regnet med at engasjementet skulle anta et slikt omfang som det etter hvert gjorde. I så måte ligger det nær å trekke en parallell med de erfaringer som ble høstet av beslutningstagerne i det skandinaviske luftfartsselskapet SAS i årene 1958–1961.

Konsortiet SAS (Scandinavian Airlines System) ble grunnlagt ved en avtale i 1951 mellom A/B Aerotransport, Det Danske Luftfartselskab A/S og Det Norske Luftfartselskap A/S og godkjent av myndighetene i Sverige, Danmark og Norge for å drive kommersiell lufttrafikk. I siste halvpart av 1960-årene viste det seg stadig vanskeligere for SAS å gjøre seg gjeldende i den internasjonale trafikk, og konsortiet tok derfor opp samarbeid med andre selskaper. I 1957 ble det sluttet en samarbeidsavtale med Austrian Airlines og i 1958 med Swissair. I juni samme år fikk SAS også en forespørsel om det kunne tenkes å være interessert i samarbeid med Gamsa (Guest Aerovias Mexico S. A.). Etter vel et halvt års forhandlinger ble det den 3. desember 1958 laget en samarbeidsoverenskomst mellom SAS og Gamsa, som gikk ut på at SAS satte inn et beløp på $ 650.000.– (vel 4 1/2 million norske kroner) og forpliktet seg til å hjelpe Gamsa på forskellige andre måter[5]). Gamsa's stilling viste seg imidlertid å være langt dårligere enn antatt, og SAS ble gang på gang stilt overfor valget mellom enten å la det mexikanske selskapet gå over ende eller skyte til nye beløp. Styret i SAS besluttet seg for å satse mer og mer i gjentatte, men mislykte forsøk på å rette opp stillingen; da man til sist fant det nødvendig å trekke seg ut av Mexico-affæren, var det samlede tap kommet opp i over 70 millioner norske kroner.

Det vil kanskje bli innvendt at parallellen med Sørøst-Asia bare er tilsynelatende, fordi formålet var av en annen karakter. Mens SAS' motiv var å tjene penger, ønsket USA å hjelpe Sør-Vietnam til å stå på egne ben. Til dette kan imidlertid svares at liksom hjelpen fra SAS til Gamsa hadde et videre siktepunkt enn bare å få det mexikanske selskapet på fote, så hadde også USA's hjelp til Sør-Vietnam et videre sikte. Formålet var å hindre kommunismen i å bre seg.

En annen innvending kan imidlertig også bli reist og vil kanskje synes å ha større vekt. Det kan hevdes at i politikken har man, i motsetning til hva tilfellet er i økonomien, for en stor del å gjøre med imponderabilia. For å kunne svare på spørsmålet om hvor meget man burde satse i Vietnam, var det ikke nok med kvantitative overslag (for eksempel over militære enheter, natur-ressurser osv.) Det dreide seg like meget om andre, slett ikke

[5]) Fremstillingen her og i det følgende er tatt fra det skandinaviske juristutvalgs innstilling av 29/1-1963, trykt som vedlegg til Stortingsmelding nr. 77 (1962–63).

håndgripelige ting – når det gjaldt de sør-vietnamesiske styrker f. eks. ting som troppenes kampmoral, kvaliteten av hele styringsverket i Saigon og ute i provinsene, osv. Her forelå spørsmål som måtte avgjøres skjønnsmessig; å sette opp et regnestykke og finne en fasit lot seg ikke gjøre. Og amerikanerne skulle oppleve store skuffelser. Da det begynte å røyne på, viste de sør-vietnamesisk stridskrefter seg å være ytterst ujevne; enkelte avdelinger var ypperlige, men andre igjen var nesten komisk ubrukbare i felt, og det viste seg etter hvert at store deler av styrkene gikk i oppløsning. For året 1965 ble det oppgitt et tall på omkring 100.000 desertører, 14 prosent av totalen. For hæren alene ble det oppgitt at nærmere 18 prosent av mannskapene hadde desertert, og tallet fortsatte å stige i den følgende tid på tross av strenge motforholdsregler. Om det var vanskelig å få oversikt over antallet effektivt kjempende sør-vietnamesere, var det naturligvis enda verre å skaffe kvantitative oppgaver over motstanderne. I august 1967 gikk f. eks. et offisielt amerikansk overslag ut på at det befant seg tilsammen 297.000 nord-vietnamesiske og FNL-styrker i Sør-Vietnam. På grunnlag av nye informsjoner ble senere oppgitt at det måtte ha vært over 500.000 av dem. USA's politikk var for en stor del basert på gjetning mer enn på nøyaktige opplysninger.

Det samme kan imidlertid også sies om SAS' økonomiske transaksjoner i Mexico. Også her dreide det seg om engasjement i et fjernt og på mange måter ukjent land. Også her oppstod stadig nye situasjoner, som medførte at avgjørelsene måtte treffes under tidspress, uten at det var mulig å få på langt nær alle relevante faktorer grundig utredet på forhånd. Resultatet var da også gang på gang at det i beslutningsøyeblikket forelå divergerende oppfatninger av de faktiske forhold. I annen halvpart av november 1958 konkluderte for eksempel en utredningsgruppe ved SAS' hovedkontor med å advare mot samarbeid med Gamsa. Sjefen for New Yorkkontoret var derimot av en annen mening og imøtegikk i detalj de fremførte argumenter i et lengre telegram. Han mente blant annet at hovedkontoret hadde vært for pessimistisk både når det gjaldt trafikkunderlaget og den kommende jet-konkurranse.

Det dreide seg her om fremtidsvurderinger som nødvendigvis måtte være beheftet med mange usikkerhetsmomenter, selv om det gjaldt målbare størrelser uttrykt i kalkyler. Men dessuten hadde man å gjøre med mange ikkemålbare faktorer, bla. skulle SAS utøve »management control« i Gamsa, dvs. omorganisere administrasjonen og derunder foreta personalreduksjoner, noe som av flere grunner viste seg vanskelig å gjennomføre i ønsket utstrekning. Som det heter i juristutvalgets innstilling: »Det dreiet seg her om følelsesbetonte problemer . . .« Et viktig moment var også spørsmålet om i hvilken grad det kunne stoles på ledelsen i Gamsa, både når det gjaldt opplysninger som ble gitt under forhandlingene før samarbeidsavtalen ble

inngått, og senere når det gjaldt samarbeidet. Ved SAS' hovedkontor ble det under forhandlingene gitt uttrykk for følgende oppfatning: »Gamsas ledning . . . inger . . . icke fullt förtroende för ett framtida samarbete.« Ifølge et P. M. av 12. juni 1959 synes dette å ha slått til i uventet grad: »Gamsas økonomiske stilling var dårligere enn man hadde regnet med da forhandligene om samarbeidet pågikk . . . Enkelte av de opplysninger som Gamsas daværende ledelse hadde gitt angående trafikkrettigheter, likviditet m. v. hadde vist seg ikke å være korrekte . . . Gamsas stilling var betydelig verre enn forutsatt.«

Det kan spørres hvorfor SAS ikke trakk seg ut, da dette ble klart på et såvidt tidlig tidspunkt. Saken er imidlertid at SAS i betydelig grad var bundet av de disposisjoner som nå var blitt foretatt. Som det heter i protokoll fra arbeidsutvalgets møte 15. juni 1959: »Ordföranden förklarade . . . att man i varje fall icke för närvarende borde dra sig ur detta samarbete. Han ville emellertid också framhålla att, om han i december 1958 vetat att utvecklingen skulle bli sådan som den nu visat sig, hade han säkerligen gått emot detta samarbete.« På møte i arbeidsutvalget 21. desember 1959 uttalte også et medlem av arbeidsutvalget, som et år før hadde stemt mot at samarbeidet skulle komme i stand: ». . . når arbeidsutvalget og styret en gang hadde besluttet seg for Gamsaprosjektet, ville han ikke motsette seg en ytterligere kreditt (fra SAS) på $ 200.000.–«

Det viste seg at man i høy grad ble avhengig av den strategi som en gang var valgt, selv etterat den hadde vist seg uheldig. Dels var man bundet av kontrakter, men først og fremst av omkostningene ved å treffe en beslutning om å snu. Nye bevilgninger kunne kanskje rette opp det hele, derfor valgte man å fortsette. Som det heter i et referat fra møte i arbeidsutvalget 20. november 1959, håpet man »att rörelsesresultatet under de närmaste åren skulle medgiva en återbetalning till SAS av SAS' tillskott.« På den annen side var det klart at det »på grunn av SAS' store fordringer på Gamsa var meget om å gjøre å unngå foretagendets likvidasjon« (Møte i arbeidsutvalget 21. desember 1959). Hvis samarbeidet nå blev avsluttet, ville det innebære et betydelig tap. Som det heter i protokoll fra styremøte 7. mars 1960: »Ordföranden framhöll att, om man från början känt till de riktiga förutsättningarna beträffande Gamsa, SAS sannolikt icke hade gått in i denne affär. Så blev beklagligtvis fallet – och man stod i dag inför frågan om SAS skulle lämna ytterligare stöd åt företaget eller stoppa hele denna affär . . . Ordföranden trodde för sin del att man, med tanke på de stora utfästelser som gjorts, borde gå vidare och lämna Gamsa fortsatt stöd. Utsikter kunde då eventuellt finnas til att situationen skulle förbättras . . . Om SAS däremot nu skulle draga sig ur bilden, skulle SAS förlora mycket stora belopp. Ytterligare skulle SAS' renommé både i hemlanden och annorstädes sannolikt bli avsevärt skamfilat, vilket skulle kunna skada

SAS både i luftfartspolitiska och andra hänseenden.« Ut fra slike betragtninger ble det besluttet å øke innsatsen, og det samme gjentok seg flere ganger senere, inntil beløpene til sist ble ansett for å være så store at det måtte brytes over tvert.

En tilsvarende sekvens av beslutninger er tydeligvis blitt fattet i USA vedrørende Vietnam-krigen. Også her ble omkostningene langt større enn opprinnelig forutsatt. Det er flere ganger, bl. a. under avhøringer i Senatets utenrikskomité, blitt gitt uttrykk for at hvis man i Washington på forhånd hadde ant hvor dyrt Vietnam-engasjementet skulle bli, ville man aldri ha innlatt seg på det. Utgiftskurven steg raskt. For budsjettåret 1964/65 ba president Jonson om 103 millioner dollar til krigen i Vietnam, men det ble snart nødvendig med svære ekstrabevilgninger. I januar 1966 ble det regnet med at utgiftene ville komme opp i ikke mindre enn 4.600 millioner dollar i budsjettåret 1965/66 (perioden 1. juli 1965–30. juni 1966), men totalsummen ble faktisk 5.800 millioner. For 1966/67 ble det budsjettert med 10.300 millioner dollar til Vietnam-krigen, men selv dette viste seg på ingen måte tilstrekkelig. Beløpet kom opp i over 19.000 millioner, og for 1967/68 ble det budsjetteret med 21.900 millioner; vel en måned etterat perioden var påbegynt, den 3. august 1967, sendte presidenten et budskap til Kongressen om at det kunne bli nødvendig med ytterligere 4.000 millioner før 1. juli 1968. Også her har man følt seg bundet av de handlinger som allerede var foretatt og av tanken på de konsekvenser som en helomvending ville medføre. Her har riktignok ikke gjort seg gjeldende noen forestilling om å kunne få tilbake økonomiske utlegg ved en gunstig utvikling; men tanken på det prestisjemessige tap, som ville bli større jo mer man allerede hadde satset, synes å ha veid tungt. Likeså har inngåtte avtaler og løfter vært følt som meget av en binding. Dette er det mange ganger blitt gitt uttrykk for. Som et typisk eksempel kan nevnes en uttalelse av en norsk journalist i et foredrag om den militære side ved Vietnam-krigen sett fra amerikansk synspunkt. Skulle USA trekke seg tilbake fra sine forpliktelser, sa han ifølge et avisreferat, »tror jeg neppe at en asiat noen sinne vil stole på en hvit mann mer«[6]).

I forholdet til Sør-Vietnam synes det som om amerikanerne har hatt følelsen av å befinne seg i noe av en tvangssituasjon. Man minnes hva den britiske historiker A. J. P. Taylor skriver med henblikk på et lignende forhold: »Når en stat er fullstendig avhengig av en annen, er det den svakeste som har overtaket, for den kan true med å bryte sammen med mindre den blir støttet«[7]). Taylor skriver dette under en omtale av hvordan Napoleon

[6]) Bjørn Glorvigen, ifølge *Aftenposten* 24. 1. 1968.

[7]) Taylor: *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918*, Oxford 1954, s. 29–30. Fenomenet er av spillteoretikere blitt kalt »the principle that, in bargaining, weakness may be strength«. (Thomas Schelling: *The Strategy of Conflict*, Cambr., Mass. 1960, s. 52, s. 158).

III gang på gang ble presset til å holde oppe et regime i Pavestaten som hverken var levedyktig eller hadde hans sympati.

III.

Tallmessige beregninger av et lands verdi for USA, slik som de ble antydet i begynnelsen av denne artikkel, har ikke utgjort noe godt grunnlag for å forutsi den amerikanske regjerings handlingsmønster overfor Sør-Vietnam. Det kan spørres i hvilken grad dette betyr at handlingene har vært irrasjonelle, i hvert fall ut fra det synspunkt som ligger til grunn for beregningene?

President Eisenhower sa på en pressekonferanse i 1950-årene at hvis Sør-Vietnam falt, ville andre land i Sørøst-Asia falle som en rekke dominobrikker. Han refererte tydeligvis til visse risiko-beregninger, som ikke uten videre kan avvises. Det var dengang sterke kommunistpartier både i Malaya, Kambodsja, Laos og Thailand, og ikke minst i Indonesia. Hvis Sør-Vietnam var blitt innlemmet i Nord-Vietnam, er det ikke usannsynlig at det hadde kommet i gang kjedereaksjoner. Kommunistene i nærliggende land ville i hvert fall ha fått en kraftig oppmuntring. Så overtok Kennedy etter Eisenhower i 1961. Han resonnerte på samme måte, og tankegangen kunne fortsatt støttes med gode argumenter ut fra amerikansk synspunkt. I presidentens beretning om rikets tilstand blir det bl. a. pekt på kommunistpartienes tallmessige styrke i de forskjellige sørøst-asiatiske land. Så overtar Johnson etter Kennedy, i slutten av 1963, og han følger samme retningslinje. Det kan også hevdes at denne helt inntil 1966 fortsatte å ha sin gyldighet. Setter vi opp på papiret en utregning som tar hensyn til nasjonalproduktene, til hvor mange millioner mennesker som bor i disse landene, hvor mange strategiske råvarer som produseres der, og hvor sterke kommunistpartiene var, så vil vi se hvordan man også i de par første år av Johnson's administrasjon kunne hevde med ganske sterke argumenter at det var av stor viktighet for USA å holde Sør-Vietnam, på grunn av faren for at andre områder ellers ville bli trukket med i et skred. Ser vi imidlertid på hva som hendte i første halvår av 1966 og setter opp en balansekonto pr. 1. 7. 66, så kan det hevdes, at bildet har forandret seg temmelig kraftig. Fra da av er USA's interesse av å holde Sør-Vietnam blitt *redusert* ganske drastisk, hvis vi bare ser på saken ut fra en beregning av maktforholdene, altså ut fra den synsvinkel som opprinnelig ble anlagt i Eisenhower's tid.

Samtidig foregikk det imidlertid en kraftig *økning* av den amerikanske innsats i Vietnam, slik at politikken fra 1966 av ikke lenger kan kalles rasjonell ut fra den opprinnelige synsvinkel. Hvordan kan man søke å begrunne en påstand av denne art, om at det var viktig for USA å holde

Sør-Vietnam til 1966, men heller ikke lenger? Det kan gjøres ved å trekke inn tallene for de forskjellige land som var i faresonen der nede – faresone da i betydningen mulig kommunistisk maktovertagelse. I begynnelsen av året 1966 ble kommunistene slått ned i Indonesia, og deretter ble de blodig eliminert i en ren udryddelseskrig, hvor hundre tusener ble drept. Dette har endret maktforholdene i Sørøst-Asia ganske radikalt. Ser vi på de land som kunne regnes for å være truet av kommunistomveltning hvis Sør-Vietnam falt, finner vi for det første Laos og Kambodsja. De fleste later til å være enige om at disse etter all sannsynlighet vil falle hvis Sør-Vietnam faller. Folketallet i Laos utgjør omtrent 1 prosent og folketallet i Kambodsja omtrent 6 prosent av den indonesiske befolkning – regnet etter folketallet ser vi hvilken minimal betydning det vil ha at de to landene faller, mot den betydningen det ville hatt om Indonesia hadde falt. Indonesia har nemlig over 100 millioner innbyggere og er ett av de fem mest folkerike land i verden; det kommer nest etter USA i folkemengde. Laos og Kambodsja kommer derimot uhyre langt nede på listene over verdens folketall. Av de andre nabolandene til Sør-Vietnam har vi Malaya med 8 millioner innbyggere, dvs. også bare et lite land regnet etter folketall. Derimot har Thailand omtrent 30 millioner innbyggere; det er altså ganske stort, men likevel ikke en gang tredjeparten av Indonesia. Thailand og Malaya har visse naturrikdommer, særlig Malaya med en del tinn og gummi. Laos og Kambodsja er fattige, likeså Sør-Vietnam selv; i forhold til Indonesia har ingen av disse landene noen større rikdom eller betydelige strategiske produkter. Indonesia hadde i 1961 ifølge *World Handbook of Political and Social Indicators* et brutto nasjonalprodukt på 11 milliarder dollar, mens Malaya bare hadde 2,5, Thailand 2, Kambodsja ½ (omtrent det samme som Luxembourg) og Laos hadde også bare et ganske lite nasjonalprodukt, mindre enn Islands. Undertiden kan sees uttalelser som synes å innebære at tapet av Kambodsja og Laos ville være like katastrofalt for den ikke-kommunistiske verden, som hvis Indonesia skulle ha falt. Tar man derimot saken mer forretningemessig nøkternt (eller kynisk, kan man også kalle det) og forsøker å sette opp hvad Modelski tenkte seg om en »balance sheet of foreign policy«, da viser det seg at selv om Eisenhower's domino-teori fortsatt skulle være gjeldende for Laos og Kambodsja, så har dette svært liten reel betydning. Med Thailand og Malaya stiller saken seg noe annerledes. Imidlertid kan det tilføyes at mens Malaya (nu Malaysia) kunne se ut til å stå på randen av en kommunistisk maktovertagelse i slutten av 1950-årene, så er kommunistene der helt nedkjempet for atskillige år siden. Hva angår Thailand, er det stadig uro i nordområdene på grensen av Vietnam, men i det sørlige Thailand har USA nu skaffet seg en solid militærbase. Etter en ren interesse-beregning later det til å være mest tilrådeligt at amerikanerne trekker seg ut av Sør-Vietnam, hvor

den militære stilling synes temmelig umulig, og heller setter seg fast i nabolandene. Det er ikke usannsynlig at de da måtte la falle Laos og Kambodsja, som er vanskelige å komme til unnsetning uten baser i Sør-Vietnam – men de to landene kunne falle uten at det medførte noen særlig forandring i balansekontoen.

Slik er det mulig å sette opp et regnestykke og trekke konklusjonene på papiret; å trekke dem i det virkelige liv er nok langt vanskeligere. Det må også innrømmes at kalkylene er beheftet med mange usikkerhetsmomenter. Som nevnt ovenfor lot det seg allerede i 1963 anføre sterke argumenter i retning av at et fortsatt Vietnam-engasjement ville bli uforholdsmessigt dyrt for USA, men konklusjonen kunne dengang neppe sies å være entydig. Det synes i langt høyere grad å være tilfellet i 1966; når innsatsen like fullt ble ytterligere sterkt intensivert, kan det vanskelig tolkes annerledes enn at det har vært lagt stor vekt på momenter som betydningen av å holde fast ved tidligere løfter og erklæringer, unngå prestisjetap, gjenopprette det militære omdømme. Indirekte er dette senere blitt innrømmet. Da president Johnson våren 1968 omsider besluttet å ta de avgjørende skritt for å få fredsforhandlinger i gang, understreket han som et viktig moment at Indonesia, »the fifth-largest nation in the world«, hadde fått et anti-kommunistisk regime[8]). Den oprinnelige hensikt med USA's støtte til Sør-Vietnam, å hindre at resten av Sørøst-Asia ble kommunistisk, var faktisk langt på vei oppnådd i 1966. Da hadde amerikanerne holdt kommunismen tilbake i Vietnam så lenge inntil anti-kommunistene i Indonesia selv gjorde ende på sine kommunister (likesom noe lignende også var skjedd i Malaysia få år tidligere). Momentet kan være viktig; skulle det imidlerid ha vært avgjørende for å legge om Vietnam-politikken, måtte denne ha vært lagt om ikke i 1968, men 2 år tidligere. De virkelig store amerikanske anstrengelser, tap og udgifter i Vietnam kom i perioden *etter* at Indonesia var blitt »sikret« mot kommunismen.

Det kan hevdes at vi her ser et eksempel på hvor stor forskjellen er mellom politiske beslutninger og forretningsmessige. Den amerikanske diplomat George F. Kennan bemerker hvor vanskeligt det er å bruke militær makt »for rational and restricted purposes rather than for purposes which are emotional and to which it is hard to find a rational limit«; en krig har nemlig sine egne, nesten uimotståelige »compulsions« og hva han betegner som »its inner momentum«[9]). Det gjelder imidlertid også for store firmaer, ligesom for stater, at hensynet til deres renommé, deres prestisje, av beslutningstagerne regelmessig blir tillagt stor vekt. Men det gjelder nok i atskil-

[8]) Gjengivelse av presidentens tale i *International Herald Tribune,* Paris 2. april 1968.

[9]) Kennan: *American Diplomacy 1900–1950,* pocketbook ed. N. Y. 1952, s. 74, s. 78.

lig sterkere grad for politikken enn for økonomien[10]). Det synes å være en god del likhet mellom USA's Vietnam-engasjement og SAS' Mexico-affære, og det skulle ikke forbause om de forhandlingene som nå er innledet, ender med en mer eller mindre kamuflert amerikansk oppgivelse af Sør-Vietnam, likesom de langvarige forhandlinger om avvikling av SAS' Mexico-interesser endte med at selskapet trakk seg ut (etter en del forsøk på å oppnå visse garantier osv.) Men det er kanskje enda større sannsynlighet for at prestisjetapet ved en slik utgang i USA's tilfelle vil bli vurdert som alt for stort, slik at krigen fortsetter, ja tilmed intensiveres. Faren synes i høy grad å være til stede.

IV.

Spørsmålet om beslutningsprosessen som gjenstand for studium har i det siste vært tatt opp til drøfting på prinsipielt grunnlag[11]). Særlig har Herbert A. Simon tillagt studiet av politiske avgjørelser stor betydning. I en artikkel fra 1966 skriver han at studiet av beslutninger er intet mindre enn kjernepunktet i statsvitenskapen, selve det som kan binde hele faget sammen: »In talking about decision making, I am dealing not with some highly special aspect of the political process, but with its central core«[12]). Han hevder at ved å analysere avgjørelsesprosesser kan vi komme frem til konstatering av regelmessigheter eller lover i det politiske liv – »invariant rules or laws«. Og han gir to eksempler, det ene fra valgforskningen, det andre fra internasjonal politikk. Simon mener at Bernard Berelson og Paul F. Lazarsfeld har påvist en lovmessighet i sin bok *Voting,* hvor de viser at de stemmeberettigedes avgjørelser med hensyn til å stemme ved et valg kan forklares som en virkning av deres innstilling på et visst tidligere tidspunkt og av de faktorene som virker mellom dette tidspunkt og selve valget. Avgjørelsene kan da forutsies på basis av bestemte sosiale bakgrunnsvariable pluss partienes aktivitet osv. – med andre ord, sier Simon, her har vi en lovmessighet. Som sitt eksempel nr. 2 viser han til en undersøkelse Ch. A. McClelland har foretatt av kinesiske og amerikanske trekk og mottrekk under den såkaldte Quemoy-krisen i 1958. Også når det gjelder eksemplet

[10]) Et prestisjetap kan innebære realitet. Redaktøren for tidsskriftet *New Statesman,* som hadde gitt uttrykk for sterk britisk misnøye med Amerikas Vietnam-politikk, syntes ikke å være uten engstelse da det ble klart, at den kunne bli lagt radikalt om. At den kritiserte politikk forlates, skrev han på lederplass 5. april 1968, »will create disagreeable problems for the very nations who have most criticized ...« Men han mente neppe at de var større enn problemene som en fortsettelse av krigen ville reise.

[11]) Ib Damgaard Petersen tar opp en rekke spørsmål av betydelig teoretisk interesse i to artikler i *Økonomi og Politik* 1967 og 1968, s. 49 f. og s. 29 f.: »Beslutningsprocessen som udgangspunkt for studiet af international politik«, og »Interaktionsprocessen som integrerende led imellem beslutnings- og magtteori«.

[12]) Simon: »Political Research: The Decision-Making Framework«, i David Easton, ed.: *Varieties of Political Theory,* N. J. 1966, s. 15.

fra internasjonal politikk hevder Simon at det er konstatert en lovmessighet. McClelland mener å kunne forklare de avgjørelsene som ble truffet under forløpet av krisen ut fra bestemte uavhengige variable, og dermed står vi også i dette tilfelle overfor en lov, sier Herbert Simon.

Selv har han gjort sitt hovedarbeid innenfor det område vi kaller offentlig politikk og administrasjon, men han hevder altså at ved å konsentrere oss om avgjørelsesprocessene kan vi få konstatert lovmessigheter også på statsvitenskapens to andre hovedområder, politisk atferdsforskning og internasjonal politikk.

Jeg er redd for at der har Simon prøvd å strekke fellen lenger enn den rekker. Det er jo i og for seg prisverdig å forsøke å oppnå større enhet innenfor statsvitenskapen, mer fellesskap i syn og metoder. Men vi må ikke tøye dette altfor langt, og jeg tror neppe Simon har rett i at vi kan finne slike paralleller som han påstår mellom valgforskningen og studiet av internasjonal politikk.

Hvis vi aksepterer bruken av ordet lovmessig både om den mellomfolkelige sammenheng som McClelland undersøkte, og om den sammenheng forfatterne av *Voting* konstaterte ved amerikanske valg; og hvis vi videre sier med Simon at dette er en analyse av beslutningsprosesser, ja så har vi jo rent definisjonsmessig oppnådd en slags enhet. Hva en velger gjør, idet han bestemmer seg for å putte den og den stemmeseddel i urnen – det er å treffe en beslutning, likeså vel som et regjeringsmedlem treffer en beslutning, når han f. eks. sørger for at den amerikanske flåten går inn mellom Quemoy og det kinesiske fastland. Begge avgjørelsene kan kalles deler av en beslutningsprosess. Men dermed er bare oppnådd en rent definitorisk enhet.

Ifølge Simon foreligger en dynamisk lov, når de forskjellige stadier i en beslutningsprosess determinerer hverandre over tid, slik at man ut fra situasjonen på et gitt tidspunkt kan forutsi hva som vil hende kort tid etterpå. Hva eksemplet fra valgforskningen angår, er det riktignok ikke slik at man kan forutsi den enkelte velgers beslutning, men man kan forutsi velger*massens* reaksjon på basis av de store talls lov med en (for det praktiske liv som oftest betydningsløs) statistisk feilmargin; enkelte velgeres individuelle avvik den ene eller den andre veien opphever hverandre stort sett. Gang på gang har da også valgforskernes prognoser vist seg å slå til.

Det er imidlertid neppe grunn til å anta at samme grad av forutsigbarhet vil kunne oppnås i studiet av utenrikspolitikk. Her kan en enkelt beslutningstagers situasjon få avgjørende betydning. Ovenfor er nevnt den usikkerhet som syntes å foreligge på det tidspunkt da president Kennedy ble myrdet. Det så ut til at en endring av USA's Vietnam-politikk kunne være på trappene. For Kennedy's etterfølger var det imidlertid langt vanskeligere, der han plutselig overtog embedet et år før neste presidentvalg, å legge om

i en helt ny retning før han selv satt trygt i sadelen. Dermed drev Vietnam-politikken videre – tilsynelatende automatisk – i det gamle spor. Ved nærmere ettersyn må man spørre seg om ikke den nye situasjon, som oppstod ved en enkelt manns død, hadde stor betydning. Talsmennene for en endring av den politiske linje fikk sin stilling innen administrasjonen avgjørende svekket på et viktig tidspunkt[13]).

Imidlertid kan heller ikke utviklingen fra det øyeblikk Lyndon Johnson overtok presidentembedet sees som en rent automatisk prosess. Det har hele tiden gjort seg gjeldende sterke krefter i ulike retninger. Presset i retning av en stadig opptrappet krigsføring viste seg lenge å være det sterkeste, men til sist kom et punkt hvor det plutselig ble bestemt å legge om og innskrenke bombingen av Nord-Vietnam varig og i betydelig grad, for å få fredsforhandlinger i gang. Det er neppe tenkelig at man ut fra en analyse av de forskjellige generelle krefters relative styrke skulle kunne påvise at omslaget med »lovmessig« nødvendighet måtte inntreffe nettopp på et bestemt tidspunkt, for eksempel i det øyeblikk krigsutgiftene nådde en viss høyde. Tvert om kan faktorer av en helt annen, individuell karakter, som presidenten og hans nærmeste rådgiveres personlige instilling, Robert Kennedy's opposisjons-kandidatur, m. v., ha vært avgjørende.

Dermed skal ikke nektes at man også under studiet av internasjonal politikk kan finne innslag av hva Herbert Simon kaller for politiske lover. Det er ikke bare ved valgforskning regelmessigheter kan konstateres, likesom økonomiske regelmessigheter ikke utelukkende er å finne i frie markeder, hvor en stor mengde enheter konkurrerer med hverandre. De vil også forekomme i oligopol-markeder. At utviklingen ofte blir uberegnelig under de omstendigheter som hersker i disse siste, lar seg ikke nekte. Individuelle reaksjoner fra en firma-ledelses side er gjerne vanskelige å forutsi med bestemthet. Men uberegneligheten kan overdrives. Det foreligger også visse observerte regelmessigheter, og de minner undertiden påfallende om lignende fenomener innenfor internasjonal politikk.

Herbert Simon har hevdet at store organisasjoner ikke ledes med formål å oppnå det *beste* resultat i en eller annen forstand (f. eks. størst mulig fortjeneste), men bare et *tilfredsstillende* resultat, idet man må nøye seg med dette på grunn av begrensningene i menneskelig rasjonalitet, i menneskelige evner og informasjoner. Ch. A. McClelland søkte å anvende samme tankegang med sin analyse av de mellomfolkelige forhold i Det fjerne Østen, men kom ikke til noen overbevisende konklusjon. Ut fra hva som hadde hendt under den såkalte Quemoy-krisen mente han i 1962 å kunne fastslå en

[13]) Det er også mulig at den nye presidents personlige innstilling var av betydning. Under sitt mangeårige arbeid som kongressmann og senator hadde Johnson vært sterkt opptatt av militære saker og undertiden vist seg, hevdes det, »unødig krigersk«. (Geyelin: *Lyndon B. Johnson and the World*, s. 30–32, jfr. s. 186–187).

regelmessighet, ifølge hvilken den amerikanske utenrikspolitikks tendens er å nöye seg med en »line of minimum action«. Det har langt fra vist seg å være tilfellet[14]).

Kanskje det kan være grunn til å peke på en oppfatning forskjellig fra Simon's og McClelland's. En økonom som William Baumol hevder at selv om Simon's synspunkt har meget for seg, holder det ikke alltid stikk. Den innbitte dragkamp som foregår mellom moderne kjempefirmaer er ofte kjennetegnet ved at de prøver å oppnå maksimum (om enn ikke maksimum av profitt, slik som småfirmaene). Ovenfor ble omtalt at konsernene regelmessig vil legge vekt på sine markedsandeler. Betydningen av dette blir sterkt understreket av Baumol, en mann med både teoretisk utdannelse og personlig erfaring fra konsulentvirksomhet i større industrifirmaer[15]). Han peker på at konsernenes hovedmål er det *størst mulige* salgsvolum. De ønsker, helst samtidig med opprettholdelse av en bestemt profittrate, å utvide eller i hvert fall holde oppe sin andel av markedet. Og dette mål vil de forfølge med seig utholdenhet. Ja, så stor styrke har tendensen, at det undertiden synes som om de tillegger målet større betydning enn rimelig er. Det ligger nær å si at man her står overfor begrensning i rasjonalitet av en annen art enn den som Herbert Simon har gjort så grundig rede for. Ut fra sin erfaring som rådgiver skriver Baumol at kjempebedriftens ledelse ofte synes så opptatt av tanken på en stor omsetning, at det nesten blir umulig å få overbevist den om at det kan være fordelaktig under visse omstendigheter å trekke seg ut av en eller annen del av markedet. Baumol nevner et tilfelle hvor han med klare tall påviste for lederne av et firma i ur-bransjen, at firmaet tapte penger på å sende rundt handelsreisende i visse områder med spredt befolkning. Det var imidlertid ikke mulig å få dem til å kutte ut det tapbringende salget der, for da kom deres totale omsetning til å bli mindre, en eventualitet som de på ingen måte ville se i øynene. Baumol foreslo da at de i stedet skulle sende sine tilbud ut pr. postordre. Det overveide de en stund, men selv dette syntes de visst var et prestisjemessig nederlag, i hvert fall fortsatte de med sine handelsreisende og fortsatte å selge ur med tap i vedkommende områder. Tilfellet var ekstremt, men illustrerer en utbredt tendens. Stor omsetning, som

[14]) McClelland: »Decisional Opportunity and Political Controversy: The Quemoy Case«, i *The Journal of Conflict Resolution*, b. VI, 1962, s. 211. McClelland overførte her til Det fjerne Østen en konklusjon han hadde trukket etter studium av konfrontasjonene mellom USA og Sovjet-Unionen. Men da måtte hans resonnement bli haltende. Han hadde nemlig basert sin forklaring på, at begge disse var »advanced modernizing societies«, mens han like sterkt understreket at Kina *ikke* tilhører denne type land. (Kfr. McClelland: »The Acute International Crisis«, i *World Politics*, b. XIV, 1961, s. 197). Quemoy-krisen var imidlertid en konfrontasjon mellom den amerikanske og den *kinesiske* regjering.

[15]) Baumol: *Business Behavior, Value and Growth*, 2. utg. N. Y. 1967, s. 29, s. 33, s. 47–49.

skulle være et middel til å tjene penger, kan i større eller mindre grad komme til å spille rollen som et mål i seg selv.

Det kan i denne sammenheng ligge nær å tenke på den motvilje som stormakter ofte legger tydelig for dagen når det gjelder å akseptere en innskrenkning i sin innflytelsessfære, selv om det på forskellige måter kan være høyst kostbart å søke innflytelsen uforandret opprettholdt. Jeg tenker da ikke bare på omkostninger målt i penger eller menneskeliv. Warsjavapaktlandenes innmarsj i Tsjekkoslovakia har for eksempel kostet en god del i form av negative reaksjoner andre steder, blant annet innenfor andre lands kommunistpartier.–

Jeg er klar over at jeg i det foregående har tegnet med temmelig grove streker. Men når likeartede fenomener synes å dukke opp på forskjellige områder, innbyr det til forsøk på sammenligninger, selv om slike alltid vil bli mer eller mindre haltende.

Et moment som kanskje til avslutning bør fremheves, er forholdet mellom *kjensgjerninger* og *verdier*. En mann som Herbert Simon har i sin bok *Administrative Behavior* understreket betydningen av å trekke et klart skille mellom dem. Men det kan også være grunn til å peke på at en vekselvirkning forekommer: menneskelige verdioppfatninger forårsaker handlinger, som kan forandre både fysiske og samfundsmessige fakta – og dette kan på sin side igjen føre til kraftig endring i de opprindelige verdioppfatninger.

DEN INTERNATIONALE ØKONOMISKE SITUATION

De store Fællesmarkedslande

Udviklingen i den internationale økonomi i tiden efter den britiske devaluering i november 1967 har, for de vestlige industrilandes vedkommende, ført til energiske forsøg på at forbedre den økonomiske ligevægt mellem reservevalutalandene USA og England på den ene side og Fællesmarkedslandene på den anden. Som det tit er blevet fremhævet, kræver en fortsat vækst i denne del af verden en koordination af de store landes konjunkturpolitik. Målet skulle være stabile priser og fuld beskæftigelse samtidig med en økonomisk vækst på ca. 5 pct. i gennemsnit for en længere årrække for industrilandene som helhed. Udviklingen har tidligere båret præg af forskellig indstilling mellem de to landegrupper til de metoder, der skulle sikre de tre målsætninger. Denne uoverensstemmelse har givet sig udslag i en manglende betalingsbalancetilpasning mellem landene. Reservevalutalandenes underskud, der har sit modstykke i Fællesmarkedslandenes overskud, har undergravet tilliden til det internationale betalingssystem, der har til opgave at formidle den optimale allokation af ressourcer landene imellem, der skal muliggøre opfyldelsen af målsætningerne.

Reservevalutalandene har nu omsider taget skridt til at bortskaffe deres underskud. Den finanspolitiske stramning i USA og restriktionerne på kapitaleksporten vil med tiden kunne nedbringe det amerikanske underskud og styrke tilliden til dollaren. England har omsider kunnet konstatere en forbedring af sit handelsmellemværende med udlandet efter devalueringen.

Skal væksten i den internationale handel fortsætte, må Fællesmarkedslandene overtage den efterspørgsel efter varer, der falder væk fra USA og England. Desuden har De Seks et stort ansvar for, at deres valutabeholdninger kan indgå i finansieringen af den internationale handel, indtil det lykkes at skabe det internationale betalingsmiddel, der skal erstatte dollars og sterling, og den tilvækst i de monetære guldbeholdninger, der er blevet bremset i forsøget på at genopbygge tilliden til det internationale valutasystem inden for rammerne af den internationale valutafond.

I det følgende gennemgås den økonomiske situation i Vesttyskland, der omsider synes at være sluppet fri af stagnationen. Desuden betragtes ud-

sigterne for den økonomiske udvikling i Frankrig efter storstrejkerne i maj–juni 1968.

TYSKLAND

Forbundsrepublikken har siden 4. kvartal 1967 befundet sig i tredie fase af den alvorligste konjunkturkrise, som noget større europæisk land har oplevet i 1960'erne.

De industrialiserede lande har i høj grad været fritaget for store konjunkturudsving i tiden efter 1945. De vestlige økonomier har blot oplevet varierende vækst tempi og variationer i inflationstempoet, men aldrig nogen virkelig deflation som vi kender den fra tidligere perioder. En udbredt forståelse for den økonomiske politiks muligheder i konjunkturkontrollen har været hovedårsag til denne lykkelige udvikling. Selv om de inflationære tendenser til tider har været mere fremherskende end ønskeligt, har de vestlige industrilande gennemlevet en periode med usædvanlig høj økonomisk vækst og med den heraf flydende generelle velstandsstigning.

Det samme mønster har til en vis grad også været fremherskende i den vesttyske forbundsrepublik, hvor der i løbet af 1950'erne fandt en økonomisk vækst sted, der betegnedes som »det økonomiske mirakel«. Mest mirakuløst var den ringe grad af inflation som landet oplevede under vækstperioden. Pris- og omkostningsstigninger forløb langsommere i Vesttyskland end hos dets naboer og var medvirkende til, at landet i 1961 følte sig tvungen til at opskrive D-marken med ca. 5 pct.

Den langvarige stabile vækstperiode har på mange måder gjort tyskerne forvænte. De er ikke blevet akklimatiseret til den langsomme inflation, der har præget omverden. Tværtimod lever der i Tyskland en udpræget angst for fald i pengeværdien, fordi dette land to gange inden for de sidste 45 år har oplevet en hyperinflations totale eliminering af de officielle betalingsmidlers købekraft.

Desuden har Vesttyskland aldrig haft virkeligt behov for at praktisere moderne økonomisk politik for at hale økonomien op af stagnation. En langt mere traditionel opfattelse af det offentliges rolle som regulator af den økonomiske aktivitet har derfor kunnet overleve helt frem til 1960'erne. En følelsespræget uvilje mod statslig konjunkturpolitik kan også være resultat af nazi-perioden, hvor det offentlige netop suverænt gjorde sig til herre over økonomien.

Da forbundsrepublikken derfor i midten af 1963 trådte ind i den nuværende konjunkturcyklus' første inflationære fase, var den almindelige opfattelse af myndighedernes opgave den, at de offentlige budgetter burde balancere i hver periode, mens den private forbrugs- og investeringsefterspørgsel skulle reguleres over centralbankens (Bundesbanks) pengepolitik, med det formål at opretholde et stabilt prisniveau.

Mens variationer i de offentlige budgetters balance (overskud eller underskud) direkte påvirker befolkningens disponible indtægter og dermed deres forbrug, virker pengepolitiken indirekte gennem sin påvirkning af renten og mængden af kredit i samfundet. Disse størrelser har først og fremmest indflydelse på investeringsaktiviteten og en påvirkning af det samlede forbrug finder først sted, når en ændring i investeringsaktiviteten slår igennem på beskæftigelsen, de samlede lønindkomster og i profitudviklingen. Denne indirekte metode gør det til en langsommelig og i det korte løb vanskelig registrerbar proces at *dæmpe* den økonomiske aktivitet. Erfaringer fra mange lande viser desuden, at pengepolitiken ikke synes at have den ønskede effekt, når en svag økonomisk aktivitet skal stimuleres.

Disse forhold var imidlertid ikke selvindlysende i Tyskland. Man havde tidligere haft succes med pengepolitiske indgreb, ikke blot når det gjaldt at bremse, men også at stimulere aktiviteten. Det underliggende investeringsbehov var i 1950'erne så stort – især inden for byggesektoren – at enhver pengepolitisk lempelse straks udmøntedes i større investeringsaktivitet og hermed i højere beskæftigelse og øget privatforbrug.

TABEL 1

Den tyske konjunkturcyklus' 1. fase 1964–65

(Stigning i pct. i f. t. samme periode året før)

	1964		1965	
	1. halvår	2. halvår	1. halvår	2. halvår
Bruttonationalprodukt	10,1	9,0	10,0	8,7
Privat forbrug	7,3	8,3	9,4	9,9
Offentligt forbrug	2,3	6,3	12,0	13,5
Bruttoinvesteringer	19,3	10,0	10,1	8,0
Eksport	15,6	7,6	7,7	11,1

Anm. Sæsonkorr. Løbende priser.
Kilde: Deutsche Bundesbank, Monatsbericht.

Som omtalt i Ø. & P. 1966 nr. 1, side 74–79, søgte Bundesbank i 1964 at moderere den kraftige vækst gennem en vis stramning af pengepolitiken. Da økonomien ikke viste tegn på afsvaling i 1965, strammedes pengepolitiken yderligere. Hertil kom et finanspolitisk fejlgreb, der harmede Bundesbank. Som oplæg til det kommende forbundsdagsvalg gennemførte regeringen Erhard skattenedsættelser og udgiftsforhøjelser. Dette resulterede i et underskud på de offentlige budgetter, der virkede hæmmende på den af Bundesbank ønskede konjunkturpolitik. Stramningen i 1965 blev derfor ført videre end det ellers ville have været tilfældet. Bundesbank bestræbte sig på at opsuge den stigning i pengeforsyningen, den måtte forvente ville blive resultatet af budgetunderskudet.

Som ovenfor omtalt betragtedes ligevægt på forbundsbudgettet som værende den til enhver tid ønskelige situation. Dette var ligefrem fastlagt i grundloven. Det er imidlertid vanskeligt under budgetplanlægningen helt præcist at skønne over, hvor store det kommende finansårs skatteindtægter vil vise sig at blive på basis af en i forvejen fastlagt skatteskala. Ligeledes kan prisudviklingen for de varer og tjenester, som det offentlige benytter, blive en anden end den i budgettet forventede. Da der således i sagens natur må være plads for skøn, er der ikke langt til at udnytte skønnet politisk. For at få plads til skattenedsættelser overvurderede regeringen de forventede indtægter på basis af uændrede skatteskalaer og kunne derfor, i budgetbalancens navn, nedsætte disse satser.

Finanspolitiken var medvirkende til at underbygge den pengepolitiske myndigheds frygt for en inflationær udvikling. Da myndighederne, for at dække det opståede underskud, fik behov for at optage store lån på kapitalmarkedet, havde stramningen af bankernes mindstereservekrav reduceret deres mulighed for at købe værdipapirer. Uafhængig af konjunktursituationen var den traditionelle udenlandske efterspørgsel efter tyske værdipapirer blevet vendt til et udbud på grund af den i begyndelsen af 1964 indførte kuponskat (kildebeskatning af værdipapirers renteafkast). Under disse omstændigheder faldt kurserne stærkt på det tyske obligationsmarked, svarende til en stærk stigning i renteomkostningerne ved optagelse af nye lån.

I slutningen af 1965 nåedes konjunkturvendepunktet. Væksten i investeringerne i den private sektor bremsedes. Hermed havde Bundesbank nået sit primære mål.

Recessionen

Bundesbank var imidlertid ikke klar over, at hovedårsagen til den inflationære aktivitet var fjernet. Vinteren medfører altid en vis afdæmpning i bygge- og anlægsvirksomheden. De statistiske oplysninger om udviklingen foreligger først med en vis forsinkelse. Det var derfor ikke unaturligt at Bundesbank, på basis af sine erfaringer fra tidligere vækstperioder, forventede, at investeringsaktiviteten i den private sektor ville blusse op igen i løbet af foråret 1966.

Erfaringerne var imidlertid ikke til megen nytte i den nuværende situation. Forudsætningerne for investeringsvirksomheden var blevet stærkt ændret i løbet af 1960'erne. Det underliggende behov var efterhånden blevet stærkt reduceret. Boligmanglen var ikke længere katastrofal og statsstøtten, der havde stor betydning for aktiviteten på dette område, var efterhånden blevet reduceret. Produktionsvirksomhedernes behov for en forceret udbygning af deres produktionsapparat var efterhånden blevet tilfredsstillet. Den høje investeringstakt under opsvinget havde medvirket til, at kapacitets-

udnyttelsen af maskiner og anlæg på konjunkturhøjdepunktet ikke i særlig grad oversteg det normale. Der eksisterede således ikke de store beholdninger af uekspederede ordrer, som typisk driver produktionsstigningen videre efter at de pengepolitiske bremser er begyndt at bide.

Formen for industrifinansiering var også ændret i perioden. Tidligere havde de private virksomheder kørt med så store profitter, at en ikke uvæsentlig del af investeringerne kunne finansieres af det løbende overskud. Selvfinansiering gør virksomhederne uafhængige af bankerne og deres udlånsmuligheder og reducerer betydningen af rentestigninger på kapitalmarkedet for investeringsbeslutninger. Ønsker myndighederne under en høj selvfinansieringsgrad at reducere investeringerne, må kreditstramningen være kraftigere end hvis aktiviteten fortrinsvis lånefinansieredes.

Men i 1960'erne var det tyske erhvervslivs selvfinansieringsgrad faldet, i takt med profitniveauets normalisering. I den pågældende situation skulle disse investeringer derfor i langt højere grad baseres på lån i banker og på kapitalmarkedet.

Kommunerne og andre offentlige organer havde gennemløbet samme bane, med stadig stærkere afhængighed af kapitalmarkedet som kilde til finansiering af anlægsarbejder.

Endelig var det psykologiske klima i erhvervslivet ikke det bedste. Den finansielle opinions formaninger om en forestående krise og den nye koalitionsregerings bedømmelse af den tilstand, forgængeren havde efterladt forbundsfinanserne i, gav anledning til almindelig pessimisme.

TABEL 2

Den tyske konjunkturcyklus' 2. og 3. fase 1966–68

(Stigning i pct. i. f. t. samme periode året før)

	1966		1967		1968
	1. halvår	2. halvår	1. halvår	2. halvår	1. halvår
Bruttonationalprodukt	7,8	4,6	0,0	1,2	7,3
Privat forbrug	9,7	5,4	2,4	2,1	4,4
Offentligt forbrug	10,7	6,1	8,3	4,7	0,5
Bruttoinvesteringer	7,0	÷ 2,0	÷ 12,5	÷ 7,1	5,1
Eksport	11,4	13,7	10,7	4,5	7,4

Anm. Sæsonkorr. tal, løbende priser.
Kilde: Deutsche Bundesbank – Monatsbericht.

I maj 1966 øgede Bundesbank sin diskonto med 1 pct. til 5, angiveligt for at bringe bankrenten i overensstemmelse med renten på kapitalmarkedet. Samtidig blev bankernes lånemuligheder i Bundesbank yderligere nedskåret, fordi investeringsaktiviteten stadig skønnedes at ligge for højt.

Men obligationsrentens høje niveau var ikke resultat af et stigende ud-

bud af nye værdipapirer. Kurserne var faldende, fordi køberne var tilbageholdende og fordi udbudet af ældre materiale fra udenlandske kilder var stort. Selv en rente på 10 pct. kunne ikke friste køberne. Bankerne, der i Tyskland optræder som obligationsefterspørgere i stor stil, havde deres kasse bundet i Bundesbank. Markedet blev totalt desillusioneret af den brutale pengepolitik.

Hvad investeringsaktiviteten angik, blussede den rigtignok op efter vinterens bremse. Men opsvinget var kun kortvarigt, da de underliggende tendenser pegede nedad.

Maj-stramningen var et pengepolitisk fejlskøn. Hertil kom at den finansielle sanering af forbundsfinanserne direkte påvirkede forbrug og investering i nedadgående retning. For at genvinde budgetbalancen blev de offentlige anlægsudgifter hos forbundet, länder og kommuner nedsat. Skatterne blev sat i vejret. Regeringens saneringsevne blev mål for den politiske succes og den stædige fastholden ved dogmet om budgetbalance blev de finanspolitiske myndigheders andel i den konjunkturpolitiske katastrofe, som man efterhånden blev klar over, at man var landet i. En recessions kumulative nedgang i investeringer, produktion, beskæftigelse og indkomster var i fuld gang i 2. kvartal 1966.

TABEL 3

Produktion, beskæftigelse og priser

(Stigning i pct. i. f. t. foregående kvartal)

	Industriprod.		Bygge- og anlægsv.	Arbejdsløse	Lønindkomst	Priser
	Ialt	Invest.-varer				
2. kvartal 1966	0,0	0,0	÷6,9	23,0	3,2	0,8
3. kvartal 1966	÷2,5	÷4,2	0	37,4	0,8	0,3
4. kvartal 1966	÷1,7	÷1,7	÷0,2	64,4	1,6	0,6
1. kvartal 1967	÷0,7	÷6,2	÷5,0	46,5	÷2,3	0,4
2. kvartal 1967	÷2,6	÷1,9	÷8,7	14,8	2,0	0,3
3. kvartal 1967	5,3	7,7	7,6	8,3	0,2	0,1
Bevægelse 2. kv. 1966–3. kvartal 1967	÷2,5	÷6,7	÷13,8	406,2	5,6	2,4

Den indenlandske afmatning skabte som omtalt nedenfor basis for en kraftig forbedring af betalingsbalancens løbende poster. Tyske eksportmuligheder berørtes naturligvis ikke af den indenlandske recession. Da afsætningen på hjemmemarkedet svigtede, vendte tyske producenter sig i stadig højere grad mod udenlandske markeder. Her kunne man levere uden langvarige afleveringsfrister til priser, der dels var præget af stagnerende produktionsomkostninger, dels af producenternes villighed til at nedskære sæd-

vanlige profitter for at opnå ordrer. Da omkostningsudviklingen på tysk industris udenlandske hovedmarkeder fortsat pegede opad, øgedes Tysklands konkurrencemæssige fordel. Eksporten fortsatte derfor som et ekspansivt element under recessionen. Omvendt var importen faldende.

Overskudet på de løbende poster gav landet øgede valutaindtægter, der forbedrede banksystemets likviditet. Denne lettelse i kreditsituationen kunne dog ikke modvirke de recessive kræfter. Først henimod slutningen af 1966 begyndte Bundesbank at lempe pengepolitiken gennem en første nedsættelse af bankernes kassereserveprocent. I januar 1967 nedsattes diskontoen. Den pengepolitiske lempelse blev gennemført langsomt og var først fuldstændig i september 1967. I takt med diskontonedsættelserne støttede Bundesbank kapitalmarkedet gennem massive obligationsopkøb. En aftale blev samtidig indgået mellem Bundesbank og de finanspolitiske myndigheder om regulering af den offentlige lånoptagelse på det frie marked. Det offentlige finansieringsbehov i forbindelse med de konjunkturstimulerende programmer (se nedenfor) blev i stedet dækket ved træk på Bundesbank. Også dette medvirkede til en væsentlig forøgelse af banksystemets likviditet i løbet af 1967.

Denne likviditetslettelse forplantede sig i første omgang ikke til det indenlandske marked. Bankerne kunne med fordel omveksle de frigjorte midler til udenlandsk valuta og investere dem i euro-dollarmarkedet, hvor renten var høj. I juli 1967 prøvede Bundesbank at bremse denne likviditetslækage ved at øge sin salgskurs og sænke sin købskurs for udenlandsk valuta. Herved fik bankerne større omvekslingsomkostninger, der reducerede betydningen af rentefordelen på euro-dollarmarkedet.

Lige så hårdhændet som likviditetsstramningen, før recessionen blev erkendt, havde været, lige så omfattende var den pengepolitiske lempelse fra slutningen af 1966. Resultaterne af indgrebene var derimod ikke symmetriske. Mens en kreditstramning fysisk kan forhindre en virksomhed i at opnå lån, der er nødvendige for gennemførelsen af et investeringsprojekt, behøver overstrømmende tilbud om lån ikke at garantere, at investeringsaktiviteten stiger. Erhvervslivet investerer for at udvide sin produktionskapacitet. Er salget af færdigvarer så lille, at den allerede eksisterende produktionskapacitet ikke kan udnyttes fuldt ud, vil der ingen tilskyndelse være til at foretage omkostningskrævende udvidelser, så længe renten ligger over nul. Da vi har konstateret, at det underliggende investeringspres i den tyske økonomi allerede i 1965 var temmeligt svagt, er der ingen grund til at antage, at det skulle være tiltaget i løbet af nedgangsperioden. Vel ville den meget lave investeringsaktivitet under recessionen med tiden medføre en opsamling af rentable projekter, men disse ville først blive bragt til udførelse, når erhvervslivet havde sikkerhed for, at der ikke ville finde en yderligere indskrænkning i efterspørgslen efter deres færdigvarer sted. Så længe

arbejdsløsheden var stor og lønindtægterne stagnerende, kunne man ikke forvente nogen umiddelbar stigning i den indenlandske efterspørgsel.

Den finanspolitiske lempelse

Pengepolitik kan ikke med sikkerhed skabe et økonomisk opsving, selv om lempelige kreditforhold vil være en forudsætning for, at et sådant kan finde sted. Økonomien må først skubbes i gang gennem direkte stimulering af en eller flere af efterspørgselskomponenterne.

Regeringen havde betragtet udviklingen i 1966 med tiltagende uro. Ikke mindst den socialdemokratiske regeringspartner havde vanskeligheder med at godtage en »stabiliseringspolitik«, der som resultat havde en firedobling af arbejdsløsheden.

Forbundsregeringens skridt til at lempe finanspolitiken og søge den omskabt til et mere effektivt konjunkturpolitisk instrument er tidligere udførlig omtalt i Økonomi og Politik (nr. 2, 1967, side 213–218). Kort fortalt indeholdt det dels en lempelse af den kortfristede finanspolitik (1967-budgettet) gennem indførelsen af »Eventualbudgetter«, særlige anlægsbudgetter med konjunkturpolitisk sigte uden for det ordinære budget og finansieret ved lånoptagelse, i et vist omfang gennem Bundesbank. Dels gennemførtes den langsigtede »lov til fremme af den økonomiske stabilitet og vækst«, der ligefrem kodificerer en moderne finanspolitik. Den årlige budgetbalance opgives. I stedet for opstilles fem-årige planer for forbundsfinanserne, hvor man for perioden som helhed bør tilstræbe balance, men i øvrigt tilpasse finanspolitiken i det enkelte år til den herskende konjunktursituation. For at sikre at hele den offentlige sektor optræder konsistent ud fra denne målsætning, pålægges det länder og kommuner – hvis grundlovssikrede finansielle autonomi tidligere havde skabt vanskeligheder for en sammenhængende finanspolitik – at følge forbundets anvisninger i deres budgetpolitik.

Det første særlige anlægsbudget på 2,5 mldr. D-mark blev frigivet i begyndelsen af 1967, men ordreafgivelserne trak ud og reflationsforsøget fik ikke den ventede effekt. I efteråret var et nyt særligt budget stillet op, bedre forberedt end det første. Der blev fastsat tidsfrister for ordreafgivelsen, länder og kommuner blev inddraget og udgiftsbeløbet sat op til 5,3 mldr. D-mark.

For at påvirke den private sektors investeringstilbøjelighed indførtes i begyndelsen af 1967 særligt fordelagtige afskrivningsregler for investeringer i den private sektor påbegyndt før oktober 1967. Tidsbegrænsetheden var sat for at animere til investeringer midt i lavkonjunkturen. Desuden ville regeringen ikke binde sig til indtægtsreducerende lovgivning for det følgende finansår.

Et specielt – af konjunktursituationen uafhængigt problem – var erhvervslivets reaktion ved forbundsrepublikkens overgang til merværdiafgift pr. 1. januar 1968. Den nye afgift ville betyde en lavere beskatning af indkøb i tidligere led af produktionsprocessen end den, der var gældende under den eksisterende omsætningsafgift. Man kunne derfor antage, at erhvervslivet i så høj grad som muligt ville udskyde lagerinvesteringer, der normalt ville blive foretaget i slutningen af året, til efter årsskiftet. Da lagerinvesteringer udgør en væsentlig del af det samlede investeringsvolumen, var det regeringen magtpåliggende at undgå en lagerreduktion, mens den i øvrigt søgte at stimulere investeringsaktiviteten. I september 1967 offentliggjordes en bestemmelse om, at 85 pct. af erlagt omsætningsafgift på lagre, der førtes over fra 1967 til 1968, ville blive tilbagebetalt erhvervslivet.

TABEL 4

Produktion, beskæftigelse og priser

(Stigning i pct. i. f. t. foregående kvartal)

	Industriprod.		Bygge- og anlægsv.	Arbejdsløse	Lønindkomst	Priser
	Ialt	Invest.-varer				
4. kvartal 1967	13,4	21,4	6,2	÷18,5	2,4	÷0,4
1. kvartal 1968	÷6,7	÷14,7	÷1,7	÷21,0	÷1,4	1,2[1])
2. kvartal 1968	9,5	11,2	2,5	÷22,6	...	0,2
Bevægelse 4. kv. 1967–2. kvartal 1968 ..	16,0	15,2	7,1	÷50,2	...	1,0

[1]) Tallet påvirket af overgang til merværdiafgift pr. 1. 1. 1968.

Den finanspolitiske reflation, der især kom til at virke omkring årskiftet 1967/68, fik, kombineret med den lempelige kreditpolitik, den ønskede indflydelse på investeringstakten. I løbet af de tre kvartaler fra oktober til juni steg industriproduktionen 16 pct., bygge- og anlægsvirksomheden 7 pct. og antallet af arbejdsløse halveredes. Imidlertid var den finanspolitiske lempelse baseret på engangsforanstaltninger med sigte alene på investeringsvirksomheden. Effekten af indgrebene var ebbet ud ved begyndelsen af 2. halvår 1968. På dette tidspunkt strammedes budgetbalancen noget gennem en forhøjelse af skatterne (merværdiafgiften sattes op fra 10 til 11 pct.) og en reduktion af det offentliges forbrugsudgifter til forsvar, sociale foranstaltninger og landbrugsstøtte.

Det kan ikke på nuværende tidspunkt afgøres, om de stimulerende engangsforanstaltninger har været tilstrækkelige til at skubbe økonomien i gang, således at økonomien af egen kraft kan løbe videre i en kumulativ vækstproces. Investeringstempoet er fortsat godt, arbejdsløsheden er nået ned på 0,8 pct. (svarende til 175.000 arbejdsløse) ved udgangen af septem-

ber. Men det private forbrug vokser kun langsomt. Skatteforhøjelserne og en langsom vækst i lønindtægterne er hovedårsagen. Da produktiviteten i den tyske industri i løbet af 1968 er steget kraftigt, er det på lidt længere sigt et spørgsmål, om udbud og efterspørgsel kan holde hinanden i skak. Viser der sig hen imod årsskiftet 1968/69 afsætningsvanskeligheder – dels indenlands, men også på de store eksportmarkeder efter Frankrigs, Englands og USA's forskellige importbegrænsende foranstaltninger – må man frygte en fornyet svækkelse af investeringsvirksomheden i Tyskland. OECD skønner (juli 1968) at væksten i det tyske bruttonationalprodukt vil aftage fra 5 pct. i første til 3½ pct. i andet halvår 1968. I betragtning af kapacitetsudvidelsen under det nuværende høje investeringsniveau og det store spring i produktiviteten, må man forvente voksende ledig kapacitet hen imod årets slutning. OECD tilråder en snarlig finanspolitisk lempelse for at stimulere det private forbrug. En anden løsning kunne være betydelige lønforhøjelser under de kommende overenskomstforhandlinger mellem det tyske arbejdsmarkeds parter.

Den tyske betalingsbalance

Det store tyske betalingsbalanceoverskud, der udviklede sig i løbet af 1966, og som siden ikke har været til at aflive, kan være hovedårsagen til OECD's ønske om, at de tyske myndigheder fremmer den indenlandske efterspørgsel. Det massive overskud vanskeliggør den internationale betalingsbalancetilpasningsproces. Hvis USA og England skal bringe deres betalingsbalancer i ligevægt for at genskabe tilliden til det internationale valutasystem, vil et fortsat tysk kæmpeoverskud kræve en så kraftig afkøling af den engelske og amerikanske økonomi, at verdenshandlen vil skrumpe ind og påføre en lang række mindre lande store afsætningsvanskeligheder med en påfølgende kontraktion i aktiviteten til følge.

Strukturen i Tysklands samkvem med udlandet indeholder visse faste træk. Vareeksporten overstiger vareimporten og vokser med 8–12 pct. årlig. Importen er konjunkturfølsom og varierede i den betragtede periode fra 20 pct.s vækst i 1964–65 til et 3 pct.s fald i 1966–67. Overskudet på handelsbalancen varierer derfor stærkt, afhængig af den indenlandske konjunktur. De usynlige betalinger (fragt, forsikring, rejser, renteindtægter, fremmedarbejderes lønoverførsler til hjemland osv.) viser traditionelt et stort underskud. Bortset fra konjunkturtoppene viser de løbende betalinger i 1960'erne et overskud, der øges væsentligt i konjunkturdalene. Meget tyder på, at de løbende betalinger over en længere periode vil vise et ikke ubetydeligt overskud. Man kan derfor med Den internationale Valutafonds terminologi sige, at Tyskland har et »fundamentalt uligevægtsproblem« i samhandlen med udlandet. Baggrunden for denne uligevægt udtrykkes ved, at

TABEL 5

Vesttysklands betalingsbalance

(i mldr. DM.)	1964	1965	1966	1967	jan.–juli 1968
Eksport f. o. b.	64,9	71,7	80,6	87,0	54,9
Import c. i. f.	58,8	70,4	72,7	70,2	45,8
Handelsbalance	6,1	1,3	7,9	16,8	9,1
Tjenester netto	÷0,7	÷1,4	÷1,4	÷0,9	0,2
Fremmedarbejdere	÷1,6	÷2,2	÷2,5	÷2,2	÷1,1
Andre overførsler	÷3,6	÷4,1	÷3,7	÷4,1	÷2,5
Løbende poster	0,2	÷6,4	0,3	9,6	5,7
Lange kapitalbevægelser	÷0,9	0,9	÷2,3	÷3,2	÷6,1
heraf:					
Direkte invest-net.	1,3	2,3	2,2	1,7	0,0
Eksport af tyske værdipapirer	0,0	0,0	÷0,3	÷0,6	÷0,2
Import af udenl. værdipapirer	÷0,5	÷0,5	÷0,8	÷1,4	÷2,7
Ialt basisbalance	÷0,7	÷5,5	÷2,0	6,4	÷0,4
Korte kapitalbevægelser	÷1,2	1,5	2,6	÷4,7	0,7
heraf:					
Pengeinstitutter	0,1	÷0,2	÷0,4	÷3,2	0,1
Fejl og udeladelser	1,9	2,5	0,4	÷1,3	2,5
Ialt = ændring i Bundesbanks valutabeholdning	0,0	÷1,5	1,0	0,4	2,8

den tyske valuta er undervurderet i forhold til andre landes valuta. Denne undervurdering kan være opstået, da D-markens værdi over for guld oprindelig fastsattes efter 2. verdenskrig. Men en sådan undervurdering burde blot have haft til følge, at det tyske omkostningsniveau blev presset hurtigere i vejret end udlandets som følge af en overefterspørgsel efter tyske varer. Selv om Tyskland muligvis har bedre held med at gennemføre en inflationshæmmende politik, er det lidet sandsynligt, at D-marken kan have været konstant undervurderet i 20 år. Desuden revalueredes marken i 1961, hvilket gav følelige vanskeligheder for det tyske erhvervslivs konkurrenceevne.

De tyske myndigheder ser anderledes på sammenhængen mellem D-markkursen og landets konkurrenceevne. Dels har Tyskland befundet sig i en konjunkturbølgedal, da den økonomiske aktivitet i resten af den industrialiserede verden fortsat lå højt. Dels har der i de seneste år været en udpræget slaphed over for inflationære tendenser i betydende lande, der har foræret tyske producenter et omkostningsmæssigt forspring. De tyske myn-

digheder nærer ingen særlige illusioner om deres mulighed for at isolere Tyskland fra den almindelige omkostningsudvikling i omverden, når økonomien atter er blevet bragt op på sit fulde beskæftigelses-niveau. Lykkes det ikke at dæmme op for de evindelige prisstigninger i udlandet, kan Tyskland føle sig tvunget til at revaluere marken for at retablere de normale omkostningsrelationer.

Revalueringsrygterne

Det var den tyske centralbankchef, *Blessing*, der i en tale til et rent tysk publikum nævnede en revaluering af D-marken som en mulighed, hvis omverden ikke tog lære af den tyske anti-inflationspolitik. I slutningen af august 1968 var der forlydender fremme i engelsk og fransk presse om en forestående D-mark opskrivning. Da sådanne rygter af sig selv plejer at skabe den situation, hvor en valutakursændring viser sig uundgåelig, måtte de tyske myndigheder opbyde al deres autoritet for at påvise det urimelige i en D-marksopskrivning på dette tidspunkt. Spekulationskapital, der håbede på en let gevinst, strømmede ind i Tyskland i slutningen af august. For at lette trykket på markkursen, der truede med at stige ud over sit faste kursforhold over for dollars, ændrede Bundesbank sine regler for køb af valuta på termin og satte fordelagtige satser, der opmuntrede de tyske banker til at placere valutaen, der strømmede ind, på det internationale pengemarked. Omkring midten af september begyndte presset at aftage og myndighederne kunne atter vende tilbage til deres sædvanlige valutapolitik.

Augustspekulationen accentuerede imidlertid D-mark problemet. Rygter vil vide, at de engelske og franske avisers indiskretioner har været inspireret af kredse med ansvar for disse landes økonomiske politik. Begge lande har vanskeligheder med at kunne konkurrere med det tyske erhvervsliv. Hvor meget lettere ville det ikke være at føre økonomisk politik i disse to problemramte lande, hvis Tysklands konkurrenceevne med et slag reduceredes?

Ud fra en realistisk bedømmelse af situationen må man dog afvise en tysk revaluering som nogen fremkommelig løsning for Frankrigs, Englands eller USA's nuværende økonomiske problemer. En revaluering ville realøkonomisk være en tåbelig handling, når man i forvejen betragter den interne konjunkturudvikling med nogen skepsis. Der ville være mere grund til at presse på for at få den interne efterspørgsel stimuleret, så Tysklands import kunne øges. Revalueringen vil bringe uorden i den tyske budgetlægning for de kommende år på grund af den stigende betydning, som tyske udgifter til Fællesmarkedets enorme landbrugsfond har fået for budgetsituationen. Endelig ville en ny tysk valutakursjustering kunne ryste det internationale betalingssystem endnu en gang.

Disse ting taler mod en revaluering »i den nuværende situation«. Men

som Blessing antydede i sin tale ved Volksbank Öhringen's 100-års jubilæum den 3. september 1968, *kan* en revaluering af D-marken blive »ultima ratio« – den sidste udvej – for tysk økonomisk politik. Det tyske betalingsbalanceoverskuds hårdnakkethed afhænger også af, om underskudslandene fører en slap eller en streng valutapolitik. Talen indeholder en til tider patetisk anklage mod »udenlandske stemmer«, der med misundelse betragter den i forbundsrepublikken herskende prisstabilitet, og som åbenbart vil »kurere« den sunde og ikke den syge. Talen kan opfattes som et forsvar for Bundesbanks politik, der sætter det noget diffuse begreb »valutamoral« i højsædet.

Hvilke betingelser skal være opfyldte, før »den sidste udvej« må benyttes? Lykkes det ikke Vesttyskland i løbet af de kommende år at nedbringe overskudet på de løbende poster til et væsentligt lavere niveau, kan det tænkes, at den interne økonomiske aktivitet vil antage et sådant omfang, at inflationen slår ud i lys lue. I denne situation vil Bundesbank atter slå de pengepolitiske bremser i. Kreditten vil blive indskrænket kraftigt, renten vil blive presset i vejret. Den langfristede kapitaleksport vil ophøre under disse omstændigheder og banksystemet vil trække deres kortfristede tilgodehavender hjem og forlange dem omvekslet i Bundesbank for at komme løs af kreditklemmen. En overophedet økonomisk aktivitet, næret af kapitalimport, udløste revalueringen i 1961. Vi må forvente, at det samme mønster vil gøre sig gældende under en fremtidig D-markkrise.

Den kortfristede løsning

Tyskland er ikke det første store industriland, der i tiden efter 2. verdenskrig i en længere periode har haft massive overskud på sine løbende poster. Dette har også været tilfældet for USA. Imidlertid eksporterer USA så megen langfristet kapital til omverden, at indtægterne på den løbende balance ikke slår til. Landet har derfor lige så længe haft et underskud på sin basisbalance (= løbende poster + langfristet kapitalbalance). Underskudet har medført en stadig stigning i USA's kortfristede gæld. Tyskland har været et af de lande, der har haft størst fordel af den amerikanske kapitaleksport. Det officielle Tyskland har på sin side været kapitaleksporterende, dels i form af udlån til internationale organisationer, dels i form af langfristede kreditter til udviklingslande. Frem til 1966 gav kapitalbalancen ikke anledning til dybere betragtninger. Mindre overskud og underskud ophævede hinanden.

I 1966 svækkedes kapitalbalancen imidlertid. Udlandets salg af tyske værdipapirer under indtryk af den i 1964 indførte kuponskat og af den aftagende indtjening i tyske virksomheder under nedgangskonjunkturen med-

førte, at basisbalancen i stagnationsåret 1966 viste et underskud på 2 mldr. D-mark.

Tendensen til underskud på den langfristede kapitalbalance blev forstærket i 1967. Det var dog langt fra stort nok til at neutralisere kæmpeoverskudet på de løbende poster. Basisbalancen viste i dette år et overskud på knap 6½ mldr. D-mark. Den likviditetsmæssige virkning af dette overskud blev dog reduceret af de tyske bankers placeringer på euro-dollarmarkedet. Som ovenfor omtalt var Bundesbank ikke tilfreds med denne tendens.

Det blev efterhånden de tyske myndigheder magtpåliggende at bringe basisbalancen nærmere ligevægt, da udsigterne for en betydelig reduktion af overskudet på de løbende poster fortonede sig for 1968. Der er derfor blevet åbnet for en massiv optagelse af udenlandske obligationslån i Tyskland. En lang række lande, deriblandt Danmark, Finland, Canada, Australien og Japan, har optaget store statslån. Internationale organisationer med Verdensbanken i spidsen har afsat obligationer i Tyskland til beløb, der ellers kun kendes fra det store amerikanske kapitalmarked. Pengerigeligheden, den lave rente og de tyske myndigheders overstrømmende velvilje har givet sig udslag i en kapitaleksport af langfristet karakter, der for perioden januar–september 1968 kan anslås til 7½ mldr. D-mark eller mere end dobbelt så meget som i hele året 1967. De løbende posters overskud i samme periode var ca. 6 mldr. D-mark. Der bliver således næppe grund til at kritisere den tyske betalingsbalanceudvikling for 1968 som helhed.

FRANKRIG EFTER STREJKERNE

I Økonomi og Politik 1968, nr. 1, side 80–94 omtaltes den økonomiske udvikling i Frankrig frem til foråret 1968. Der blev her redegjort for den deflatoriske økonomiske politik som regeringen førte – trods landets store valutareserver og den ledige produktionskapacitet. Denne politik var medvirkende til at udløse den revolutionslignende strejkebevægelse, der i forsommeren 1968 ganske kuldkastede de forventninger man kunne have om landets fortsatte økonomiske udvikling.

OECD fremhæver i sin halvårsoversigt for juli 1968, at strejken ikke har haft sin lige i noget industrialiseret land. To trediedele af en arbejdsstyrke på 15 millioner mennesker nedlagde arbejdet i tre uger. Det gjaldt ikke blot vareproduktionen – det industrielle produktionsindeks for maj 1968, der kun delvis lå i strejkeperioden, var 33 pct. lavere end i april – men også administrationen, transportapparatet – ja, selv banker og forsikringsselskaber. Det skønnes, at bruttonationalproduktet i 1. halvår 1968 lå 4 pct. lavere end i det umiddelbart foregående halvår.

Af størst betydning for en vurdering af den franske økonomis fremtids-

udsigter var den aftale om lønforbedringer – »protocole de Grenelle« – der omsider bragte de strejkende tilbage i arbejde. Ifølge aftalen hævedes minimallønningerne med 35 pct. – inden for landbruget endda med 56 pct. Andre lønninger sattes i vejret med 10 pct. OECD har anslået den gennemsnitlige stigning i lønindtægter fra udgangen af 1967 til 1968 til at ville udgøre 13–14 pct.

De franske lønstigninger *har* deres lige i moderne tid. Frankrig oplevede selv i begyndelsen af 1960'erne stigninger i befolkningens pengeindkomster på 13 pct. p. a. Samtidig oplevede Italien i flere år i træk løneksplosioner, der anslås til 16 pct. p. a. Hollands lønniveau steg i årene 1964–66 med 12½ pct. p. a. I alle tilfælde kunne prisstigningerne holdes indenfor 6 pct. p. a. Ingen af landene blev tvunget til så drastiske skridt som en devaluering af valutaen.

Regeringen Couve de Murville havde en taknemmelig udgangsposition efter sommervalget. Produktionsreserverne i økonomien før strejkerne kunne mobiliseres og på længere sigt tilfredsstille en væsentlig del af den øgede private efterspørgsel, som løneksplosionen ville give anledning til. En tilbagevenden til fuldbeskæftigelsesniveauet fra 1960'ernes begyndelse ville blot styrke regeringens indenrigske position. På den anden side måtte Frankrigs stormløb mod dollaren og det internationale valutasystem lægges på hylden.

De kortsigtede problemer har dog været store. For at undgå en drastisk forværring af den franske handelsbalance efter det langvarige produktionsstop indførtes midlertidige *importrestriktioner* for en række færdigvarer. Da lønstigningerne havde medført en pludselig forskydning af den franske konkurrenceevne – især over for England og Tyskland – indførtes *eksportsubsidier*. Denne støtte til det franske erhvervsliv både hjemme og ude forudsættes dog at skulle falde bort i begyndelsen af 1969.

Kapitalflugten, der begyndte under selve strejken som følge af usikkerhed om, hvilken farve den politiske fremtid ville antage, fortsatte efter at præsident de Gaulle atter havde fastslået sin kontrol. Det umiddelbare indtryk af lønforhøjelserne som en økonomisk katastrofe, der måtte udløse en franc-devaluering, fik den besiddende del af befolkningen til at søge deres franc-tilgodehavender omlagt til udenlandsk valuta. Francsedler blev i store mængder smuglet til udlandet, hvor bankerne en overgang nægtede at veksle dem til den officielle kurs på grund af usikkerheden om regeringens planer med franc-kursen.

Regeringen havde tidligt under strejken indført en omfattende valutakontrol, som den imidlertid ikke var i stand til at administrere effektivt. Valutabeholdningen faldt med 300 mill. $ i løbet af maj måned. I juni nåede tabene op på 1100 mill. $. For at skaffe den nødvendige valuta måtte Frankrig dels søge om støtte hos Den internationale Valutafond, dels sælge ud af sin guldbeholdning til USA. Indenlandske pengepolitiske indgreb

– bl. a. en diskontoforhøjelse fra 3,5 til 5 pct., havde heller ingen virkning på valutasituationen.

I slutningen af august 1968 var guld- og valutabeholdningen faldet til 4,6 mldr. $. Siden krisens udbrud havde landet mistet en trediedel af sine reserver.

For ikke at blive løbet over ende af de kortsigtede problemer var det derfor vigtigt for regeringen at genskabe befolkningens tillid til franc'ens styrke og økonomiens sundhed. Det var psykologisk rigtigt – samtidig med forelæggelsen af en skitse for regeringens kommende økonomiske politik – at ophæve de nytteløse valutarestriktioner igen i begyndelsen af september. På trods af denne »fristen af skæbnen« faldt reserverne kun med 225 mill. $ i månedens løb, mod et tab på 250 mill. $ i august.

Regeringens skitse til den fremtidige økonomiske politik viser stabilisering på et højt niveau. Dens skøn for den realøkonomiske udvikling i løbet af 1969 har følgende udseende:

Det private forbrug vil stige med	7,1	pct.
De private investeringer	+7,8	–
Offentlig efterspørgsel	+11,0	–
Eksport	+10,1	–
til dækning heraf står:		
Stigning i bruttonationalproduktet med ..	7,0	pct.
Stigning i importen med	12,7	–

Regeringen har meddelt at prisstigningerne kun vil andrage 4,1 pct. For at nå dette mål har regeringen udfoldet hele sin autoritet over for erhvervslivets prispolitik.

Statsbudgettet for 1969 blev offentliggjort i oktober. Det viser et underskud på 11½ mldr. FF ved samlede udgifter på ca. 150 mldr. FF. Skatteindtægterne forventes at stige med 10 pct. Dels vil lønstigningerne øge beskatningsgrundlaget, dels vil beskatningsprocenten blive øget for de høje indtægter og for en række afgiftsbelagte varer. På den anden side reduceres erhvervslivets skatteudgifter som kompensation for, at lønforhøjelserne ikke må slå fuldt igennem på priserne. Afskrivningsreglerne er således forbedret.

Man skal vare sig for at spå om den franske francs fremtid. I gaullistisk økonomisk politik er tyngdepunktet lagt på ordet politik. Tjener det noget formål at undlade at devaluere, må dette i lige så høj grad søges i præsidentens prestige som i den objektive økonomiske situation. Det bliver næppe af hensyn til det internationale valutasystems svaghed. Den har Frankrig selv været ivrig for at afsløre.

20. 10. 1968
P. W.

DEN DANSKE ØKONOMISKE SITUATION

Konjunkturudviklingen i Danmark er i de senere år forløbet temmelig modsat af konjunkturudviklingen i de øvrige vestlige industrialiserede lande. Disse lande var indtil midten af 1967 præget af en vis økonomisk stagnation, medens udviklingen i Danmark i samme periode havde decideret præg af højkonjunktur med stærkt efterspørgselspres og betydelige løn- og prisstigninger. Denne kontrast medførte ret naturligt et betydeligt deficit på den danske betalingsbalance. Importen voksede betydeligt som følge af det indenlandske efterspørgselspres. Landbrugseksporten var udpræget stagnerende – ikke alene som følge af de udenlandske konjunkturer, men i nok så høj grad på grund af de mere generelle hindringer, der har været for landbrugseksporten som følge af andre landes protektionistiske landbrugspolitik, de europæiske markedsdannelser etc. Samtidig var også udviklingen i industrieksporten præget af beskeden vækst som følge af de vigende konjunkturer i udlandet.

Efter midten af 1967 har udviklingen i visse henseender været temmelig modsat. Stagnationen i udlandet er blevet afløst af fornyet fremgang i produktion og beskæftigelse, medens omvendt det danske efterspørgselspres og den høje beskæftigelse er blevet afløst af en vis arbejdsløshed, vigende efterspørgsel og fald i den samlede produktions stigningstakt. Dette skulle naturligt medføre en vis modvirkning af tidligere års betydelige deficit på betalingsbalancen. Så meget desto mere, som den danske krone samtidig er

Indførsel og udførsel

Måned	Indførsel		Udførsel		Merindførsel	
	1967 mill. kr.	1968 mill. kr.	1967 mill. kr.	1968 mill. kr.	1967 mill. kr.	1968 mill. kr.
januar	1806,1	1856,3	1337,3	1395,4	468,8	460,9
februar	1705,2	1929,0	1426,6	1512,1	278,6	416,9
marts	1832,3	2026,7	1313,3	1781,5	519,0	245,2
april	1862,7	2117,1	1467,4	1588,7	395,3	528,4
maj	1974,2	2112,3	1432,2	1572,0	542,0	540,3
juni	1721,1	1702,2	1425,7	1492,7	295,4	209,5
juli	1456,7	1969,3	1148,1	1479,7	308,6	489,6
august	1817,9	1788,3	1454,8	1538,2	363,1	250,1
januar–august	14176,2	15501,3	11005,4	12361,1	3170,8	3140,2
hele året	21855,0		17255,0		4600,0	

blevet devalueret. Tendenserne går da også i denne retning, men i et betydeligt mindre omfang end man måske umiddelbart skulle have forventet.

Betalingsbalancen

Handelsbalancen udviser for årets første otte måneder en beskeden forbedring i forhold til den tilsvarende periode i 1967. Eksporten er steget fra 11.005 mill. kr. til 12.361 mill. kr., altså en stigning på 1356 mill. kr. Importen er imidlertid steget stort set tilsvarende, nemlig fra 14.176 mill. kr. til 15.501 mill. kr., dvs. med 1325 mill. kr., således at merimporten kun er faldet med ca. 30 mill. kr.

Stigningen i den samlede eksport skyldes hovedsagelig en kraftig stigning i industrieksporten på ca. 1230 mill. kr., dvs. ca. 20 pct. Af øvrige stigninger kan nævnes en forøgelse af eksporten af kød- og mælkekonserves på 74 mill. kr. og en forøgelse af fiskeeksporten på 47 mill. kr. Den egentlige landbrugseksport er derimod faldet med 84 mill. kr.

Forbedringen af handelsbalancen er af en meget beskeden størrelsesorden i forhold til det samlede underskud på handelsbalancen og tæller heller ikke synderligt meget i relation til betalingsbalanceunderskuddet.

Desværre har man ikke tal for udviklingen på betalingsbalancens øvrige løbende poster op til samme sene tidspunkt. Også her må der dog forventes visse forbedringer, men de er næppe af en størrelsesorden, der i væsentlig grad kan forrykke det billede, der tegnes af udviklingen på handelsbalancen. For årets første kvartal var der ganske vist tale om en betydelig forbedring af betalingsbalancen. Men denne forbedring skyldtes hovedsagelig to faktorer, nemlig dels at handelsbalancen udviste et relativ gunstigt udseende for denne periode og dernæst visse engangsindtægter i forbindelse med devalueringen.

Betalingsbalancens hovedposter

	1967		1968	
	1. kvt. mill. kr.	2. kvt. mill. kr.	1. kvt. mill. kr.	2. kvt. mill. kr.
Vareindførsel og -udførsel (fob) ..	÷935	÷912	÷758	÷927
Søtransport	170	160	180	190
Rejser	÷17	0	÷12	÷15
Øvrige varer og tjenester	160	150	210	220
Renter o. lign.	÷40	÷35	÷30	÷70
Gaveydelser o. lign.	÷17	÷30	84	÷9
Løbende poster i alt	÷679	÷687	÷326	÷611

For andet kvartal 1968 er underskuddet på betalingsbalancens løbende poster beregnet til ca. 610 mill. kr. mod 690 mill. kr. i andet kvartal 1967.

Sammenlignet med første kvartal 1968 er underskuddet øget med ca. 285 mill. kr., hvilket hovedsageligt skyldes det øgede underskud på handelsbalancen.

Forskellige steder – bl. a. i Det økonomiske Råd's formandsskabs redegørelse til regeringen om »Dansk økonomi i efteråret 1968« – har der været fremsat vurderinger og skøn over betalingsbalanceunderskuddets størrelsesorden for 1968 som helhed. Disse skøn ligger stort set alle på omkring 1¼ mia. kr. Det er dog lidt vanskeligt at se, hvordan man kan komme frem til et så optimistisk skøn. For det første har der ikke hidtil været tale om nogen udtalt forbedring af handelsbalancen, og det er formodentlig begrænset, hvor meget udviklingen i betalingsbalancens øvrige løbende poster kan forrykke dette billede. Dernæst vil de tendenser til forbedring, der har været, blive modvirket, hvis de antydninger til stabilisering og måske forbedring af beskæftigelsen, der har været, slår noget igennem i årets sidste måneder. Og endelig er de internationale konjunkturudsigter jo ikke helt så lyse som antaget tidligere på året.

Selv om stigningen i importen og i eksporten nominelt er stort set lige store, dækker de dog over en meget forskellig udvikling som følge af den forringelse af bytteforholdet, der skete ved devalueringen. Bytteforholdsforringelsen bevirker en tendens til forøgelse af de eksporterede mængder og begrænsning af de importerede mængder. Stigningen i importværdien skyldes da også hovedsageligt prisstigninger, medens de importerede mængder ikke har ændret sig meget. Og omvendt dækker forøgelsen af eksporten hovedsageligt over en forøgelse af de eksporterede mængder, medens stigningen i eksportpriserne har været relativt beskeden, devalueringen taget i betragtning.

Betalingsbalanceproblemet kan dels betragtes ud fra en sammenligning af det danske omkostningsniveau med omkostningsniveauet i udlandet og således give anledning til fremhævelse af nødvendigheden af, at der sker en tilpasning af det danske omkostningsniveau i forhold til udlandets, hvis politikken med faste valutakurser skal opretholdes.

Dernæst kan betalingsbalanceproblemet ses i relation til de betydelige strukturændringer, der sker i det danske samfund, specielt den meget kraftige afvandring fra landbruget. Dels kræver denne omlægning af erhvervsstrukturen en udbygning af industriens kapitalapparat. Og dels må en af hensynet til betalingsbalanceproblemet motiveret vigende efterspørgsel og høj ledighed antages at hæmme denne omstillingsproces. Til disse forhold må lægges de øvrige økonomiske og sociale virkninger af arbejdsløshed og produktionstab, når den førte økonomiske politik skal afvejes med den alternative mulighed fortsat at have et betydeligt underskud på betalingsbalancen og en betydelig låntagning i udlandet. En forøgelse af den samlede efterspørgsel og dermed også på kort sigt af betalingsbalanceunderskud-

det er dog ikke nogen acceptabel løsning på længere sigt, medmindre der tilvejebringes forudsætninger og sikkerhed for, at omkostningsniveauet vil blive tilpasset og konkurrenceevnen for de eksporterende og importkonkurrerende erhverv blive forbedret.

De internationale konjunkturer

Som nævnt var de internationale konjunkturer vigende indtil midten af 1967, hvorefter der skete et opsving, som tog til i kraft i første halvdel af 1968. Meget tyder imidlertid på, at der sker en vis afsvækkelse i sidste del af 1968. Det er særlig udviklingen i de to reservevalutalande, England og USA, der udviser denne tendens. Det stærke opsving var bl. a. forårsaget af en kraftig efterspørgselsstigning i USA, ikke mindst på grund af forøgelse af de offentlige udgifter. Dette førte til efter amerikanske forhold meget betydelige pris- og lønstigninger samt en betydelig vækst i importen. Denne svækkelse af betalingsbalancen, sammenholdt med den betydelige amerikanske kapitaleksport og dollarens stilling som reservevaluta førte til betydelig uro såvel omkring dollaren som omkring det internationale betalingssystem. Noget tilsvarende skete for det andet reservevalutaland, England, hvor en stærk stigning i importen bevirkede, at den forventede forbedring af den engelske betalingsbalance som følge af devalueringen udeblev. Denne udvikling i de to reservevalutalande har medført, at den økonomiske politik i vidt omfang er blevet tilrettelagt med henblik på at dæmpe efterspørgslen efter importerede varer og tjenester. I England skete denne stramning af finanspolitikken allerede i foråret 1968, og stramningen forventes at medføre et fald i efterspørgslen i sidste halvdel af 1968. I USA gennemførtes skatteforhøjelser i maj måned 1968, og samtidig bebudedes væsentlige beskæringer af de planlagte offentlige udgifter.

Denne udvikling må formodes udover at medføre en generelt lavere økonomisk vækst i de vestlige lande også at påvirke den indbyrdes handel mellem disse. OECD anslår, at stigningstakten for OECD-landenes samlede eksport vil falde fra 15 pct. i første halvår af 1968 til ca. 4½ pct. i andet halvår. I denne forbindelse må det for det første fastslås, at stigningstakten i første halvår af 1968 var usædvanlig stor, bl. a. som følge af den store importforøgelse i USA og England. Dernæst er der naturligvis ingen grund til at overvurdere de umiddelbare virkninger med hensyn til den danske eksport af den kontraktive politik, der føres i England og USA. Men selv om der kun sker en begrænset direkte påvirkning af den danske eksport, vil der dog samtidig opstå indirekte virkninger via den generelle påvirkning af andre landes eksport, økonomiske vækst etc. og dermed deres importtilbøjelighed.

For at få et mere fuldstændigt billede af tendenserne i de internationale

konjunkturer og de danske eksportudsigter for resten af året og for 1969, vil det være nødvendigt at komplettere med redegørelser for konjunkturudsigterne i de øvrige industrialiserede lande, f. eks. de ekspansive tendenser i Frankrig. Konjunkturudsigterne for andre lande vil dog i høj grad kun optræde som modifikationer af det generelle billede, der tegnes af udviklingen i USA og England. Der er derfor god grund til at antage, at vækstmuligheden for den danske industrieksport vil være en del mindre i årets sidste halvdel end i første halvdel. På den anden side er der stadig devalueringsfordele tilbage, ligesom der går en vis tid, inden devalueringens virkninger fuldtud gør sig gældende.

Arbejdsløshed og beskæftigelse

Arbejdsløsheden har efter at have udvist stigende tendens siden midten af 1967 tilsyneladende stabiliseret sig, omend på et højere niveau end det tidligere er oplevet inden for de sidste 10 år. Inden for den allerseneste tid kan der endog spores svage tendenser til bedring af beskæftigelsessituationen.

Det totale ledighedsgennemsnit er for september 1968 beregnet til 21.500 eller 2,8 pct. af de arbejdsløshedsforsikrede med 2,8 pct. i august 1968 og 1,9 pct. i september 1967. Dvs. at ledigheden har været omtrent uændret i forhold til de forudgående tre måneder, medens de fra juni til september i det forudgående år viste en stigning fra 1,0 til 1,9 pct.

Den gennemsnitlige ledighed ifølge de ugentlige opgørelser

	Arbejdsmænd		Byggefag		Andre mænd		Kvinder		I alt	
	1000 ledige	Pct.	1000 ledige	Pct.	1000 ledige	Pct.	1000 ledige	Pct.	1000 ledige	Pct.
1967:										
juli	5	2,1	–	0,2	3	0,9	1	0,6	9	1,1
aug.	6	2,3	–	0,3	3	1,1	1	0,7	10	1,3
sept.	8	3,4	1	1,3	5	1,6	2	0,9	16	1,9
okt.	13	5,4	1	2,7	7	2,1	3	1,5	24	3,0
nov.	13	5,7	2	3,4	7	2,5	4	1,8	26	3,3
dec.	29	12,3	5	9,7	12	3,9	8	5,1	55	7,1
1968:										
jan.	40	16,6	6	13,6	14	4,4	6	3,7	66	8,6
febr.	35	14,6	5	11,1	13	4,3	5	3,1	59	7,7
marts	29	11,9	4	9,0	13	4,1	5	3,2	51	6,7
april	20	8,3	3	5,9	11	3,5	6	3,7	40	5,2
maj	12	5,1	1	2,8	9	2,7	5	2,6	26	3,4
juni	10	4,0	1	1,9	7	2,3	4	2,3	22	2,8
juli	10	4,1	1	1,4	7	2,3	3	2,0	21	2,7
august	10	4,1	1	1,7	7	2,2	4	2,4	22	2,8
september ..	9	3,8	1	1,5	7	2,3	4	2,6	22	2,8

Den forøgelse, der er sket af arbejdsløsheden siden midten af 1967, må hovedsagelig forklares ved en stram finanspolitik, som indledtes med indførelsen af merværdiafgiften og senere er fulgt op af forhøjelse af denne afgift og forøget personlig beskatning. Imidlertid viser det sig, at finanspolitikken i indeværende finansår har været mindre stram end tilsigtet, idet overskuddet på drifts- og anlægsbudgettet er reduceret med ca. 975 mill. kr.

Denne reduktion skyldes i høj grad finansbudgettets indbyggede stabilisatorer. Således forventes den øgede arbejdsløshed at ville medføre en ekstraudgift på ca. 340 mill. kr. i arbejdsløshedsunderstøttelse og indtægten fra merværdiafgifter at blive 500 mill. kr. mindre end påregnet. Faldet i merværdiafgiften skyldes dog ikke alene udviklingen i det private forbrug, men for de 320 mill. kr.'s vedkommende udsættelsen af landbrugets momsafregning, en udsættelse, der i højere grad må antages at have indflydelse på likviditetsudviklingen end på efterspørgselsudviklingen.

De enkelte ugeopgørelser

Dato for opgørelsen		Antal ledige				Ledighedsprocent for samtlige forsikrede	
		Arbejdsmænd		Byggefag			
1967	1968	1967	1968	1967	1968	1967	1968
5/7	3/7	4.128	8.808	97	635	1,0	2,6
12/7	10/7	4.576	9.625	79	597	1,0	2,6
19/7	17/7	5.302	11.218	92	766	1,2	2,9
26/7	24/7	6.012	10.001	154	660	1,3	2,8
2/8	31/7	5.297	9.981	143	669	1,2	2,8
9/8	7/8	5.243	9.481	119	648	1,2	2,7
16/8	14/8	5.759	10.058	167	808	1,3	2,8
23/8	21/8	5.578	10.668	170	1.018	1,3	2,9
30/8	28/8	5.592	9.358	174	862	1,4	2,7
6/9	4/9	7.204	9.263	330	767	1,7	2,7
13/9	11/9	6.196	8.268	263	651	1,7	2,6
20/9	18/9	11.371	8.871	1.218	693	2,5	2,7
27/9	25/9	8.018	10.081	492	792	2,0	3,0
4/10	2/10	13.933	10.139	1.582	791	3,0	3,1
11/10	9/10	13.203	20.299	1.450	3.070	3,0	4,8

At overskuddet på drifts- og anlægsbudgettet bliver mindre end tilsigtet må implicere, at også arbejdsløsheden bliver mindre, end den ellers ville være blevet.

Der er i perioden 1966/67–1967/68 sket et fald i det gennemsnitlige antal arbejdsløshedsforsikrede fra 794.200 til 779.100 eller med godt 15.000. Det er især antallet af kvindelige arbejdere, der er faldet stærkt, nemlig med 23.500 fra 201.300 til 178.800, medens antallet af arbejdsløshedsforsikrede arbejdsmænd er vokset med ca. 3000 fra 236.900 til 239.700, og antallet af forsikrede i byggefagene er vokset fra 43.000 til 46.800.

Trods arbejdsløsheden i byerhvervene er der fortsat sket en betydelig afvandring fra landbruget. Således er antallet af medhjælpere i landbruget reduceret med 8000 eller 16 pct. fra sommeren 1967 til sommeren 1968. Den procentvise nedgang har kun i enkelte tidligere år været af samme størrelsesorden. Og det skønnes, at nedgangen i antallet af selvstændige brug fra 1967 til 1968 har været af samme størrelsesorden som fra 1966 til 1967, hvor antallet af landbrugsbedrifter reduceredes med ca. 7000.

At tilbagegangen i landbrugets arbejdskraft er fortsat med usvækket styrke trods byerhvervenes højere ledighed, og at denne tilbagegang i højere og højere grad omfatter selvstændige landbrugere, illustrerer hvor stærkt det økonomiske pres for tilpasning er i landbruget, og de krav til øgede beskæftigelsesmuligheder, der stilles til byerhvervene.

Det må dog tages i betragtning, at nedgangen i antallet af selvstændige i landbruget næppe i samme omfang medfører et behov for nye arbejdspladser, som nedgangen i antallet af medhjælpere gør det. Aldersforskellen blandt de selvstændige er temmelig skæv og gennemsnitsalderen ret høj. Afgangen af selvstændige må derfor for en betydelig dels vedkommende antages at være naturlig på grund af alder og indebærer derfor ikke en forøgelse af udbuddet af arbejdskraft på andre områder.

Samtlige medhjælpere i landbruget (faste og løse) ved sommertællingerne

	Mænd	Kvinder	I alt	Årlig nedgang
1939	202.800	106.400	309.200	–
1950	149.600	64.600	214.200	6.900
1955	133.300	47.800	181.000	6.400
1956	125.800	45.500	171.300	9.800
1957	121.500	41.900	163.400	7.900
1958	119.700	38.000	158.500	4.900
1959	110.300	35.100	145.400	13.100
1960	98.500	29.800	128.300	17.100
1961	92.800	27.600	120.400	7.900
1961	92.800	27.600	120.400	7.900
1962	80.000	21.000	101.000	19.400
1963	70.100	16.600	86.700	14.300
1964	64.200	13.200	77.400	9.300
1965	55.000	9.900	64.900	12.500
1966	50.300	8.000	58.300	6.600
1967	45.400	6.700	52.100	6.200
1968	38.200	5.700	43.900	8.200

Antallet af beskæftigede arbejdere i industrien har i de senere år udvist en udpræget faldende tendens fra f. eks. 299.800 i 1966 til 286.400 i 1967 og 282.100 i juni 1968. Dette fald har i stort set lige omfang omfattet mand-

lig som kvindelig arbejdskraft. I første halvdel af 1968 synes det imidlertid, som om antallet af beskæftigede arbejdere i industrien har stabiliseret sig, ja endog vist svage tendenser til stigning. Således er det beskæftigede antal arbejdere vokset med 2–3 pct. fra januar 1968 til juni 1968. Dette er sådan set bemærkelsesværdigt, da der samtidig er sket en forøgelse af arbejdsløsheden. Af faktorer, der har gjort sig gældende, må nok især fremhæves de samvirkende virkninger af devalueringens konkurrenceforbedring og de gunstige internationale konjunkturer, som begge har influeret klart på industrieksporten. Endvidere må påpeges, at afvandringen fra landbruget, trods byerhvervenes arbejdsløshed, er fortsat med usvækket styrke. Endelig kan også visse demografiske forhold tænkes at have gjort sig gældende.

I forhold til juni 1967 er der imidlertid tale om et fald i antal beskæftigede arbejdere, nemlig fra 290.600 til 282.100. Antallet af mandlige arbejdere er faldet fra 207.000 til 201.600, medens antallet af kvindelige arbejdere er reduceret fra 83.600 til 80.500. Hvad angår antallet af beskæftigede funktionærer i industrien, udviser dette et moderat fald fra 95.600 i juni 1967 til 95.200 i juni 1968.

De modsatte tendenser i udviklingen af arbejdsløsheden og beskæftigelsen i den forløbne del af 1968 har givet anledning til en vis offentlig debat, hvor det bl. a. har været fremført, at arbejdsløshedsstatistikken var temmelig mangelfuld og i virkeligheden overdrev arbejdsløshedsproblemets størrelsesorden. Kritikken gik bl. a. ud på, at arbejdsløsheden for mange af de ledige var af meget kort varighed, at man i et vist omfang medregnede arbejdere, der var under omskoling eller anden form for uddannelse, at en del af de ledige blot var på vej fra et job til et andet etc. Kort sagt, at mange af de ledige i virkeligheden ikke var egentlig arbejdssøgende. Hertil er at sige, at kritikken i høj grad er berettiget, når man holder sig til præmissen om arbejdsløshedsstatistikkens mangelfuldhed, men at konklusionen med hensyn til overdimensionering af arbejdsløshedsproblemets størrelsesorden næppe har den samme gyldighed. Vurderingen af arbejdsløshedsstatistikkens tal sker jo i udpræget grad ved sammenligning mellem forskellige perioder, og da for det første de samme mangelfuldheder også har gjort sig gældende i tidligere perioder, og dernæst, at selv om der skulle være en vis trend i disse mangelfuldheder – f. eks. ved stigende mobilitet på arbejdsmarkedet og forøgelse af arbejdernes omskoling og efteruddannelse – så må denne systematiske forskydning i mangelfuldhedernes indflydelse på arbejdsløshedstallene fra f. eks. et år til det næste antages at være af en meget beskeden størrelsesorden, således at der ingen større urimelighed ligger i at sammenligne et års arbejdsløshed med arbejdsløsheden i de forudgående år og herudfra drage visse konklusioner.

Men dette hindrer som nævnt ikke, at kritikken af den nuværende arbejdsløsheds- og beskæftigelsesstatistiks kvalitet i høj grad er berettiget. Det

samlede antal beskæftigede i Danmark opgøres kun hvert femte år. Derudover foretages der løbende opgørelser inden for landbrug, industri og byggeri. Dvs. at inden for de erhverv, handel, servicefag, liberale erhverv etc., hvor den store forøgelse af beskæftigelsen sker i disse år, findes der ingen løbende beskæftigelsesstatistik. Dernæst synes det også rimeligt i arbejdsløshedsstatistikken i højere grad at få udskilt den del af de arbejdsløse, som ikke er egentlig arbejdssøgende. Specielt da såvel arbejdskraftens mobilitet som de forskellige former for efteruddannelse må antages at være af voksende omfang. Endelig kunne det måske også være rimeligt at forsøge at opstille en løbende statistik over antallet af ledige stillinger. Et svagt tilløb hertil har man i beregningen af det såkaldte konjunkturbarometer.

Hvad angår midlerne til bekæmpelse af arbejdsløsheden, er udtrykket »strukturpolitik« i sommerens løb blevet ført frem som et afgørende middel. Tankegangen er den, at arbejdsløsheden såvel faglig som især geografisk er meget ulige fordelt. En generel lempelse af den økonomiske politik, f. eks. via finanspolitikken, vil derfor kunne føre til overefterspørgsel og inflationstendenser inden for visse områder. Disse tendenser vil blive forstærket af, at en række lønrelationer traditionelt er ret faste, således at en lønstigning formentlig også i stort omfang vil brede sig til fag og geografiske områder, hvor der i forvejen er en betydelig arbejdsløshed.

Som alternativ hertil er strukturpolitikken baseret på selektive indgreb på de steder, hvor den betydelige arbejdsløshed findes. Dette kan f. eks. ske via egnsudviklingsloven og ved geografiske differentierede afskrivningsregler. Herved skulle det være muligt at reducere arbejdsløsheden, uden at der samtidig sker nogen væsentlig efterspørgselsstigning der, hvor arbejdskraften i forvejen er knap. Ses der bort fra de praktiske vanskeligheder ved politikkens udformning, herunder bl. a. hvordan man helt vil undgå, at efterspørgslen også stiger i visse sektorer, hvor arbejdskraften i forvejen udgør en flaskehals, bliver det afgørende spørgsmål, hvordan strukturpolitikken på længere sigt vil påvirke faktorallokeringen og den økonomiske vækst.

Umiddelbart sker der det, at man støtter »ineffektive« virksomheder og derved hindrer produktionsfaktorerne i at »vandre« til mere effektive virksomheder og anvendelser. Dvs. at resultatet skulle blive opretholdelse af en økonomisk uhensigtsmæssig faktorallokering og en ringere økonomisk vækst.

Modargumenterne herimod er bl. a., at de i praksis temmelig faste lønrelationer hindrer, at knaphedslønstigninger på nogen særlig effektiv måde forbedrer arbejdskraftens allokering. I stedet giver de stødet til mere generelle lønstigninger. Dernæst kan anføres, at der i forbindelse med de erhvervsmæssige investeringer opstår forskellige andre investeringer og omkostninger i øvrigt, som ikke afholdes af virksomhederne selv. Når arbejdskraften bevæger sig geografisk, skal der foretages betydelige investeringer i boliger, skoler etc. Og en af årsagerne til, at en række industrier ikke er

tilstrækkelig effektive i visse områder, eller til at der ikke opstår nye industrier i disse områder, kan tænkes at være mangel på samfundsmæssige investeringer.

Afvejningen af alle de faktorer, der øver indflydelse på den økonomisk optimale faktorallokering, er yderst vanskelig. Her skal blot anføres, at under visse omstændigheder kan egnsudvikling og samfundsmæssige investeringer i »underudviklede områder« godt tænkes at være foreneligt med en samfundsøkonomisk optimal anvendelse af produktionsressourcerne, ligesom direkte støtte til en erhvervsvirksomhed kan give stødet til en produktion, der på længere sigt er rentabel, og som samfundsmæssigt sker til lavere omkostninger, end hvis arbejdskraften i stedet skulle være flyttet til et andet område. Specielt hvis alternativet er, at den pågældende arbejdskraft ellers ville være uden beskæftigelsesmuligheder, er der – arbejdskraftens ringe mobilitet taget i betragtning – næppe større rimelighed i udelukkende at handle ud fra det liberalistiske dogme om kræfternes frie spil og velsignelserne heraf.

I forbindelse med diskussionen af arbejdsløshed og beskæftigelse skal til sidst trækkes to forhold frem, hvoraf det første er et i allerhøjeste grad reelt problem, medens det andet er udtryk for en værdimæssig anskuelse.

Det reelle problem vedrører produktionsfaktorernes mobilitet. Hvis man sondrer mellem to produktionsfaktorer, arbejdskraft og realkapital, sker der ved strukturpolitik det, at på selektiv vis fremmes tendensen til tilførsel af realkapital til de geografiske og faglige områder, hvor den ledige arbejdskraft findes. Alternativet er, at det i højere grad er arbejdskraften, der bevæger sig fagligt og geografisk til de virksomheder, der mangler arbejdskraft. Det er især den geografiske fordeling af arbejdsløsheden, der er meget ulige, og derfor først og fremmest den geografiske mobilitet, der må forøges. Og her stiller det sig således, at den antageligt største hindring for den geografiske mobilitet slet ikke hører under arbejdsministeriet, men vedrører et ganske andet ministerium, nemlig boligministeriet. Mere konkret vil det formodentligt største bidrag, der kan ydes til forøgelse af den geografiske mobilitet, være gennemførelsen af en eller anden form for huslejeudligning og ophævelse af huslejerestriktionerne, således at arbejdere, der bevæger sig geografisk, ikke samtidig lider et stort økonomisk tab ved at opgive deres velerhvervede rettigheder i form af lav husleje på fraflytningsstedet og i stedet kommer til at betale en høj husleje i nybyggeriet på tilflytningsstedet. Den økonomiske fordel, de skal opgive, har oven i købet den behagelige egenskab at være skattefri.

Det andet forhold er værdimæssigt og vedrører indkomstfordelingen. Når det er almindeligt anerkendt, at man – i hvert fald på kort sigt – anvender arbejdsløsheden som et politisk-økonomisk middel, er der så nogen rimelig grund til, at de arbejdsløse mere end nogen anden gruppe skal bære om-

kostningerne ved anvendelsen af dette middel? Sagt med andre ord, hvis man forbedrer arbejdsløshedsstatistikken og gennemfører en effektiv arbejdsanvisning, er der så noget i vejen for, at man yder de arbejdsløse fuld erstatning for mistet arbejdsfortjeneste? Samtidig med at arbejdsløshed accepteres som et økonomisk-politisk middel, er det jo også accepteret, at det offentlige skal sørge for, at der er beskæftigelse til alle, der er villige til at arbejde ved det gældende lønniveau. Fuld erstatning for tabt arbejdsfortjeneste under arbejdsløshed vil også være en forbedring af de såkaldte automatiske stabilisatorer i statsbudgettet. Endelig bevirker det ikke at kunne finde anvendelse for sin arbejdskraft vel ud over det økonomiske tab også et betydeligt tab i ikke-økonomiske værdier.

Produktion og efterspørgsel

I Det økonomiske Råd's formandsskabs redegørelse til regeringen om »Dansk økonomi i efteråret 1968« er der foretaget et skøn over udviklingen i efterspørgsel og produktion i 1968 i forhold til 1967. I denne vurdering er søgt foretaget en opspaltning af ændringerne i mængdemæssige og prismæssige komponenter. De mest fremtrædende træk i udviklingen er den forventede reale nedgang i såvel det private forbrug som de private investeringer fra 1967 til 1968 samt den i forhold til de senere år såre beskedne vækst i det reale bruttonationalprodukt.

	Real stigning			Prisstigning		
	fra 1965 til 1966	fra 1966 til 1967	fra 1967 til 1968 Skøn	fra 1965 til 1966	fra 1966 til 1967	fra 1967 til 1968 Skøn
	procentvis ændring			procentvis ændring		
Privat forbrug	2,9	3,4	÷ 1–0	7,1	6,4	8–8½
Private faste invest. ..	3,4	6,5	÷ 3½–÷ 4½	4,6	2,1	4½–5
Lager- og besætnings-forskydninger	–	–	–	–	–	–
Offentligt forbrug og off. investeringer ..	5,3	6,9	6½–7½	8,3	5,8	7–8
Samlet indenlandsk efterspørgsel	3,1	3,9	0	6,9	6,2	7–7½
Eksport af varer og tjenester	3,7	5,6	9½–10½	3,2	÷ 1,2	2½–3
Samlet efterspørgsel ..	3,3	4,4	1½–2½	6,0	4,4	6–7
Import af varer og tjenester	5,5	6,6	2–3	1,3	0,8	6½–7½
Bruttonationalprodukt	2,3	3,4	1½–2	7,8	5,9	6–6½
Afgifter – subsidier ...	2,9	2,3	0	12,1	9,4	ca. 25
Bruttofaktorindkomst .	2,3	3,5	1½–2	7,2	5,5	3½–4½

For det private forbrugs vedkommende antages faldet dog at blive meget beskedent, således at udviklingen her stort set svarer til den økonomiske årsoversigts prognose om uændret privat forbrug i forhold til 1967. Forbruget har dog udviklet sig ret uregelmæssigt i de to år, der danner grundlaget for sammenligningen. Dette spores bl. a. i detailomsætningsindekset. Forklaringen herpå er vel især merværdiafgiftens indførelse i juli 1967 og samme afgifts forhøjelse i april 1968, som begge har givet anledning til hamstringskøb med efterfølgende forbrugsnedgang. Hovedårsagen til faldet i det private forbrug er den stramme finanspolitik, dels i form af merværdiafgiften og dennes forhøjelse og dels i form af den forøgede indkomstbeskatning.

Detailomsætningsindekset

	jan.–febr.	marts–april	maj–juni	juli–aug.	sept.–okt.	nov.–dec.	1. halvår
			1961 = 100				
1967	147	157	189	160	166	201	164
1968	163	175	181	187			173

For de private investeringers vedkommende ventes et ret betydeligt fald fra 1967 til 1968. For de erhvervsmæssige investeringers vedkommende har stigningen i de senere år været ringe, og denne stigning forventes nu afløst af et direkte fald. Hvis man specielt betragter erhvervsbyggeriet, så er det påbegyndt areal i hele landet, her faldet fra 1,6 mill. m² i første halvår 1967 til 1,0 mill. m² i første halvår 1968 eller med næsten 40 pct. Det fuldførte byggeri er i samme periode faldet med næsten 25 pct.

Også for andre former for byggeri har der været tale om fald. Hvis man stadig betragter tallene for byggevirksomheder i hele landet, så er det samlede påbegyndte etageareal faldet fra 4,7 mill. m² i første halvår 1967 til 3,7 mill. m² i første halvår 1968, dvs. med ca. 20 pct. Mest udtalt har faldet været for erhvervsbyggeriet, hvor det som nævnt var næsten 40 pct. For boligbyggeriets vedkommende har faldet været på 12 pct. fra 2,6 mill. m² til 2,3 mill. m². Målt i antal påbegyndte lejligheder har faldet været lidt mindre, nemlig fra 22.295 lejligheder til 20.027 lejligheder eller godt 10 pct. Der er dog her sket en vis ændring i sammensætningen, idet det påbegyndte antal lejligheder i én- og tofamilieshuse er faldet med ca. 25 pct. fra 14.799 til 11.103.

Udviklingen i nybyggeriet illustrerer således ret klart den svagere investeringstilbøjelighed. Faldet i de samlede byggeinvesteringer skal dog bl. a. ses på baggrund af, at disse har været meget kraftigt voksende i de senere år. Således steg nybyggeriet i faste priser fra 1962 til 1967 med godt 46 pct., medens stigningen i den samlede danske produktion i samme periode kun androg henimod 21 pct.

Byggevirksomheden i hele landet 1. halvår 1968

	1. halvår 1968	1. halvår 1967	1. halvår 1968 i pct. af 1. halvår 1967
	1000 m²		pct.
Påbegyndt etageareal	3722,6	4708,3	79,1
heraf:			
beboelsesejendomme	2283,0	2595,6	88,0
erhvervsejendomme	1007,5	1637,1	61,5
ikke-erhvervsejendomme	432,1	475,6	90,9
Fuldført etageareal	3771,6	4108,6	91,8
heraf:			
beboelsesejendomme	2291,9	2358,6	97,2
erhvervsejendomme	1103,7	1447,0	76,3
ikke-erhvervsejendomme	376,0	303,0	124,1
Etageareal under opførelse ...	10275,0	10349,0	99,3
heraf:			
beboelsesejendomme	5968,8	6004,2	99,4
erhvervsejendomme	2259,2	2612,2	86,5
ikke-erhvervsejendomme	2047,7	1732,6	118,2
		Antal lejligheder	
Påbegyndte antal lejligheder..	20027	22295	89,8
Fuldførte antal lejligheder ...	20747	21624	95,9
Antal lejligheder under opf....	57156	57365	99,6

Foreløbig opgørelse

Det registrerede fald i de private investeringer og her især byggeinvesteringerne kan synes besynderligt i en periode, hvor der er sket et betydeligt rentefald, hvor kreditrationeringen på realkreditmarkedet er blevet næsten totalt ophævet, hvor pengeinstitutternes deponeringssats er nedsat fra 20 pct. til 10 pct. for den indlånsstigning, der finder sted efter den 1. august 1968, og hvor de samme pengeinstitutters likviditet er overmåde rigelig.

En del af forklaringen ligger måske bl. a. i de time-lags, der altid er forbundne med politisk-økonomiske indgreb. Først går der en vis tid, inden man ved hjælp af de forskellige former for statistik får information om udviklingens retning. Dernæst må der stilles en »diagnose«, og der må træffes beslutning om arten og sammensætningen af de indgreb, der skal foretages. Denne sidste fase forlænges ikke sjældent ganske betydeligt på grund af den politiske beslutnings natur og de deri involverede interessekonflikter. Endelig går der så et yderligere tidsrum mellem indgrebenes effektuering, og indtil deres virkninger begynder at gøre sig gældende, og et endnu længere tidsrum indtil virkningerne bliver registreret i den officielle statistik. Dvs. at et indgreb faktisk altid vil ske på for sent et tidspunkt i forhold til det problem, det har til opgave at løse.

For pengepolitikken gælder det, at den er særlig længe om at vise sine

virkninger. I almindelighed gælder det vel, at rentens indflydelse på investeringsbeslutninger ikke er så stor som ofte antaget. Størst skulle indflydelsen være for byggeinvesteringerne og her især for boligbyggeriet, hvor der er meget få andre produktionsfaktorer involveret. Men for boligbyggeriets vedkommende er rentens indflydelse stærkt reduceret på grund af den omfattende regulering og subsidiering, der finder sted på boligmarkedet. Og for de erhvervsmæssige investeringer gælder det generelt, at de i høj grad er bestemt af rentabilitetsudsigterne. Da der i forvejen er en betydelig ledig kapacitet i industrien, og udviklingen i det private forbrug er stagnerende, er det derfor ikke at forvente, at erhvervsinvesteringerne vil være særlig følsomme over for en lempeligere pengepolitik. Erhvervsinvesteringen afhænger jo ikke alene af renteomkostningerne, men også af afsætningsmulighederne, og her har den forøgede eksportafsætning ikke været en tilstrækkelig stimulans.

Dertil kommer, at erhvervsinvesteringerne ofte af virksomhederne er planlagt et godt stykke tid ud i fremtiden, således at ændringer i renteomkostningerne først vil påvirke investeringsomfanget efter denne planlægningsperiode. Dvs. at selv om investeringsaktiviteten på kort sigt er faldende, kan der udmærket på længere sigt ske en forøgelse af byggeriet og de erhvervsmæssige investeringer i øvrigt. En tilsvarende retarderende virkning på investeringsaktiviteten opstår, hvis der trods den lempeligere pengepolitik er udbredte forventninger om et yderligere rentefald, hvilket muligvis – og i så fald velbegrundet – har været tilfældet i årets første halvdel.

I øvrigt er relationen mellem årsag og virkning vel ikke helt entydig i forholdet mellem pengepolitikken og investeringsaktiviteten. Der er jo ikke noget overraskende i, at der i en periode, hvor den økonomiske vækst er aftagende, investeringerne faldende, prisstigningstakten stærkt reduceret og det private forbrug stagnerende, sker et betydeligt rentefald, og at det bliver muligt at ophæve kreditrationeringen på realkreditmarkedet og lempe den for pengeinstitutterne.

Både af hensyn til beskæftigelsen og til den økonomiske vækst må det være afgørende, at faldet i investeringsaktiviteten afløses af fornyet fremgang. Da udsigterne for efterspørgslen efter eksportvarer stiller sig ringere end antaget tidligere på året, og da pengepolitikken dels er tvivlsom og dels er langsom i sine virkninger, må det være afgørende, at der skabes forudsætninger og sikkerhed for en tilstrækkelig stabilisering af omkostningsniveauet til, at det private forbrug og dermed den samlede efterspørgsel og investeringsaktiviteten vil kunne forøges.

Prisudviklingen og pristalsreguleringen

I forhold til udviklingen i de senere år er der i det sidste års tid sket en kendelig svækkelse af prisstigningstakten. Den kraftige stigning på 3 pct. i

Prisudviklingen januar 1968–juli 1968

	Råvareprisindeks	Engrosprisindeks for danske varer	Forbrugerprisindeks[1])	Reguleringspristal[1])
	Procentvis stigning			
jan. 1968–april 1968 ..	÷2,8	0,8	3,0	0,7
april 1968–juli 1968 ..	1,0	0,0	0,7	0,6

[1]) Eksklusiv boligudgift

forbrugerprisindekset fra januar 1968 til april 1968 skyldes hovedsagelig forhøjelse af merværdiafgiften fra 10 pct. til 12½ pct. den 1. april 1968.

En særlig stor interesse knytter sig til reguleringspristallets udvikling – ikke fordi det i sig selv er et vægtigere indicium for ændringer i prisniveauet end mange af de andre prisindeks. Hvad der er det mest relevante udtryk for prisniveauændringer afhænger ganske af den betragtede problemstillings art. Derimod påkalder reguleringspristallet sig særlig stor interesse, fordi en meget stor del af samfundets pengeindkomstmasse reguleres efter dette pristal, hvortil kommer, at væsentlige indirekte virkninger gør sig gældende for den del af pengeindkomsterne, som ikke direkte er reguleret af reguleringspristallet.

Bestemmelser om regulering af lønninger og andre former for indkomster ved ændringer i prisniveauet findes i en række forskellige lande. Men denne regulering har vistnok intetsteds været gennemført så systematisk og konsekvent som i Danmark.

Formålet med beregningen af reguleringspristallet er at fastsætte en indikator for ændringer i pengenes købeevne i det almindelige forbrug. Det sker ved, at man sammenvejer prisændringerne for de varer og tjenesteydelser, der indgår i dette forbrug. Som grundlag for beregningerne anvendes forbrugssammensætninger i lønmodtagerhusstande som udtryk for det almindelige forbrug. Dette grundlag revideres med ca. 3 års mellemrum ved nye forbrugsundersøgelser.

I 1963 skete den afgørende ændring af beregningsmetoden, at de priser, der indgår i beregningen, så vidt muligt skal være rensede for afgifter og subsidier. Og samtidig blev også personlige skatter og kontingenter taget ud af pristallet. Formålet med disse ændringer var først og fremmest at undgå, at lønmodtagere og andre med pristalsregulerede indkomster får kompensation for skatteforhøjelser, der er motiveret med rent finanspolitiske formål – altså at undgå en tendens til, at skatter, der har til formål at begrænse efterspørgslen, via pristalsautomatikken udmøntes i højere indkomster og et højere pris- og omkostningsniveau. Herved opnås en øget finanspolitisk bevægelsesfrihed, idet man i de finanspolitiske beslutninger fritages for hensynet til skatte- og afgiftsændringers indflydelse på pristallet. Ændringen kan derfor synes velbegrundet.

Fjernelsen af skatter og afgifter har dog også en anden konsekvens, nemlig at andre prisbevægelser nu slår tilsvarende stærkere igennem på pristallet, således at der kan forekomme afvigelser mellem den relative ændring i pengeværdien, der konstateres i reguleringspristallet, og den rent faktiske ændring i pengenes købeevne i det samlede almindelige forbrug, såvel privat som kollektivt.

Såfremt prisudviklingen for de varer og tjenester, som reguleringspristallet ikke omfatter, forløber parallelt med prisudviklingen inden for det forbrugsområde, der dækkes af pristalsberegningen, vil en sådan afvigelse dog ikke opstå, og pristallet vil give et reelt udtryk for de faktisk stedfundne ændringer i pengenes købekraft.

Men hvis de skattefinansierede ydelser og andre ydelser, der ikke er medtaget i pristalsberegningen, stiger relativt mere i pris end varerne i pristalsgrundlaget, vil pristallet give udtryk for en mindre nedgang i pengenes købeevne end den faktiske. Og omvendt vil pristallet vise for stor stigning, hvis de nævnte ydelser stiger mindre i pris end varerne i pristalsgrundlaget.

Dvs. at når der sker en betydelig prisstigning inden for et bestemt forbrugsområde, og dette område indgår med stor vægt i pristalsgrundlaget, vil den registrerede stigning i reguleringspristallet være større end svarende til det faktiske fald i pengenes købeevne. Denne problemstilling har især interesse med hensyn til boligudgifter og udgifter til fødevarer, der begge indgår med stor vægt i pristalsgrundlaget. Som følge af boligforliget sker der hvert år en forhøjelse af huslejen i den gamle boligmasse, og det er tidligere påpeget, at stigninger i boligudgiften har været en helt afgørende faktor i den stigning, der er sket i reguleringspristallet i løbet af det sidste års tid. For fødevarernes vedkommende er det først og fremmest hjemmemarkedsordningerne og ændringer af disse, der i denne forbindelse har interesse. Og det vil huskes, at et af de tilløb til stabilisering af prisniveauet, der var i foråret 1968, var et forsøg på at erstatte de høje forbrugerpriser på fødevarer med skattefinansierede subsidier. Resultatet blev i første omgang kun, at man ville undgå yderligere forhøjelser af hjemmemarkedspriserne.

Det afgørende er altså, at ved fuld regulering af indkomsterne vil disse ved huslejeforhøjelser og forhøjelse af hjemmemarkedspriserne stige mere end svarende til den udgiftsforhøjelse, der er årsag til indkomstreguleringen. Dette modvirkes dog af, at der efter de gældende regler i lovgivningen og i arbejdsmarkedets overenskomster ikke ydes fuld dækning for pristalsstigninger.

På den anden side er skatter og afgifter i de senere år steget stærkere end det almindelige prisniveau. Lønmodtagere og andre med pristalsregulerede indkomster får kun indkomstmæssig kompensation for den skattestigning, der svarer til stigningen i reguleringspristallet, og her er der oven i købet som nævnt kun tale om delvis dækning af pristalsstigningen. En del af skat-

testigningen er dog modsvaret af en forøgelse af de offentlige ydelser, således at der ikke ville have været noget grundlag for at yde indkomstmæssig kompensation for denne del af de øgede skatter. En anden del er gået til indkomstomfordeling (folkepension, arbejdsløshedsunderstøttelse o. lign.), og der er næppe særlig stærke argumenter for at hævde, at skatteforhøjelser med et fordelingspolitisk motiv skal kompenseres via pristallet. Endelig er en del af skatteforhøjelserne gennemført med et efterspørgselsbegrænsende sigte.

Selve pristalsreguleringen af lønmodtagernes indkomster skal ses i nær sammenhæng med de kollektive indkomster. Gennem pristalsreguleringen sikres lønmodtagerne delvis kompensation for den prisstigning, der måtte foregå i løbet af overenskomstperioden, således at ordningen bidrager til at opretholde ro på arbejdsmarkedet i overenskomstperioderne.

Det kan derfor ikke uden videre antages, at pristalsrguleringen medfører, at lønstigningerne bliver større, end det ellers ville have været tilfældet. En fjernelse af pristalsreguleringen vil sandsynligvis medføre en forkortelse af overenskomstperioderne. Man kan i denne forbindelse mindes den uro, der for en del år siden opstod på arbejdsmarkedet, da man prøvede at gennemføre treårige overenskomster i stedet for toårige. Uroen skyldtes bl. a., at pristalsreguleringen kun yder delvis kompensation for prisstigninger. På den anden side har man dog ingen sikkerhed for, at eksistensen af pristalsregulering formindsker de lønforhøjelser, der sker ved overenskomstfornyelser og lønglidning.

Hovedargumentet til forsvar for pristalsreguleringen er fordelingspolitisk, nemlig at opretholde lønmodtagernes realindkomst i perioder, hvor priser og avancerne stiger. Det er dog tvivlsomt, hvor stor vægt dette argument har. Dertil kommer, at i det omfang, pristalsreguleringen måtte bidrage til forøgelse af den samlede prisstigning, kan en af virkningerne blive ændringer i formuefordelingen, ændringer, som vel i det store og hele må antages at være til ugunst for lønmodtagerne. Denne virkning er især tænkelig ved prisstigninger, der er større end forventet, således at der ikke sker en neutralisering gennem et tilsvarende højere renteniveau.

En uheldig konsekvens af pristalsreguleringen er, at den kan bidrage til, at midlertidige og forbigående prisstigninger sætter deres spor i form af en varig forhøjelse af indkomst- og omkostningsniveauet.

En anden uheldig konsekvens er, at hvis et lands reale forbrugsmuligheder forringes på grund af stigninger i importpriserne, vil personer med pristalsregulerede indkomster få kompensation for den af de højere importpriser følgende nedgang i realindkomst, og pristalsreguleringen vil derfor vanskeliggøre en indskrænkning af det reale forbrug.

For langt de største grupper af dyrtidsregulerede indkomster sker reguleringen efter januar- og juli-pristallet, som er et gennemsnitligt udtryk for månedspristallet i den pågældende måned og de umiddelbart forudgående to måneder.

Reguleringspristallet

	Sammenvejnings-faktorer pr. okt. 1965	Indeks januar 1963 = 100		
		jan. 1968	april 1968	juli 1968
Fødevarer	28,57	126,1	127,5	128,2
Drikkevarer	4,63	120,8	121,6	123,0
Tobaksvarer	2,27	110,4	111,3	113,0
Beklædning	12,77	113,7	113,7	113,5
Personlig pleje	4,41	138,2	138,9	140,2
Vask, rengøring, hushjælp ..	3,34	139,2	142,5	156,0
Brændsel og belysning	5,30	127,2	125,7	125,4
Husholdningsredskaber m. v.	2,67	110,5	111,6	111,3
Indbo	4,18	115,4	115,4	116,3
Transport	7,57	124,1	126,0	126,7
Telefon, porto m. v.	1,45	158,6	159,1	159,3
Bøger, blade m. v.	2,24	147,8	152,3	156,1
Underholdning, ferie m. v.	8,12	145,1	145,8	148,8
Varer og tjenesteydelser i alt	87,52	125,7	126,7	127,6
Bolig	12,48	138,0	138,0	144,9
Vare og tjenesteydelser inkl. bolig, i alt	100,00	127,2	128,0	129,7

For juli er dette indkomstregulerende pristal opgjort til 129,7 (januar 1963 = 100), hvilket er en stigning på 1,7 points i forhold til reguleringspristallet i april.

Af stigningen fra april til juli skyldes mere end halvdelen (nemlig 0,9 points) en forøgelse af boligudgiften. Tidligere indregnedes boligposten kun i pristallet én gang om året, nemlig i januar-pristallet. Dette er imidlertid ændret, således at der nu også sker en indregning i juli-pristallet. Dvs. at de huslejeforhøjelser, der ifølge det såkaldte boligforlig sker pr. 1. april, allerede er med i månedsprisindekset for maj og derfor får fuld indflydelse på juli-pristallet. Der foretages dog ved huslejeberegningen fradrag af huslejetilskud (boligsikring), således at kun nettohuslejen får indflydelse på pristallet. Dvs. at de huslejeforhøjelser der sker, i deres indflydelse på pristallet modificeres af forhøjelse af boligsikringen. På den anden side bevirker boligsikringstilskuddenes afhængighed af husstandsindkomsten en tendens til, at tilskuddene bliver mindre som følge af den almindelige stigning i indkomstniveauet.

Ud over ændringer i boligposten har der kun været tale om meget beskedne ændringer i priserne for de grupper af varer, der indgår i pristalsbudgettet. Det er i øvrigt værd at påpege, at også de to dyrtidsportioner, der i sin tid blev udløst af januar-pristallet, i overvejende grad skyldtes en stigning i boligposten. Der har således været en relativt betydelig prisstabili-

tet for andre varer trods devalueringens prisforhøjende virkninger og det stigende lønniveau. Og de af huslejevurderingen bestemte huslejeforhøjelser har været en afgørende drivkraft med hensyn til de dyrtidsportioner, der trods denne prisstabilitet alligevel er blevet udløst.

Månedsprisindekset for juli 1968 – der indgår i beregningen af reguleringspristallet for juli – er ligeledes beregnet til 129,7. Dette er et fald på 0,2 points i sammenligning med månedsprisindekset for juni 1968. Det er første gang i ca. 5 år, at et fald i prisindekset er sket. Faldet i månedsprisindekset skyldes i overvejende grad et fald i fødevarepriserne.

Stigningen på 1,7 points i reguleringspristallet for juli bevirker udløsningen af én dyrtidsportion. For arbejdere under arbejdsmarkedets kollektive overenskomster forhøjes timelønnen fra den 1. september med 20 øre. For tjenestemænd forhøjes lønnen pr. 1. oktober med ca. 2,3 pct.

N. C. N.
20. 10. 1968

POLITISK KRONIK

UDLANDET

Juli 1968

1. – Fællesmarkedet bliver toldunion.

Traktat om ikke-spredning af kernevåben undertegnes samtidig i London, Moskva og Washington. Traktaten står åben for alle andre stater og træder i kraft, når 40 stater har underskrevet. Den underskrives straks af 20 stater, deriblandt de 5 nordiske lande. Præsident Johnson meddeler, at der er opnået enighed med Sovjetunionen om at drøfte begrænsning af offensive kernevåben og antiballistiske missiler. Sovjetunionen har til alle andre lande sendt en opfordring til forhandlinger i Genève om en lang række spørgsmål fra forbud om kernevåben til fredelig udnyttelse af havbunden. Der foreslås også forbud mod underjordiske kernevåbenforsøg. – 5. Forbundskansler Kiesinger udtaler, at det kommunistiske pres på adgangsvejene til Berlin (se 13/4) vil spille en betydelig rolle ved afgørelsen af, om Vesttyskland skal underskrive ikke-spredningstraktaten.

Den israelske arbejdsminister Yigal Allon udnævnes til viceministerpræsident og chef for et nyt ministerium, der skal tage sig af opsugningen af immigranter. Arbejdsministeriet overtages af Joseph Almogi, et ledende medlem af general Dayans Rafi-parti indtil sammenslutningen med Israels forenede arbejderparti (se 21/1). – 26. fratræder Pinhas Sapir som finansminister for at blive generalsekretær i Israels forenede arbejderparti efter fhv. udenrigsminister Golda Meir. Handelsminister Zew Sharef overtager også finansministeriet.

2. – Storbritannien og Tanzania genoptager de diplomatiske forbindelser, der blev afbrudt af præsident Nyerere i 1966, fordi den britiske regering nægtede at efterkomme Organisationen for Afrikas Enheds ultimative krav med hensyn til Rhodesia; 8 andre afrikanske stater, der samtidig afbrød forbindelsen med Storbritannien, har allerede genoptaget den.

4. – Stridigheder inden for det herskende parti i Rhodesia om afrikanernes repræsentation i en ny forfatning resulterer i, at indenrigsminister William Harper, en af partiets stiftere, træder tilbage efter anmodning af premierminister Ian Smith. Harper tilhører ligesom udenrigs- og forsvarsminister Lord Graham den rhodesiske fronts højre fløj. 5/7 meddeles, at Harper har nedlagt sit mandat i den lovgivende forsamling og udmeldt sig af den rhodesiske front. – 17. I Salisbury offentliggøres den rhodesiske fronts forslag til en ny republikansk forfatning, der er godkendt af partiets forretningsudvalg og nu fremlægges til drøftelse i partiet, inden det forelægges for partikongressen.

7. – Efter delvis fornyelse af det japanske overhus, af hvis 250 medlemmer halvdelen er på valg hvert 3. år, er partistillingen følgende: liberale demokrater 137, Japans socialistiske parti 65, Komeito (et parti med tilknytning til den buddhistiske sekt Soka Gakkai) 24, demokratiske socialister 10, kommunister 7 og uafhængige 7. De liberale demokrater har 2 mandater færre end før valget, socialisterne 8 færre. Valgresultatet har udenrigspolitisk

betydning, idet den amerikansk-japanske sikkerhedstraktat af 1960 udløber i 1970, og de liberale demokrater har erklæret sig for automatisk fornyelse af traktaten, hvilket socialisterne går stærkt imod.

10. – Premierminister Georges Pompidou indgiver den franske regerings afskedsbegæring til præsident de Gaulle, der opfordrer finans- og økonomiminister Maurice Couve de Murville til at danne ny regering. I et brev til Pompidou udtaler de Gaulle håbet om, at Pompidou vil holde sig rede til en hvilken som helst opgave, der måtte blive ham betroet af nationen. Det vækker bitterhed i den gaullistiske gruppe i nationalforsamlingen, at Pompidou ikke på ny bliver udpeget til premierminister. – 12. Couve de Murville danner regering, i hvilken en række af de vigtigste ministre beklæder de samme poster som i Pompidous sidste ministerium (se 3/5): kulturminister André Malraux, socialminister Maurice Schuman, justitsminister René Capitant, udenrigsminister Michel Debré, indenrigsminister Raymond Marcellin, forsvarsminister Pierre Messmer. Af ministre i Pompidous regering, der fortsætter i den nye regering, men med andre porteføljer, kan nævnes den hidtidige undervisningsminister François Ortoli, der bliver finans- og økonomiminister, og den hidtidige landbrugsminister Edgar Faure, der bliver undervisningsminister. To ministre, der gled ud ved regeringsomdannelsen 31. maj, bliver på ny ministre: Roger Frey, der får relationerne til parlamentet som ressort, og Jean-Marcel Jeanneney, der bliver minister uden portefølje. Murvilles regering består af 19 ministre og 12 statssekretærer mod 23 ministre og 6 statssekretærer i Pompidous sidste regering. 30 af regeringens 31 medlemmer er medlemmer af nationalforsamlingen (26 gaullister og 4 uafhængige republikanere), kun Malraux er ikke medlem af nationalforsamlingen. – 17. I Couve de Murvilles programerklæring i nationalforsamlingen nævnes blandt regeringens vigtigste opgaver en universitetsreform og indførelse af medbestemmelsesret (participation) på arbejdspladserne. – Efter at gaullisterne ved valget har opnået absolut flertal i nationalforsamlingen, har de valgt en gaullist til formand for finansudvalget i stedet for lederen af de uafhængige republikanere, Valery Giscard d'Estaing.

Spaniens permanente repræsentant ved FN meddeler afkoloniseringsudvalget, at Spansk Guinea vil opnå uafhængighed 12/10 efter folkeafstemning om en forfatning 11/8 og valg i anden halvdel af september. – 24. Den spanske nationalforsamling (Cortes) godkender forfatningsudkastet; 14 stemmer imod, deriblandt repræsentanten for Fernando Poo.

11. – Pravda retter et voldsomt angreb på de voksende kontrarevolutionære og antisocialistiske kræfter i Czekoslovakiet og drager sammenligning med situationen i Ungarn i 1956. Skive for Pravdas angreb er især manifestet »2000 ord« (offentliggjort i 4 czekoslovakiske aviser 27/6 og tiltrådt af 70 skribenter, videnskabsmænd og andre), som kræver fremskyndelse af demokratiseringsprocessen og kritiserer forholdene som de var indtil januar. – 12. I Moskva udsendes officiel meddelelse om afslutningen af Warszawapagtmanøvrerne i Czekoslovakiet og tilstødende områder, men sovjetiske militære enheder forbliver i Czekoslovakiet til efter mødet i Bratislava (se 1/8). – 14.–15. Regerings- og partiledere fra Sovjetunionen, Polen, Ungarn, Bulgarien og Østtyskland holder møde i Warszawa. Czekoslovakiet har afslået indbydelse til at deltage med den begrundelse, at det foretrækker bilaterale drøftelser. Mødedeltagerne giver over for det czekoslovakiske kommunistpartis centralkomité udtryk for dyb bekymring over udviklingen i Czekoslovakiet. – 15. Rumæniens statschef og partileder Ceausescu giver udtryk for tillid til den czekoslovakiske partiledelse, og Jugoslaviens udenrigsminister tilsiger Czekoslovakiet Jugoslaviens fulde støtte. – 16. Forsvarminister Martin Dzur gør sig i en artikel i Rude Pravo til talsmand for en revision af Warszawapagten, idet han i lighed med, hvad lederen af sikkerhedsafdelingen i central-

komiteen, generalløjtnant Vaclav Prchlik, tidligere har gjort, kritiserer, at de ikke-sovjetiske officerer i den fælles overkommando ingen beføjelser har til at træffe beslutninger. – 18. Det czekoslovakiske kommunistpartis centralkomités præsidium besvarer punkt for punkt kritikken fra deltagerne i Warszawamødet. Partiets førstesekretær Alexander Dubcek erklærer, at Czekoslovakiet vil forblive loyal over for Warszawapagten, og at der ikke er fare for, at kommunistpartiet vil miste sin ledende stilling i Czekoslovakiet. Han understreger, at demokratiseringsprocessen vil blive fortsat, og at en tilbagevenden til forholdene før januar ikke vil blive tilladt. – Pravda melder om fund af amerikanske våben i den nordvestlige del af Bøhmen. Meddelelsen bekræftes 19/7 af det czekoslovakiske forsvarsministerium. – 18.–20. Formanden for det franske kommunistparti Waldeck Rochet aflægger besøg i Praha. – 19. Det meddeles i Moskva, at det russiske kommunistpartis politbureau har foreslået et møde med det czekoslovakiske partipræsidium på russisk territorium. – 21. Præsident Svoboda bekræfter Czekoslovakiets loyalitet over for Warszawapagten. – 22. Tass meddeler, at de bilaterale samtaler med de czekoslovakiske partiledere vil finde sted i Czekoslovakiet. Izvestia melder om sovjetiske militærmanøvrer ved Sovjetunionens vestgrænser. – 25. Det kommunistiske partipræsidium meddeler, at sikkerhedsafdelingen i centralkomiteen er opløst, og at lederen, generalløjtnant Vaclav Prchlik er genindtrådt i aktiv militærtjeneste. – 26. I et særnummer af forfatterforeningens blad offentliggøres en opfordring til partipræsidiet om at stå fast på liberaliseringsprogrammet. Opfordringen underskrives af titusinder af Prahas indbyggere. – 29. Samtalerne meller det russiske politbureau og det czekoslovakiske partipræsidium begynder i Cierna nad Tisou. – Der meldes om omfattende sovjetiske militærmanøvrer ved grænsen mod Czekoslovakiet.

17. – I Irak styrter en officersgruppe ved et ublodigt kup præsident Abdul Rahman Aref og ministerpræsident, generalløjtnant Taher Yahya og hans regering. Aref føres til lufthavnen og flyver til London. Et revolutionsråd bestående af 3 generaler og 4 oberster tager magten og vælger rådets formand, generalmajor Ahmed Hassan al Bakr til præsident. Taher Yahya og en række officirer og politikere – Nasseriter og medlemmer af Baathpartiets venstre fløj – arresteres. – 19. Oberst Abdul Razak al Nayef, lederen af kuppet, danner regering, bestående af konservative nationalister og medlemmer af Baaths højre fløj. – 23. Revolutionsrådet meddeler, at der vil blive dannet et nationalråd sammensat af revolutionsrådets medlemmer og en række andre militære og civile personer. – 24. Ministerpræsident Nayef lover frie valg og tilbagevenden til parlamentarisk styre; politiske partier vil dog ikke blive tilladt foreløbig. – 30. Uenighed mellem de konservative nationalister, hvis stilling er svækket ved, at forsvarsminister general Daoud opholder sig i Jordan for at inspicere de irakiske styrker, og Baath kulminerer i en ny omvæltning. Ministerpræsident Nayef sendes med et militærfly til Marokko, et andet militærfly henter general Daoud i Amman og flyver ham til Rom. Præsident Bakr meddeler over radioen, at han har afskediget regeringen og taget kommandoen over de væbnede styrker; han fremsætter et voldsomt angreb på Nayef og Daoud. – 31. Bakr danner selv regering. De fleste af nøglestillingerne i ministeriet besættes med Baathister; 12 medlemmer af Nayefs regering fortsætter.

I Dahomey indsættes dr. Emile Derlin Zinsou (se 17/12-1967) som præsident, og ved en folkeafstemning 28/7 får han godt 76 pct. af de afgivne stemmer. Henved 73 pct. af de stemmeberettigede deltager i afstemningen. Den revolutionære militærkomité opløses 31/7, og Zinsou danner regering, i hvilken han selv overtager indenrigs- og forsvarsministerierne.

20. – Philippinerne beslutter at hjemkalde sin ambassadør i Malaysia og hele hans stab med undtagelse af én på grund af, at

Malaysia har afvist Philippinernes krav på Sabah.

21. – Bolivias indenrigsminister Antonio Arguedas, der har sendt en kopi af guerillalederen Erneste (Che) Guevara's dagbog til Cuba (se 10/10 1967), flygter til Chile. Offentliggørelsen af Guevara's dagbog, der befinder sig i den bolivianske hærs varetægt, har vakt stort røre i Bolivia, og efter Aguerdas' flugt kommer det til uroligheder i La Paz. – 22. Præsident René Barrientos Ortuño indfører undtagelsestilstand. – 25. Bolivias regering træder tilbage. – 27. Præsident Barrientos danner ny regering bestående næsten udelukkende af militære og med general Samuel Alcoreza som udenrigsminister.

24. – Det engelske arbejderpartis forretningsudvalg vælger vicegeneralsekretær i transportarbejdernes og arbejdsmændenes fagforbund Harry Nicholas til partiets generalsekretær efter Sir Leonard Williams, der er udnævnt til generalguvernør i Mauritius. Nicholas får 14 stemmer mod 12 på boligminister Anthony Greenwood.

26. – Senator Edward Kennedy erklærer, at han ikke vil modtage nominering som demokratisk vicepræsidentkandidat.

August 1968

1. – Mødet i Cierna nad Tisou (se 11/7) slutter efter 4 dages forhandlinger. I et kommuniqué meddeles bl. a., at de czekoslovakiske ledere 3/8 skal mødes med underskriverne af brevet fra Warszawakonferencen. – Ved demonstrationer i Praha og andre byer kræver folk at få sandheden at vide. – 2. Førstesekretær Alexander Dubcek taler i radio og TV om resultatet af mødet i Cierna og forsikrer, at den vej, man slog ind på i januar, fortsat vil blive fulgt. Han bekræfter venskabet med Sovjetunionen og Czekoslovakiets tilhørsforhold til det socialistiske fællesskab og afviser, at Czekoslovakiets suverænitet skulle være truet. – 3. Fra mødet i Bratislava udsendes et kommuniqué, der dvæler ved nødvendigheden af at forsvare og konsolidere den internationale kommunistiske bevægelse og henviser til amerikansk aggression og vesttysk revanchisme. Dubcek udtaler: vi opnåede, hvad vi havde lovet, og vi gjorde et godt job, og nationalforsamlingens præsident Josef Smrkovsky siger, at alt er endt godt. Forsvarsministeriet meddeler, at de sidste sovjettropper har forladt landet; men manøvrerne ved Czekoslovakiets grænser fortsætter. – 4. Dubcek erklærer i radio og TV, at der ingen hemmelige aftaler er indgået i Cierna eller Bratislava. – 9.–11. Præsident Tito aflægger officielt besøg i Praha. I et kommuniqué ved besøgets afslutning hedder det, at ethvert land har ret til selv at vælge sin vej til socialismen, og ved afrejsen udtaler præsident Tito, at han var kommet til Czekoslovakiet for at vise, at Jugoslavien står ved Czekoslovakiets side; enhver indblanding udefra i et socialistisk lands indre anliggender er utilladelig og skadelig for socialismens sag. – 12.–13. Den østtyske statschef og partileder Walter Ulbricht har samtaler med førstesekretær Dubcek i Karlovy Vary. Ifølge et kommuniqué er hovedemnet det tyske spørgsmål. – 15. Rumæniens præsident Ceausescu ankommer til Praha på et 2 dages officielt besøg bl. a. for at undertegne en ny venskabstraktat med Czekoslovakiet. – 16. I en artikel i Pravda kritiseres dele af den czekoslovakiske presse for at gå imod ånden i Bratislavasamtalerne og endog angribe selve Bratislavaerklæringen; det er Czekoslovakiets sag at opretholde elementær orden, men den slags kan ikke passere ubemærket. Førstesekretær Dubcek udtaler, at orden er en nødvendig forudsætning for handlefrihed i demokratiseringsprocessen. – 19. Pravda angriber for første gang siden Cierna- og Bratislavamøderne direkte ledende czekoslovakiske kommunister for at tolerere antisocialistisk

virksomhed. – 21. Stærke sovjetiske styrker og militære enheder fra Polen, Ungarn, Bulgarien og Østtyskland invaderer Czekoslovakiet og besætter landet i løbet af få timer uden organiseret militær modstand. Tass udsender en erklæring, hvori det hedder, at okkupationen er sket for at komme en fra udlandet støttet kontrarevolution i forkøbet, og at interventionen er sket efter anmodning om hjælp fra kredse inden for den czekoslovakiske centralkomité, regeringen og nationalforsamlingen. Den czekoslovakiske regering kræver i en note til de 5 Warszawapagtregeringer okkupationens øjeblikkelige ophør. Ceteka meddeler, at bl. a. nationalforsamlingens formand Josef Smrkovsky, Dubcek, Franticek Kriegel og Josef Spacek, alle medlemmer af partipræsidiet, holdes som fanger i centralkomiteens bygning. Der demonstreres i gaderne mod besættelsestropperne. – 22. Demonstrationerne fortsætter. Sovjetisk forbud mod offentlige forsamlinger ignoreres. Hemmelige radiostationer er i livlig virksomhed. 1000 deltagere mødes hemmeligt i en fabrik til en ekstraordinær partikongres, som skulle have fundet sted 9/9. På kongressen vælges nyt præsidium. – 23. Præsident Svoboda flyver til Moskva for, som han siger ved afrejsen, at prøve at finde en ærefuld og værdig vej ud af den nuværende situation. Han modtages i Moskva med fuld æresbevisning; til stede er præsident Podgorny, misterpræsident Kosygin og generalsekretær Bresnjev. Svoboda ledsages af forsvarsminister Martin Dzur, viceministerpræsident Gustav Husak, justitsminister Bohuslav Kucera samt de slovakiske partiledere Vasil Bilak og Alois Indra. – 24. I et radiobudskab fra Moskva til det czekoslovakiske folk meddeler Svoboda, at Dubcek, Cernik og Smrkovsky deltager i forhandlingerne i Moskva. – 27. Ved afslutningen af forhandlingerne i Moskva udsendes et kommuniqué, hvori det hedder, at besættelsesstyrkerne i Czekoslovakiet vil blive reduceret, når situationen er normaliseret, at begge parter er enige om at gennemføre de beslutninger, der er taget i Cierna og Bratislava, at de czekoslovakiske delegerede har underrettet de sovjetiske ledere om de skridt, der vil blive taget for at styrke socialismen i Czekoslovakiet, og at besættelsestropperne ikke vil blande sig i Czekoslovakiets indre anliggender. Det meddeles også i Moskva, at delegerede fra parti og regering i Polen, Ungarn, Bulgarien og Østtyskland har aflagt besøg i Moskva og med de sovjetiske ledere haft rådslagninger om spørgsmål vedrørende situationen i Czekoslovakiet. Efter tilbagekomsten til Praha erklærer Dubcek i en radiotale, at blodudgydelse under alle omstændigheder må undgås, og at orden og disciplin er absolut nødvendig nu og i fremtiden. Han oplyser, at besættelsestropperne øjeblikkelig vil blive trukket tilbage fra byer og landsbyer til lejre og kaserner, som vil blive åbnet for dem, og at det for at normalisere situationen vil være nødvendigt at træffe foranstaltninger til midlertidig begrænsning af ytringsfriheden. Det meddeles, at de russiske besættelsestropper tager stilling ved grænsen til Vesttyskland. – 28. Ifølge hemmelige radiosendere har nationalforsamlingen vedtaget en resolution, der fordømmer besættelsen som ulovlig og opfordrer regeringen til at fastsætte terminer for besættelsestroppernes tilbagetrækning. Ministerpræsident Cernik udtaler i radioen, at regeringen i løbet af få dage vil henvende sig til de 5 Warszawapagtlande med forslag om forhandlinger om den gradvise tilbagetrækning. Han meddeler videre, at regeringen har godkendt ekstraordinære foranstaltninger vedrørende presse, radio og TV i overensstemmelse med den unormale situation, og at det vil være nødvendigt at træffe foranstaltninger mod provokationer. Viceministerpræsident Gustav Husak udtræder af partipræsidiet og opfordrer Dubcek til at gøre det samme, fordi partikongressen 22/8 var ulovlig. – 29. Det slovakiske kommunistparti vælger på en kongres i Bratislava Gustav Husak til ny førstesekretær og vedtager en resolution, der udtaler tillid til Dubceks lederskab. De fleste af de hemmelige radiostationer har ophørt at sende.

Lederne af de 3 borgerlige partier i

Sverige (højre, centerpartiet og folkepartiet) offentliggør et brev til statsminister Erlander, hvori de kræver, at regeringen skal gå af, hvis den ved valget i september mister flertallet i andetkammer, og hvis socialdemokraterne mister flertallet ved fælles afstemninger i de to kamre efter opløsning og nyvalg til førstekammer. – Statsminister Erlander fastholder sit tidligere standpunkt, at regeringen vil gå af, hvis de borgerlige får over 50 pct. af stemmerne ved andetkammervalget, eller hvis regeringen taber ved en fælles afstemning i en sag af større betydning.

Præsident Alphonse Massemba-Debat i Congo (Brazzaville) opløser parlamentet og erklærer i en radiotale, at han vil regere ved dekreter og udnævner en »komité til forsvar for revolutionen«, idet han hævder, at statens bestående trues af yderliggående (prokinesiske) venstreelementer. – 3. Hæren overtager magten. Til ny generalstabschef udnævnes oberst N'Gouaby, der 4/8 opfordrer Massemba-Debat, der er flygtet, til at vende tilbage til Brazzaville og genindtage sit embede. Massemba-Debat følger opfordringen og omdanner 5/8 regeringen. Nicolas Mondjo fortsætter som udenrigsminister.

3. – Revolutionsrådet i Irak (se 17/7) meddeler, at det er rede til at løse det kurdiske spørgsmål må grundlag af overenskomsten mellem parterne af juni 1966, og at en regeringsdelegation om kort tid vil søge kontakt med kurdernes ledere for at diskutere gennemførelsen. – 4. Rådet meddeler videre, at det med øjeblikkelig virkning vil sætte de dele af planen i kraft, som angår anerkendelse af sproget og kurdernes kulturelle udvikling. – 5. Der udstedes amnesti for alle militære og civile personer, der har deltaget i kurdernes oprør. – 12. Fhv. ministerpræsident Nayef udnævnes til ambassadør i Marokko.

8. – Det republikanske partikonvent i Miami Beach nominerer fhv. vicepræsident Richard M. Nixon som partiets kandidat ved præsidentvalget i november. Nixon får i første valgomgang 692 stemmer, guvernør Nelson Rockefeller, New York, 277, guvernør Ronald Reagan, Californien, 182, og andre tilsammen 182 stemmer. Nixon udpeger, og konventet godkender guvernør Spiro T. Agnew, Maryland, som kandidat til vicepræsidentposten. – 10. Senator George McGovern, Syd Dakota, meddeler, at han vil søge nominering som demokraternes kandidat til præsidentposten som talsmand for afdøde senator Robert Kennedys politik. – 29. Det demokratiske partikonvent i Chicago nominerer vicepræsident Hubert Humphrey som partiets kandidat ved præsidentvalget.

9. – Sydafrikas premierminister J. B. Vorster rekonstruerer sit ministerium. Formålet angives at være en foryngelse »i partiets interesse«, men betragtes tillige som en styrkelse af de oplyste (»verligte«) elementer i det nationalistiske parti på bekostning af de ultrakonservative (»verkrampte«) kræfter, for hvilke dr. Hertzog var en af de mest fremtrædende førere.

11. – Ved folkeafstemningen i Spansk Guinea (se 10/7) stemmer 63,3 pct. af vælgerne for den nye forfatning, der skal træde i kraft samtidig med Spansk Guineas uafhængighed.

29. – Kronprins Harald af Norge vies i Oslo domkirke til frk. Sonja Haraldsen.

September 1968

1. – Et plenarmøde i det czekoslovakiske kommunistpartis centralkomité vælger nyt præsidium på 21 medlemmer, en forøgelse med 10. Det nye præsidium opgives at rumme 11 liberale og 2 »konservative« (Bilak og Piller). Blandt de genvalgte liberale er Svoboda, Dubcek, Cernik og Smrkovsky. Efter mødet gentager Dubcek, at det vil være nødvendigt at indføre presse-, radio- og TV-censur i spørgsmål vedrørende statens udenrigspolitiske interesser og i forsvars- og sikkerhedspolitiske spørgsmål. Ligeledes vil det være nødvendigt ad legal vej at forhindre forsøg på at oprette politiske partier uden for Den nationale front. Praha radio dementerer meddelelser om, at ministerpræsident Cernik har opfordret czekoslovakiske intellektuelle til at flygte ud af landet for at undgå deportation af besættelsesstyrkerne. Rude Pravo offentliggør et manifest underskrevet af 20 ledende intellektuelle, der benægter, at der har været masseflugt af intellektuelle, der frygtede at blive arresteret. – 2. Praha radio meddeler, at viceministerpræsident, professor Ota Sik, er trådt tilbage. Både han og udenrigsminister Jiri Hajek, der opholdt sig i Beograd, da invasionen fandt sted, er blevet stærkt angrebet i den russiske presse for revisionisme. Det meldes fra Praha, at de østtyske tropper forlod Czekoslovakiet 3 dage efter invasionen. – 10. Ministerpræsident Cernik aflægger besøg i Moskva, hvor han forhandler om økonomiske spørgsmål. I en erklæring, underskrevet af præsident Svoboda, førstesekretær Dubcek, formanden for nationalforsamlingen Smrkovsky, ministerpræsident Cernik og førstesekretæren for det slovakiske kommunistparti Husak, hedder det, at de vil fortsætte ad den vej, de slog ind på i januar, og at enhver borger, der ikke overtræder gældende lov, nyder lovens fulde beskyttelse. Endvidere rettes opfordring til dem, der er flygtet til udlandet, om at vende tilbage. – 13. Nationalforsamlingen vedtager love om restriktioner på pressefriheden, herunder gennemførelse af censur, og forbud mod oprettelse af politiske partier. – 19. Udenrigsminister Jiri Hajek, som har været genstand for voldsomme angreb i den sovjetiske presse, træder tilbage. Udenrigsministeriet overtages foreløbig af ministerpræsident Cernik. – 20. Pravda beklager sig over, at normaliseringen i Czekoslovakiet går for langsomt og skriver, at den antisocialistiske minoritet endnu ikke har nedlagt våbnene, og desværre er disse kræfter ikke altid blevet aktivt imødegået. – 26. Pravda skriver, at begreber som national suverænitet og ikke-indblanding i naboers indre anliggender respekteres af Sovjetunionen, så længe de ikke udgør en trussel mod det socialistiske system som sådant. – 29. Det slovakiske kommunistpartis førstesekretær, viceministerpræsident Husak betegner frygten for, at flere fremskridtsvenlige czekoslovakiske politikere vil blive fjernet på Moskvas begæring, som hysterisk. Den sovjetiske hærs blad Den røde Stjerne skriver, at visse czekoslovakiske ledere spiller dobbeltspil under opfyldelsen af Moskvaaftalerne.

6. – På den rhodesiske fronts partikongres godkendes partiledelsens forfatningsudkast (se 4/7) med 213 stemmer mod 206, medens 60 undlader at stemme. – 11. Udenrigs- og forsvarsminister Lord Graham træder tilbage. Han udtaler, at han vil fortsætte som medlem af den lovgivende forsamling og som medlem af den rhodesiske front.

Swaziland, det sidste britiske territorium i Afrika bortset fra Rhodesia, bliver uafhængig stat under kong Sobhuza II, der udtaler, at Swaziland har søgt optagelse i det britiske Commonwealth. 24/9 optages Swaziland i FN som medlemsstat nr. 125.

12. – Ministerpræsident, general Mehmet Sheba har anmodet nationalforsamlingen i Tirana om at godkende, at Albanien udtræder af Warszawapagten på grund af invasionen af Czekoslovakiet (Albanien har i realiteten været udelukket siden 1961, da Sovjetunionen afbrød de diplomatiske forbindelser).

15. – Ved andetkammervalget i Sverige vinder Socialdemokratiet overraskende en stor sejr, idet det får over halvdelen af de afgivne stemmer og for første gang i fredstid får absolut flertal i andetkammer, nemlig 125 mandater mod de 4 andre partiers 108. Et andet bemærkelsesværdigt træk ved valget er, at Centerpartiet bliver det største borgerlige parti, mens det andet mellemparti, Folkepartiet, har en meget dårlig valgdag. Venstrepartiet kommunisterne er dog det parti, der lider det største nederlag. Valgets hovedtal er: Socialdemokratiet får 50,1 pct. af stemmerne mod 47,3 pct. ved rigsdagsvalget i 1964 og 42,3 pct. ved kommunalvalget i 1966 og får 125 mandater mod 113 i 1964, Venstrepartiet kommunisterne 3,0 mod 5,2 henholdsvis 6,4 pct. og 3 (8) mandater, Højre 13,9 mod 14,7 henholdsvis 16,6 pct. og 32 (33) mandater, Centerpartiet 16,1 mod 13,6 henholdsvis 15,0 pct. og 39 (35) mandater, Folkepartiet 15,0 mod 17,4 henholdsvis 18,0 pct. og 34 (43) mandater. Medborgerlig Samling får ingen mandater mod 1 i 1964. Fordelingen af stemmetallene mellem de 3 borgerlige partier beror delvis på et skøn, nemlig hvor der forekommer samlingslister. Endelig får Kristelig demokratisk Samling 1,5 mod 1,8 henholdsvis 1,8 pct. og 0 (0) mandater. Valgdeltagelsen er større end nogensinde tidligere, nemlig 88,7 pct. mod 83,9 pct. i 1964.

20. – Det meddeles officielt i Moskva, at en ubemandet russisk rumsonde, der blev opsendt 15/9, 17/9 korrigerede sin kurs, så den bragtes ind i en bane omkring månen. – 22. Tass meddeler, at »Zond-5«, der rundede månen 18/9, landede med faldskærm i det indiske ocean 21/9 og 22/9 blev samlet op af et russisk redningsfartøj.

25. – I Vesttyskland dannes et nyt kommunistisk parti, 12 år efter det tidligere kommunistiske partis opløsning ved kendelse af forfatningsdomstolen i Karlsruhe. Det nye partis førende skikkelse er Kurt Buchman, redaktør af ugebladet Die Tat i Frankfurt, men partiet ledes i øvrigt af en gruppe på 5, Buchmann erklærer, at der ingen forbindelse er til det forbudte kommunistiske parti, hvis leder Ernst Reimann lever i Østtyskland. – 26. Overborgmesteren i Vestberlin, Klaus Schütz, bebuder, at det nationaldemokratiske parti (NPD) snart vil blive forbudt i Vestberlin, fordi det er en neonazistisk organisation. Vestberlins regering kan ikke selv forbyde NPD, da det er et legalt parti i Vestyskland, men det menes, at senatet i Vestberlin vil anmode de allierede besættelsesmagter om at gøre det. – 29. Ved lokalvalgene i Nedersachsen får NPD kun 5,2 pct. af stemmerne mod 7 pct. ved landdagsvalget i 1967.

26. – Efter at lægerne har erklæret, at ministerpræsident Salazar, der har ligget bevidstløs siden 16/9, ikke mere vil blive i stand til at beklæde embedet, udnævner præsident Tomas professor, dr. Marcello Caetano til Salazars efterfølger. Dr. Franco Nogueira fortsætter som udenrigsminister. General Sa Viana Rebelo, tidligere generalguvernør i Angola, bliver forsvarsminister, og Alfredo Vaz Pinto statsminister knyttet til ministerpræsidentens kontor. – 27. Ministerpræsident Caetano udtaler, at der fortsat må kræves ofre også med hensyn til friheder, som ellers kunne ønskes genindført. Han tilføjer, at regeringen vil gennemføre reformer, når de er nødvendige, og siger, at trofasthed mod Salazar ikke må forveksles med stædig vedholden ved løsninger, som han på et eller andet tidspunkt måtte have valgt.

29. – Ved folkeafstemningen i Grækenland om en ny forfatning vedtages forslaget med 92,2 pct. af de afgivne stemmer mod 7,3 pct., medens 0,5 pct. af stemmerne er ugyldige; 22,3 pct. af de stemmeberettigede deltager ikke i afstemningen. Der er straf for ikke at stemme for vælgere mellem 21 og 70 år. – 30. Ministerpræsident Papadopoulos lover gradvis tilbagevenden til fuld demokrati og udtaler, at folkeafstemningens resultat er et tillidsvotum til og en demokratisk legalisering af regeringen.

DANMARK

Juli 1968

1. – Folketingsmand Ib Thyregod (v.) oplyser, at regeringen til efteråret vil fremsætte det forslag om offentlighed i administrationen, som de nuværende regeringspartier var enige om i efteråret 1967. Han foreslår, at der skabes større kontakt mellem folketinget og befolkningen og mener ikke, at der skulle være noget til hinder for at åbne dørene for de allerfleste udvalgsmøder.

2. – Den ægyptiske udenrigsminister Mahmoud Riad ankommer til København på officielt besøg. Han udtaler ved ankomsten, at hans besøg i de skandinaviske lande er et led i hans regerings fredsbestræbelser.

3. – Den ægyptiske udenrigsminister Mahmoud Riad udtaler på en pressekonference i København, at Israel er en realitet, hvad enten man synes om det eller ej, og at araberne har begået en fejltagelse ved i deres propaganda at kræve Israel udslettet.

Nationalbankdirektør Erik Hoffmeyer udtaler i et interview, at der er sket en glædelig vægtforskydning mellem finanspolitikken og pengepolitikken. Ved overenskomstforhandlingerne på arbejdsmarkedet til foråret er der efter hans mening kun plads for en indkomstforøgelse på 3–4 procent. Den øjeblikkelige økonomiske politik rober ikke foruroligende træk, men med ændringen i landbrugets momsafregning (se 31/5) sker der en reel svækkelse af finanspolitikken.

4. – Danmarks Nationalbank fejrer sit 150 års jubilæum blandt andet med taler af statsminister Baunsgaard og økonomiminister Poul Nyboe Andersen.

5. – Udenrigsministeriet oplyser, at det har meddelt den amerikanske ambassade, at man fra dansk side ikke for tiden ser sig i stand til at meddele tilladelse til opsendelse af 27 større forsøgsraketter i Thuleområdet i Grønland som led i et dansk-amerikansk projekt om måling af fænomener i forbindelse med solpletudbrud. Man er dog rede til at tage sagen op til fornyet overvejelse i 1969. Begrundelsen er ønsket om at undgå enhver risiko for at skabe ængstelse hos befolkningen.

8. – Zambias præsident Kenneth Kaunda ankommer til København på officielt besøg i Danmark.

9. – Udenrigsministeriet meddeler, at Nguyen Viet Dong, ambassador for Nordvietnam, efter indbydelse har aflagt besøg i Danmark og under besøget haft samtaler med udenrigsminister Poul Hartling og højtstående embedsmænd i udenrigsministeriet. Der er tale om en genvisit for ambassadør Troels Oldenburgs besøg i Hanoi i marts (se 26/3).

Danmarks nye ambassadør i Rom, fhv. udenrigsminister Hans Tabor, har afslået et tilbud om at deltage i en konkurrence om opstilling som Socialdemokratiets folketingskandidat i Herning efter fhv. minister Bodil Koch.

10. – Administrationsrådets EDB-udvalg konstaterer, at centraladministrationen ikke har forstået at bruge elektronisk databehandling og få en god, billig og teknisk rigtig administration ud af det, fordi de forvaltningskyndige ikke kender noget til datateknik og datateknikerne ikke noget til forvaltning. Derfor er statslig brug af datateknik ikke blevet til nogen administrationsrationalisering. I 1967 brugte stat og kommuner tilsammen 100 mill. kr. til EDB-administration.

12. – En erklæring fra Meteorologisk Instituts direktør fremhæver, at start af de videnskabelige raketforsøg fra Thulebasen

i Grønland (se 5/7) så snart som muligt vil øge udsigten til forsøgets heldige gennemførelse, men udenrigsminister Poul Hartling udtaler, at denne erklæring ikke kan begrunde en ændring af ministeriets standpunkt, at man ikke vil tillade anvendelsen af større raketter i år.

Stiftamtmand J. Pinholt, Haderslev, udtaler i amtsrådets møde, at det er politikergøgl, når der lægges op til en ny amtsinddeling med virkning fra 1/4 1970.

14. – Den vesttyske landbrugsminister Hermann Høcherl udtaler efter et møde med landbrugsminister Peter Larsen, at Vesttyskland vil finde udvej for, at den traditionelle danske eksport af 16.000 kreaturer til Vesttyskland i indbindingsperioden kan opretholdes.

15. – Fhv. undervisningsminister K. B. Andersen bebuder, at han til efteråret vil kræve en samlet redegørelse for affæren med Thuleraketterne (se 12/7) i folketingets forskningsudvalg.

16. – En rapport fra den grønlandske alkoholkommission til Grønlands landsråd fastslår, at alkoholmisbruget i Grønland overskygger alle andre dansk-grønlandske udviklingsproblemer, og foreslår som modforanstaltning bl. a. rationering.

Efter en LO-delegations besøg i Sovjetunionen udsendes en erklæring, hvori der udtales ønske om at udvide og styrke kontakten mellem de to landes fagbevægelser.

18. – Chaufførernes Forbund (se 25/6) sender første strejkevarsel til medlemmer af rutebilejernes arbejdsgiverforening og benzin- og oliebranchens arbejdsgiverforening. Konflikten vil berøre benzinforsyningen til fly i Københavns lufthavn i Kastrup og den kollektive trafik i Københavns omegn. Dansk Arbejdsgiverforening betegner strejkevarslet som ulovligt. Forbundsformand Andreas B. Hansen udtaler, at konflikten ikke blot skal være en kamp mod arbejdsgiverne, det er i lige så høj grad en kamp mod Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejderforbund.

20. – Arbejdsminister Lauge Dahlgaard udtaler til Ekstra Bladet, at regeringen ikke på forhånd vil fastlægge en økonomisk ramme for arbejdsmarkedets overenskomstforhandlinger til foråret.

21. – Finansminister Poul Møller oplyser, at embedsmænd fra skattedepartementet for tiden undersøger mulighederne for og virkningerne for staten og skatteyderne af et skatteloft. Departementet vil fremkomme med forskellige forslag, som senere skal drøftes i de tre regeringspartier.

22. – Arbejdsretten fastslår i en kendelse, at Jern- og Metalindustriens Sammenslutning havde ret til at inddrage søgnehelligdagsbetalingen for Kr. Himmelfartsdag for de arbejdere, der i arbejdstiden 24/5 deltog i demonstrationen mod regeringens indgreb i søfartskonflikten (se 4/6).

23. – Arbejdsminister Lauge Dahlgaard nedsætter et udvalg, der med højesteretsdommer Th. Gjerulff som formand skal opstille forhandlingsregler for Danmarks Rederiforening, Dansk Styrmandsforening og Radiotelegrafistforeningen af 1917 (se 22/5).

Under forligsmandens ledelse indgås der aftaler om overenskomster mellem Chaufførernes Forbund på den ene side og Rutebilejernes Arbejdsgiverforening og Benzin- og Oliebranchens Arbejdsgiverforening på den anden side. Chaufførernes Forbund får ret til overenskomster enslydende med Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejderforbunds chaufføroverenskomster inden for de nævnte områder, hvor de havde medlemmer 1/3 1967. I selskaber, hvor forbundet har flertal, får de ret til at vælge en tillidsmand. Der sker ingen begrænsning af DASF-chaufførernes rettigheder. Arbejdsretssagen om strejkevarslets lovlighed falder bort, men begge parter forbeholder sig ret til at indbringe spørgsmålet om varslens lovlighed, hvis det skulle blive aktuelt senere (se 18/7).

24. – Udenrigsminister Hartling giver på en pressekonference en oversigt over ra-

ketsagens forløb (se 15/7). Udenrigsministeriet finder fremdeles ikke grundlag for at ændre sin afgørelse, at der ikke kan gives tilladelse til forsøg med store raketter i år. Ministeren tilføjer, at det nemmeste havde været at sige ja, men han havde efter bedste overbevisning afvejet de danske videnskabelige interesser over for risikomomentet og ønsket om ikke at skabe ny uro omkring Thule så kort tid efter bombeflystyrtet og urigtige forlydender om forsøg med bakteriologiske våben. Det nye projekt omfattede 27 større raketter med vestlig skudretning og nedslag i havet. Der er altså et risikomoment for luftfarten, skibsfarten og den lokale befolkning. Dette vil også være tilfældet, hvis tilladelsen gives næste år, men måske kan projektet ændres, og varslingen gøres mere effektiv.

28. – Den græske regering erklærer, at den ikke vil tøve med at afbryde de diplomatiske forbindelser med Danmark, hvis Danmark ikke giver tilfredsstillende svar på en protestnote i anledning af »det brutale og skammelige overfald«, som den græske chargé d'affaires Christos Zacharakis 19/7 var genstand for fra to eksilgrækere på Langelinie i København. Det danske udenrigsministerium oplyser, at svar vil blive givet, når den endelige politirapport i sagen foreligger.

30. – VS' forretningsudvalg og faglige landsudvalg fastslår, at det kun er partiets hovedbestyrelse og de arbejdsgrupper og udvalg, den har nedsat, der tegner partiet. Hovedbestyrelsens udtalelse af 31/3, hvor det opstilles som et VS-mål at give den faglige kamp politisk indhold, står stadig ved magt.

31. – I en note fra udenrigsministeriet til den græske chargé d'affaires oplyses, at anklagemyndigheden har besluttet at rejse tiltale mod den græske statsborger Konstantinos Marotis-Lanas, der opholder sig her i landet som flygtning, for vold mod den græske chargé d'affaires (se 28/7).

August 1968

1. – Danmark meddeler FN, at det er ved at tage de nødvendige skridt til gennemførelse af sikkerhedsrådets økonomiske sanktioner mod Rhodesia (se 29/5).

5. – Med 130 stemmer mod 124 vedtager aktionærerne i Fyns Tidende (v.) på en ekstraordinær generalforsamling at acceptere et forslag fra Fyens Stiftstidende (k. f.) om et snævert samarbejde. Over for Stiftstidendes tilbud stod et tilbud fra det andet fynske venstreblad Svendborg Avis.

6. – Forretningsudvalget for Arbejdernes Fællesorganisation i København udtaler i en henvendelse til regeringen dyb bekymring over den stigende ledighed og henstiller, at regeringen omgående afskaffer ekstramomsen og iværksætter beskæftigelsesforanstaltninger.

8. – Det meddeles, at den danske regering har protesteret i Bern i anledning af subsidieret amerikansk eksport af fjerkræ til Schweiz. I protesten henvises til, at denne import til Schweiz er i strid med EFTA-konventionens bestemmelser om den indbyrdes handel med landbrugsvarer.

Den af daværende statsminister J. O. Krag i åbningstalen 4/10 1966 bebudede »gråbog« om Danmarks sikkerhedspolitik 1949–1966 offentliggøres.

9. – Finansminister Poul Møller oplyser, at regeringen vil formidle optagelse af et udenlandsk lån på 100 mill. kr. til påkrævede kommunale anlægsarbejder.

Formanden for Grønlands landsråd, pastor Erling Høegh, åbner landsrådets ordinære samling i overværelse af kongeparret. Han udtaler, at samtlige landsdelens førende erhverv er i betydelige van-

skeligheder og antyder, at det kan blive nødvendigt at anmode folketinget om ekstraordinær hjælp.

11. – Boligminister Hastrup har oplyst, at regeringen vil søge lovhjemmel for udvidelse af fastprissystemet (se 5/4), der skal træde i kraft 1/10, til også at omfatte folkeskolebyggeri, kommunale vejarbejder og kommunalt sygehusbyggeri.

13. – Statsminister Hilmar Baunsgaard nægter at opfylde krav fra fhv. statsminister J. O. Krag om at udlevere materiale om landbrugets fremtid, idet han erklærer, at det drejer sig om internt arbejdsmateriale.

Arbejdsminister Lauge Dahlgaard mødes med repræsentanter for Vejles erhvervsliv, arbejdstagere og myndigheder for at drøfte hjælp til imødegåelse af den arbejdsløshed, der truer byen i forbindelse med nedskæring af produktionen på De danske Bomuldsspinderier.

15. – Reguleringspristallet for juli er beregnet til 130 og udløser en dyrtidsportion for arbejdere og tjenestemænd fra henholdsvis 1/9 og 1/10. Beregnet med én decimal er reguleringspristallet for juli 129,7, en stigning på 1,7 points i forhold til reguleringspristallet for april, men månedsindekset for juli er beregnet til 129,9, et fald på 0,2 points i forhold til juni. Økonomiminister Nyboe Andersen udtaler, at faldet i månedsprisindekset for juli er en glædelig nyhed, da det er første gang i 5 år, der er registreret et prisfald; de senere måneders meget beskedne prisudsving bekræfter, siger han, at regeringens bestræbelser for at stabilisere priserne har båret frugt.

Formanden for Amtsrådsforeningen, folketingsmand Viggo Hauch (v.), udtaler ved åbningen af foreningens møde om kommunalreformen og den nye amtsinddeling, at man først i sommer er blevet klar over kommunalreformens enorme omfang; den er mere end en kommunalreform, den er i virkeligheden en generel reform af hele den danske administration, også administrationen uden for kommunerne.

16. – Fhv. økonomi- og markedsminister Ivar Nørgaard (s.) tager til orde for en nordisk økonomisk union fra 1975 og erklærer samtidig, at Nordisk Råd er uegnet til at realisere en sådan politik.

18. – Statsminister Hilmar Baunsgaard understreger ved et møde i Hovborg Kro, at regeringen ønsker at udnytte enhver konstruktiv mulighed for at sikre en høj beskæftigelse, men det afgørende er, at de mere kortsigtede midler ikke ødelægger vore muligheder på det lidt længere sigt.

Indenrigsminister Poul Sørensen oplyser, at lovforslag om en ny amtsinddeling kan ventes fremsat kort efter det nye folketingsårs begyndelse. Han tilføjer, at det ikke er meningen, at alt skal være klappet og klart til 1/4 1970; lovgivningen om hvilke ting kommuner, amter og stat i fremtiden skal tage sig af, regner han ikke med, kan være færdigbehandlet til den tid, og den behøver heller ikke at være det. Han erklærer sig enig med De samvirkende Sognerådsforeninger i, at enkelte kommuner risikerer at blive sorteper som følge af den frivillighed, der er givet landkommunerne over for kommunalreformkommissionens forslag, og tilføjer, at han vil stille sig positiv i spørgsmålet om en lovændring.

19. – Efter et ministermøde på Marienborg udtaler statsminister Hilmar Baunsgaard, at regeringen vil fortsætte efter den lagte økonomiske kurs; en momsnedsættelse vil ikke komme i betragtning, medmindre den følges op af andre forholdsregler.

21. – Regeringen udsender en erklæring, i hvilken det siges, at besættelsen af Czekoslovakiet må vække dyb bekymring også i Danmark, og at den militære aktion mod Czekoslovakiet er et alvorligt tilbageslag for alle positive kræfter i hele verden, der håber på afspænding, på øget frihed for folkene og på en gradvis tilnærmelse mellem øst og vest. På et møde i det uden-

rigspolitiske nævn orienterer udenrigsministeren og forsvarsministeren om situationen, ligesom statsministeren refererer et besøg af den sovjetiske chargé d'affaires, der efter instruks fra sin regering lagde vægt på at give statsministeren »en korrekt orientering« om baggrund og handlinger og sluttede med at udtale ønsket om, at begivenhederne ikke ville skade de dansk-sovjetiske forbindelser. Statsministeren svarede, at den danske regering mente, at det sovjetiske indgreb er et tilbageslag for forsøgene på en optøning af forholdet mellem øst og vest.

Begivenhederne i Czekoslovakiet fremkalder i øvrigt protester fra partier og organisationer. Danmarks kommunistiske Parti giver udtryk for uro og bekymring. Aksel Larsen, SF, holder møde på Rådhuspladsen, hvor der vedtages en protestresolution, der sendes til Sovjetambassaden. Uden for denne finder demonstrationer sted, arrangeret af de politiske ungdomsforeninger. Socialistisk Internationale, der holder rådsmøde i København, fordømmer invasionen.

22. – Udenrigsminister Poul Hartling tilkalder Sovjetunionens chargé d'affaires og overrækker ham den danske regerings erklæring af 21/8 og en opfordring til Sovjetunionen om at trække sine tropper tilbage fra Czekoslovakiet. Samtidig tilkalder udenrigsministeriets direktør Poul Fischer Ungarns ambassadør og den polske og bulgarske chargé d'affaires og overrækker dem erklæringen med opfordring om at trække deres tropper tilbage. Han meddeler herudover, at den danske regering ikke for tiden finder det hensigtsmæssigt, at planlagte besøg i Danmark af den bulgarske statsminister og den ungarske udenrigsminister samt et planlagt polsk flådebesøg i København gennemføres.

Udenrigsminister Hartling gør i det udenrigspolitiske nævn rede for sikkerhedsrådets møde 21/8, der kom i stand på foranledning af bl.a. Danmark, og hvorunder den danske repræsentant i sikkerhedsrådet understregede nødvendigheden af, at der hurtigt blev vedtaget en opfordring til Sovjetunionen om at trække sine tropper tilbage fra Czekoslovakiet.

Det konservative Folkepartis politiske ordfører, Haunstrup Clemmensen, udtaler, at den russiske invasion af Czekoslovakiet må bringe drøftelsen af Danmarks forsvars- og udenrigspolitik ind i mere realistiske baner; talen om, at den rationalisering af forsvaret med visse tjenestetidsnedsættelser, som regeringen forbereder, skulle efterfølges af en nedskæring af beredskabet, må nu forstumme, og der må være håb om, at næsten hele befolkningen nu forstår, at NATO under ingen omstændigheder kan undværes.

Formanden for Danmarks kommunistiske Parti Knud Jespersen udtaler til Ekstra Bladet, at han i slutningen af måneden rejser til Moskva, hvor han vil fremsætte sit syn på besættelsen af Czekoslovakiet, som han ikke billiger, og drøfte spørgsmålet med sovjetiske kommunister.

23. – Nationalbanken giver meddelelse om yderligere lempelser i rationeringen af obligationsudstedelsen (se 1/5). De områder, der for realkreditten vedkommende er tilbage under rationeringen, omfatter herefter i det store og hele gældsløsningslån m. m. inden for landbruget, tillægslån i andre ejendomme, herunder lån i forbindelse med omprioriteringer, samt lån i sommerhuse.

Lønnings- og pensionsminister Hastrup udtaler, at regeringen ønsker tjenestemandsreformen gennemført i folketingsåret 1968–69 og derfor har henstillet til tjenestemandskommissionen at fremskynde arbejdet.

26. – Cyperns præsident, ærkebiskop Makarios ledsaget af udenrigsminister Spyros Kyprianou ankommer til København på et 6 dages officielt besøg og modtages af statsminister Hilmar Baunsgaard. Han udtaler ved ankomsten, at han håber, at striden mellem de græske og tyrkiske cyprioter kan nå til en afgørelse umiddelbart efter årsskiftet.

Repræsentanter for LO mødes med medlemmer af regeringen med statsministeren

i spidsen for at drøfte beskæftigelsessituationen. LO har til mødet opstillet sine ønsker i et program på 8 punkter, der stort set er identiske med et socialdemokratisk program på 10 punkter til afhjælpning af ledigheden. Efter mødet udtaler formanden for LO, Thomas Nielsen, at hvis der er realiteter bag regeringens udtalelser, er forår i sigte. Statsministeren erklærer, at regeringen lægger megen vægt på en forbedring af betalingsbalancen, men ikke ønsker at anvende ledighed som et middel. Regeringen agter at fastholde sin langsigtede økonomiske politik og finder ikke tiden inde til en finanspolitisk lempelse gennem afskaffelse af momsforhøjelsen, men vil på kort sigt sætte ind mod arbejdsløsheden på en række punkter. Bl. a. nævner statsministeren, at undervisningsministeriet har besluttet at frigive skolebyggeri til 120 mill. kr.

27. – Folketingsmedlemmerne Kai Moltke og Hanne Reintoft udtræder af VS-gruppen, der herefter kun tæller 2 medlemmer. Begrundelsen er, at partiet er blevet en kampplads for arbejderfjendske og yderliggående grupperinger. VS-partiets forretningsudvalg benægter dette og siger, at uenigheden har drejet sig om holdningen til de seneste udenrigspolitiske begivenheder med besættelsen af Czekoslovakiet, som forretningsudvalget på det skarpeste fordømte.

28. – På et møde i komiteen under Nordisk Råd, der behandler spørgsmålet om Færøernes og Ålandsøernes repræsentation i rådet, gør den danske regerings repræsentant, justitsminister Thestrup, rede for det færøske landsstyres indvendinger mod et kompromisforslag og meddeler, at den danske regering tilslutter sig landsstyrets standpunkt. Kompromisforslaget, der er fremsat af den svenske justitsminister Herman Kling, går ud på, at NR's medlemslandes delegationer udvides således, at Færøerne vælger 2 medlemmer til den danske delegation og Ålandsøerne et medlem til den finske. Landsstyret har meddelt, at det fortsat ønsker selvstændig repræsentation i NR.

Nationalbanken meddeler, at diskontoen fra og med 29/8 nedsættes fra 6,5 til 6 pct. (se 12/6), den laveste sats siden 1963. Endvidere er der mellem Nationalbanken på den ene side og bankernes og sparekassernes organisationer på den anden side opnået enighed om at nedsætte deponeringssatsen fra 20 til 10 pct. for den del af stigningen i pengeinstitutternes indlån, som finder sted efter 31/8 (se også 23/8).

Regeringen drøfter beskæftigelsessituationen med Dansk Arbejdsgiverforening (se 26/8). Arbejdsgiverforeningen tilråder en forsigtig lempelse af pengepolitikken, men en fortsat stram finanspolitik og desuden en mere aktiv og bevidst arbejdsmarkedspolitik, herunder en bedre statistik over ledighedens sammensætning.

29. – Forsvarsminister Ninn-Hansen udtaler, at de sidste ugers begivenheder (i Czekoslovakiet) må være en advarsel til dem, der mente, at vi kunne give afkald på den sikkerhedspolitik, der er knyttet til vort medlemskab af NATO og til vort eget beredskab.

På LO's formandsmøde drøftes kravene ved de kommende overenskomstforhandlinger. De vigtigste ventes at blive: 40 timers arbejdsuge, generelle reallønsforbedringer, fuld dækning for skete prisstigninger og ens dyrtidstillæg for mænd og kvinder, afskedigelsesløn og uddannelsesfond til tillidsmænds uddannelse.

30. – På et møde i Det radikale Venstres folketingsgruppe meddeler folketingsformand Karl Skytte, at han fra det nye folketingsårs begyndelse fratræder som gruppens formand. Gruppen giver tilslutning til, at de radikale medlemmer af regeringens forsvarsudvalg arbejder for et enhedsværn i forbindelse med den nye forsvarsordning.

September 1968

1. – Fhv. statsminister J. O. Krag opfordrer til fælles nordisk eller dansk aktion i sikkerhedsrådet i anledning af krigen i Biafra.

Formanden for LO, Thomas Nielsen, udkaster ved åbningen af Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejder Forbunds kongres tanken om at oprette en fond under LO, hvortil alle medlemmer årligt skal indbetale en dyrtidstillægsportion. Fondens midler skal kunne benyttes til opkøb af aktier for ad den vej at indføre økonomisk demokrati.

4. – OECD's generalsekretær Thorkil Kristensen udtaler, at der er ingen tvivl om, at en stigende import fra østlandene vil blive besvaret med stigende eksport fra den vestlige verden til disse lande.

Udenrigsminister Hartling, der opholder sig i Stockholm i anledning af det halvårlige nordiske udenrigsministermøde, udtaler, at det i dette øjeblik ikke vil gavne nogen, at Biafrasagen bliver indbragt for sikkerhedsrådet, hvor en sådan aktion vil støde på vanskeligheder (se 1/9).

Monopolrådet godkender en række generelle prisforhøjelser for større brancheområder, ikke mindst de brancher, der er omfattet af prisstoppet for tjenesteydelser. Prisforhøjelserne svarer i de fleste tilfælde til de øgede lønomkostninger som følge af julireguleringspristallet.

5. – SF bestrider lovligheden af en bevilling til landbrugets dispositionsfond på 125 mill. kr., som finansudvalget har godkendt 3/9 med regeringspartiernes stemmer. Aksel Larsen udtaler, at grundlovens bogstav og mening er overtrådt af såvel regering som finansudvalg og kalder dispositionen med at bevilge dette beløb som kompensation for at undlade prisforhøjelser på hjemmemarkedet, for pristalsfusk. Samtidig henvender SF sig til folketingets formand og anmoder ham om at påtale regeringens og finansudvalgets holdning; en bevilling af en sådan størrelse ligger uden for finansudvalgets kompetence. Statsminister Hilmar Baunsgaard afviser, at bevillingsproceduren vedrørende de 125 mill. kr. er i strid med grundloven og den praksis, der har udviklet sig; det er anerkendt af de statsretlige eksperter, at en minister har ret til at afholde en udgift, når han har opnået finansudvalgets godkendelse.

Monopolankenævnet går imod monopoltilsynets hidtidige praksis og fastslår, at en virksomhed, der er indklaget for Monopoltilsynet, har ret til at få at vide, hvem det er, der har klaget.

7. – Forhandlinger om lønnen for jurister og økonomer i den administrative ledelse af kildeskattedirektoratet bryder sammen, efter at der har været forhandlet siden maj.

8. – I en resolution fra partiet De Uafhængiges landsmøde hedder det, at De Uafhængige vil sætte alt ind på at blive den opposition til højre, som dansk politik i dag så skæbnesvangert mangler i folketinget. I resolutionen vender man sig mod kildeskatten og kræver et skatteloft til beskyttelse af borgerne mod skatteplyndring.

9. – Ministerialforeningen beslutter, ligesom Danmarks Juristforbund og Danske Økonomers Forening allerede har gjort, at blokere de 5 lederstillinger i kildeskattedirektoratet, hvis de opslås som tjenestemandsstillinger (se 7/9).

Fyns Tidendes bestyrelse meddeler, at folketingsmand, chefredaktør ved dagbladet Børsen Jens Peter Jensen (v.) skal være politisk chefredaktør ved Fyns Tidende (se 5/8).

10. – Arbejdsgiverforeningens formand, fabrikant Svend Heineke, erklærer, at den danske arbejdsløshedsstatistik overdriver ledighedens omfang.

13. – Folketingets formand Karl Skytte

beslutter, at folketinget ikke skal indkaldes til et særligt møde om de 125 mill. kr. til landbrugets dispositionsfond, som ønsket af Aksel Larsen (s. f.) (se 5/9).

16. – Forsvarsminister Ninn-Hansen udtaler, at der skulle være gode muligheder for, at de 4 partier bag den nuværende forsvarslov kan samles om en ny forsvarsordning med fællesværn og enhedskommando.

7.–8. – På Socialdemokratiets årsmøde oplyses det, at partiet har haft den største medlemstilgang i mange år. Medlemstallet er nu ca. 200.000. Partiformanden, fhv. statsminister J. O. Krag udtaler, at Socialdemokratiet vil fastholde 1 års fristen fra 1969 for opsigelse af medlemskabet af NATO, men indtil en fornøden ændring i den internationale situation indtræder, eller et tilfredsstillende alternativ findes, bør Danmark blive i NATO; bestræbelserne for at give NATO et nyt indhold bør imidlertid føres videre. Han føjer hertil ønsket om, at Danmark, helst sammen med de andre nordiske lande, tager initiativ til at få nedsat en international arbejdsgruppe, der skal forberede indkaldelse af en europæisk sikkerhedskonference. Han erklærer i samme forbindelse, at Socialdemokratiet betragter forsvarsforliget som bortfaldet, og at den fremtidige forsvarspolitik må udformes inden for en mindre budgetramme med nedsatte styrkemål og lavere tjenestetid. En udtalelse om forsvars- og udenrigspolitikken i overensstemmelse hermed vedtages enstemmigt. Med alle stemmer mod 2 vedtages en udtalelse, hvorefter Socialdemokratiets ønske om en indtægtsbestemt tillægspension efter svensk og norsk mønster opgives. I stedet foreslås, at man efter gennemførelsen af den fulde folkepension i 1970 fortsætter pensionsudbygningen over en 8-årig periode ved en værdifast tillægspension, der i alt skal udgøre 50 pct. af grundpensionen. ATP skal bevares ved siden af den nye tillægspension.

21.–22. – På Venstres landsmøde oplyses, at partiets medlemstal er 155.887, og at Venstre er det stærkest organiserede parti. Venstres formand, udenrigsminister Poul Hartling, opfordrer Socialdemokratiet til samarbejde med regeringen om sikkerhedspolitikken; nu som før bør man udadtil stå sammen om det, der er Danmarks politik. Mødet vedtager en udtalelse om, at Danmark forbliver som medlem af NATO efter 1969. Flere talere, deriblandt folketingsmand Per Møller og fhv. minister Axel Kristensen, peger på utilstrækkeligheden af et nordisk samarbejde, og Per Møller rejser kravet om en analyse af Danmarks EEC-muligheder uden Storbritannien. Landbrugsrådets præsident, folketingsmand Anders Andersen stiller sig på industriens og handelens side ved en udtalelse om, at Danmark ikke bør sælge industriinteresser under dække af, at man skal opnå fordele for dansk landbrug, for der er ikke meget at hente for landbruget i en nordisk toldunion.

24. – Regeringen godkender forsvarsminister Ninn-Hansens planer om at gøre Frederikshavn til hovedflådestation.

25. – Fra Washington meldes, at præsident Johnson med øjeblikkelig virkning har indført importbegrænsning for visse ostetyper, hvilket rammer dansk eksport.

Forsvarsstyrelsen er ifl. forlydende skeptisk over for et centralt punkt i regeringens udkast til ny forsvarsordning, nemlig det såkaldte fællesværn, der indebærer, at forsvarschefen får stærkt udvidede beføjelser, medens de 3 værnschefers beføjelser indskrænkes stærkt. Forsvarschefen, general Ramberg, erklærer, at samtlige forsvarsstyrelsens 5 medlemmer, nemlig forsvarschefen, stabschefen og de 3 værnschefer, er enige i deres stillingtagen.

26. – Det økonomiske råds formandskab fremhæver i en rapport til regeringen, at det kan blive nødvendigt at lempe finanspolitikken for at reducere arbejdsløsheden, hvis ikke investeringsvirksomheden i de nærmeste måneder viser tydelige tegn

til opgang. Rådet anbefaler en sådan lempelse, såfremt der gennem indkomstpolitikken skabes sikkerhed for, at det ikke fører til en ny forhøjelse af omkostningsniveauet. Landbrugets repræsentanter tager afstand fra formandskabets konklusion: at de markedspolitiske perspektiver må tale for ændringer i støtteordningerne for landbruget, nemlig løsnelse af tilskuddene fra produktionen ved overgang til person- eller ejendomstilskud med henblik på at skære den mest urentable del af landbrugsproduktionen bort.

29. – Forbundsformand Hans Rasmussen udtaler, at fagbevægelsen ved de forestående overenskomstforhandlinger ikke skal fremsætte krav, som produktionsmæssigt og økonomisk intet har med den aktuelle økonomiske situation at gøre. Henvendt til statsminister Baunsgaard siger han, at fagbevægelsen ikke kan være uinteresseret i en skattelettelse, der indtægtsmæssigt har større værdi end en lønforhøjelse, der blot forhøjer omkostningsniveauet og kan skabe vanskeligheder i konkurrenceforholdet til udlandet.